

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSLAM KELAMINDA CENNET VE CEHENNEM

DANIŞMAN
DOÇ.DR. SELİM ÖZARSLAN

HAZIRLAYAN
MUSTAFA ÇİÇEK

ELAZIĞ-2008

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM KELAMINDA CENNET VE CEHENNEM

(Yüksek Lisans Tezi)

Bu tez...../...../2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman: DOÇ.DR. SELİM ÖZARSLAN

ELAĞIĞ- 2008

Üye

Üye

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur

Enstitü Müdürü
Doç.Dr. Ahmet AKSIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İSLAM KELAMINDA CENNET VE CEHENNEM

Mustafa ÇİÇEK

**Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

2008; Sayfa:VIII+94

Cennet ve cehennem akidesi, insanlık tarihinde, yaratıcıya imandan sonra önemli bir yer teşkil etmektedir. İnsanı bu dünyada iyi işler yapmaya sevk eden ve kötülüklerden sakındıran en büyük sebeplerden birisi cennet ve cehennem akidesidir. Cennet nimetleri ve cehennem azabı, bizim bilebildiğimizden çok daha farklı olacaktır. Ebedi saadet yurdunda Allah, müminler tarafından görülecektir. Ancak bizler görülmenin keyfiyetini bilememekteyiz.

Halen yaratılmış ve mevcut olan cennet ve cehennem, biz insanlar için ebedi mükafatın veya sonsuz azabın mahalli olacaktır. Sonuç olarak, ebedi hayatta mutlak adalet bizleri beklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cennet, Cehennem, Mükafat, İnsan, Ebediyet

ABSTRACT

Master Degree Thesis

HEAVEN AND HELL IN ISLAMIC THEOLOGY

Mustafa ÇİÇEK

Firat University

Social Sciences Institute

The Department Of The Basic Islamic Sciences

2008; Page: VIII+94

The creed of Heaven and Hell constitutes an important situation after faith of God at history of humanity. It is the creed of heaven and hell that is one of the most important reasons which guides the man to make good things and gets the man avoid from wrongs at this world. Heaven blessing and hell pain will be even more different from which we can know about them. In the eternal happiness fatherland, God will be seen by believers. But we can not know the situation of that appear.

Heaven and which are available at present will be place of never- ending reward or endless pain for people. In conclusion, absolute justice is waiting for us at the endless life.

Keywords: Heaven, hell, reward, the man, endlessness.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	VIII

GİRİŞ

İSLAM DIŞINDAKİ DİNLERDE CENNET VE CEHENNEM

1- İlahi Olmayan Dinlerde Cennet ve Cehennem	1
2- İslam'dan Önceki İlahi Dinlerde Cennet ve Cehennem.....	5
a- Yahudilikte Cennet ve Cehennem	5
b- Hristiyanlıkta Cennet ve Cehennem.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

CENNET KAVRAMI

1.1.CENNET'İN TANIMI.....	11
1.1.1. Sözlük Anlamı	11
1.1.2. Terim Anlamı.....	13
1.2. CENNET'İN İSİMLERİ.....	14
1.2.1. Cennet	14
1.2.2. Adn.....	14
1.2.3. Firdevs	15
1.2.4. Naim.....	16
1.2.5. Gurfe	16
1.2.6. Daru's-Selam	17
1.2.7. Cennetü'l-Me'vâ ve Cennetü'l-Huld	18
1.3. CENNET VE NİMETLERİ.....	18
1.3.1.Cennet'in Konumu	18
1.3.1.1. Genişliği.....	19

1.3.1.2. Güvenliği	20
1.3.1.3. İklim ve Hava.....	20
1.3.2. Cennet'in Nimetleri	22
1.3.2.1. Ebedi Cennette Kalmak	23
1.3.2.2. Diledikleri ve Arzu Ettikleri Her Şeye Sahip Olmak	25
1.3.2.3. Köşkler, Konaklar ve Tahtlar.....	25
1.3.2.4. Gümüş Takılar, Altın Kaplar ve İpekler	27
1.3.2.5. Yiyecekler	28
1.3.2.6. İçecekler.....	30
1.3.2.7. Huriler	32
1.3.2.8. Güzel eşler	34
1.3.2.9. Gılmanlar	36
1.3.2.10. Vildanlar	37
1.3.2.11. Allah, Melekler ve İnsanlar Tarafından Selamlanmak	38
1.3.2.12. Allah'ın Görülmesi	39
1.3.2.12.1. Ehl-i Sünnet'in Görüşü	39
1.3.2.12.2. Mu'tezile'nin Görüşü	42

İKİNCİ BÖLÜM

CEHENNEM KAVRAMI

2.1. CEHENNEM'İN TANIMI	45
2.1.1. Sözlük Anlamı	45
2.1.2. Terim Anlamı.....	46
2.2. CEHENNEM'İN İSİMLERİ	47
2.2.1. Cehennem	48
2.2.2. Leza.....	48
2.2.3. Hutame.....	48
2.2.4. Sair	49
2.2.5. Sakar	49
2.2.6. Cahim	50

2.2.7. Haviye	50
2.3. CEHENNEM VE CEHENNEM EHLİNİN DURUMU	52
2.3.1. Cehennemin Nasıllığı	52
2.3.1.1. Kapıları	52
2.3.1.2. Genişliği	52
2.3.1.3. Sıcaklığı	52
2.3.1.4. Cehennemin Vadi ve Kuyuları	53
2.3.1.5. Dağları	54
2.3.1.6. Bekçiler ve Zebaniler	54
2.3.1.6.1. Bekçiler	54
2.3.1.6.2. Zebaniler	55
2.3.2. Cehennem Azabı	56
2.3.2.1. Fiziksel Azap	56
2.3.2.1.1. Yiyecekler	56
2.3.2.1.1.1. Zakkum	56
2.3.2.1.1.2. Dari	57
2.3.2.1.2. İçecekler	58
2.3.2.1.2.1. Hamim	58
2.3.2.1.2.2. Sadid	58
2.3.2.1.2.3. Gassak	58
2.3.2.1.2.4. Mühl	59
2.3.2.1.3. Kılık-kıyafet	60
2.3.2.1.4. Diğer Bazı Azap Şekilleri	60
3.2.2.2. Psikolojik Azap	61
3.2.2.2.1. Allah'ı Görmekten Mahrum Kalma	61
3.2.2.2.2. Azabın Bitmemesi	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENNET VE CEHENNEMİN YARATILMIŞLIĞI MESELESİ

3.1. Mu'tezile'nin Görüşü	63
3.2. Ehl-i Sünnet'in Görüşü	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CENNET VE CEHENNEMİN EBEDİLİĞİ

4.1. Cennet ve Cehennemin Sonlu Olduğunu Söyleyenler, Delilleri ve Tenkidi	72
4.2. Cennet ve Cehennemin Sonsuzluğuna Dair Deliller	76
4.3. Cehennemin Sonsuzluğunu İnkâr Edenler, Delilleri ve Tenkidi	78

SONUÇ	86
--------------------	----

BİBLOGRAFYA	88
--------------------------	----

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
C	: Cilt
ev.	: Çeviren
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MEBA	: Milli Eğitim Bakanlığı Ansiklopedisi
s	: Sayfa
ŞİA	: İslam Ansiklopedisi
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Terc	: Tercüme eden
Thk	: Tahkik
Trs	: Tarihsiz
Vb	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınlar

ÖNSÖZ

Hamd yalnızca alemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur. Salat ve selam Hz. Muhammad (S.A.V.)’e aline, ashabına ve kıyamete kadar gelecek bütün mü’minlerin üzerine olsun.

Cennet ve cehennem düşüncesi insanlık tarihi kadar eski olmamakla beraber, yine insanların en çok merak ettiği, hakkında bilgi sahibi olmak istedikleri konulardan biridir. İnsan, yaratılışı gereği hiçbir zaman yok olma düşüncesini kabullenememiş ve insanın içindeki ebediyet arzusu her zaman devam etmiştir. İnsan bu ebediyet arzusuna da ancak ahirete inanmakla cevap bulabilmiştir.

Cennet, insanlık tarihi boyunca, dünya hayatında değişik sıkıntılar çeken, hayatın ağır şartları arasında çaresiz kalan insanların çaresidir. Cennet, idealindeki mutluluğu bulamayanların hayallerini süsleyen bir güzellikler ülkesi olmuştur.

Cehennem ise; Allah’ın emirlerini yerine getirmeyen ve O’nun yasaklarına uymayanların gideceği azap yeri olmuştur. Ayrıca bu dünyada insanlara kötülük ettiği halde cezasız kalanların cezalandırılacağı bir mekandır.

Bütün konularda olduğu gibi, cennet ve cehennemle ilgili bize en açık ve ikna edici bilgileri Kur’an vermektedir. Bu yüzden biz de konumuzu Kur’an üzerine bina etmeye çalıştık. Daha sonra diğer kaynaklardan istifade ettik.

Giriş bölümünde, İslam dışındaki diğer dinlerde cennet ve cehennem telakkisini özetlemeye çalıştık. Birinci bölümde İslam inancında cennet ve nimetlerini inceledik. İkinci bölümde cehennem ve cehennem ehlinin durumunu resmetmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde ise; kelimciler arasında tartışma konusu olan cennet ve cehennemin yaratılmışlığı meselesini araştırdık. Dördüncü bölümde de, yine bir kelami konu olan cennet ve cehennemin ebediliğini değişik yönlerden ele almaya çalıştık.

Bu çalışmada emeği geçen bütün hocalarıma, özellikle danışman hocam Doç. Dr. Selim ÖZARSLAN’a saygılarımı ve teşekkürlerimi sunuyorum.

GİRİŞ

İSLAM DIŞINDAKİ DİNLERDE CENNET VE CEHENNEM

Cennet ve cehennem inancı insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insandan beri cennet ve cehennem konusu, yaratıcı ihtiyacı ve arayışı insanlığın aklını ve kalbini meşgul etmiştir. Ölümün ürperticiliğine ve hayatın faniliğine karşı çıkış yolları aranmış, Peygamberlerin getirdiği mesajlar zamanla unutulup yerini batıl düşüncelere bıraksa da insanlık hep sonsuz bir hayatın varlığını araştırmıştır. Bu sonsuz hayatın ebediliğine istenilen sıhhat ve doğrulukta olmasa da hep inanılmıştır. Bütün din mensuplarının dünyada yaptıklarına karşılık olarak ahirette uhrevi bir cezanın olacağını kabul etmelerine rağmen, genellikle cezanın eylemine karşılık hak edildiği kadar devam edip, bir gün sona ereceğini düşündükleri rivayet edilir.¹

Biz de bu bölümde önce ilahi olmayan dinlerin yaklaşımlarını, sonra da İslam'dan önceki ilahi dinlerin telakkilerini ele alacağız. Daha sonra da İslam'ın cennet ve cehennem inancını etraflica incelemek için birinci bölüme geçeceğiz.

1- İlahi Olmayan Dinlerde Cennet ve Cehennem

Tarih öncesi insanının cennet konusundaki düşüncelerine dair, mevcut kutsal kitapların verdiği malumat dışında, pek az bilgi bulunmaktadır.²

Dinler tarihine umumi bir bakışla bakarsak, cennet mefhumunun gittikçe bir ruhileşme istikametinde geliştiğini söyleyebiliriz.³

İlkel dinlerde cennet mefhumu, onu doğuran medeniyetin karakterlerini aksettirir. Avustralya yerlileri için cennetin zevki, daha geniş ve rahat kulübelere, daha zengin av sahalarına sahip olup hastalık ve tehlikelerden uzak olmaktan ibarettir. İlkel kabilelerde umumiyetle ölümden sonra mutlu veya mutsuz bir hayat yaşama inancı vardır. Hemen

¹ Özarslan, Selim, **İslamda Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, Kitap Dünyası Yay. Konya, 2001, s.327.

² Şahin, M. Süreyya, “cennet mad.”, **TDVİA**, İstanbul, 1998, c.7, s.374.

³ **Türk Ansiklopedisi**, “cennet Mad.”, MEB, Milli Eğitim Yay. İstanbul, 1960.c.10, s.183.

bütün ilkel dinlerde bu hayatın, dünyada ya da gökteki bir yerde gerçekleşeceğine inanılır ve daha çok maddi unsurlarla tasvir edilir.⁴

Karaip Adalarında yaşayan Toinoların “ab-ı hayat” dedikleri bir suya, bu açıdan değer verdikleri bilinmektedir. Paraguay civarında yaşayan bazı kabileler, ara sıra eskiden kahramanların sığındığı, ayların bol olduğu, bitkilerin kendiliğinden yetiştiği, ölümün bulunmadığı, emsalsiz bir yerin mevcudiyetine inanırlardı.⁵

Bazı Afrika mitlerinde, insanoğlu yaratılmadan önce bir cennetin var olduğu inancının bulunması dikkat çekicidir. Hastalık ve ölümün bulunmadığı bu cennette, bir olay sonucu bütün güzellikler son bulduğuna ve şimdiki insan hayatının başladığına inanılır.

Brezilya’daki Guarani Kızılderilileri, dünyada olduğuna inandıkları, kötülük bulunmayan ülkeyi, dört yüzyıl boyunca göçlerle aradılar. Tanınmış Dinler Tarihi araştırmacısı Micea Eliade, Şamanların rüya ve vecdlerini anlatmada kullandıkları cennet tasvirlerinin, asırlar boyu devam eden telakkileri canlı tuttuğunu düşünmüştür.

Dünyada veya gökte bulunan, insanoğlunun ilk mekanı olan, iyilerin ölümden sonra yeniden dönecekleri ümit edilen cennet inancıyla ilgili ilk yazılı kaynak, milattan önce iki binlere ait Sümer literatürüdür. Çivi yazılı bu kaynaklarda Cennet, "Dilman" denilen ve güneşin doğduğu yere doğru uzandığına inanılan bir adadır. Burası “mutlu insanlar ülkesi, ölümsüzler ülkesi, hayat ülkesi” diye nitelendirilmiştir. Bol suların beslediği, çayır çimen ve meyve yüklü ağaçlarla kaplı Dilman'da, hastalık ve ölüm yoktur.⁶

Yunan mitolojisinde, ölümden sonraki hayat hakkında birtakım düşüncelerin varlığı mevcuttur. Bu da bir ahiret, yani cennet ve cehennem fikrinin mevcut olduğunu⁷ göstermektedir. Hatta o kadar ki, ölümlerin ruhlarının "kelebek" şeklinde tasvir edildiği dahi görülmüştür.

Mısırlılarda, ölümden sonraki hayat akidesi daha eskidir. Mısırlılar dünyanın en

⁴ Şahin, “cennet mad.” TDVİA, c.7, s.374.

⁵ Rousseau, Herve, **Dinler**, (Terc. Osman Pazarlı), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s.76.

⁶ Şahin, **a.g.e.** c.7, s.374.

⁷ Kutub, Seyyid, **Kur'an'da Kıyamet Sahneleri**, Çev. A.Faruk Haznedaroğlu, İstanbul, 1997, s.30.

dindar milletlerinden biridir.⁸ Başka hiçbir millette ahiret düşüncesi henüz doğmadan, tam bin yıl önce Mısır'da uhrevi hesaba inanç yerleşmiştir. Herkesten önce Mısırlılar ahirete inanmış, ancak üzerinden bin yıl geçtikten sonra, bu inanç diğer milletler arasında yayılmıştır.⁹

Mısırlılarda, harikulade bir mutluluk adası olan yerdeki cennetin bir eşinin de gökte, saman yolunun ikiye bölündüğü bir yerde bulunduğuna inanılırdı¹⁰ Eski Mısır'da mumyaların da önemli bir yeri vardır. İnançlarına göre ruhlar, seyahat ederlerken, cesetlere girmek isteyebilirler. Bundan dolayı da cesedi bozmadan muhafaza etmek gerekirdi.¹¹

Hint dinlerinde alem, kadim olarak kabul edilir. Onlarda ölüm ötesinde, tenasüh, ruh göçü inancı vardır.¹² Hinduizm'de cennet kavramı birden fazla değişik anlamdadır.

Hint dinlerinde, alemin kadim olduğu, üzerinde cereyan eden olayların bir başka alemde değil, yine bu alemde son bulacağı ve bütün bunların devri, zaman dilimleri içerisinde ortaya çıkacağı kabul edildiğinden, her devrenin sonuna kadar devamlı olmamak üzere cennet veya cehennemde kalınacağı inancı vardır. Ancak Brahmaya (Budizm ve Caynizm'ce Nirvana'ya) kavuşmak gerçek sonu oluşturacaktır. Hindu inancına göre üç tabakadan oluşan alemin en üstünde cennet vardır. Orada semavi tanrılar yaşar. Hint folklorunda ise cennet kutsal Meru Dağının üzerindedir ve oradan dört nehir çıkar.¹³

Budizm ahiret ismiyle meşgul olmaz; çünkü kurtuluş ferdidir. Dünyanın geleceğinin bilinmesinin, kurtuluş için bir faydasının olmadığı inancı vardır.¹⁴ Zaten kurtuluşun ne olduğu, nasıl gerçekleşeceği hakkında da Buda'nın kendisi, açık bir şey söylemiş değildir. Bir bakıma Budizm'deki cennet inancının Nirvana'ya ulaşmak

⁸ Cilacı, Osman, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, Beyan Yay. İstanbul, 1991, s.69.

⁹ Kutup, **Kıyamet**, s.27.

¹⁰ Şahin, “**cennet mad**” TDVİA, c.7, s.374.

¹¹ Cilacı, **a.g.e.** s.74.

¹² Tümer-Günay, Küçük-Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara, 2002, s.467.

¹³ Şahin, **a.g.e.** c.7, s.375.

¹⁴ Rousseau, **Dinler**, s.83.

olduğunu söylemek, en doğru ve pratik izah tarzıdır. Çünkü Nirvana'da dünyada duyulan sonsuzluk sönmüş olacak, her türlü faaliyet ve arzular dinmiş bulunacaktır¹⁵

Budizm'de cennet ve cehennem inançları olmasına rağmen, orada devamlı kalınacağına inanmazlar. Budizm inancına göre uzun zaman dilimleri ve devreleri vardır. Bunlara "kalpa" derler. Dört devre vardır; alemin sona ermesi devresi, karışıklık devresi, alemin teşkili devresi, alemin devamı devresi. Bir kalpa yüz binlerce yıl sürebilir. Her kalpanın Buda'sı, sonunda da cenneti ve cehennemi vardır. Kalpaların sonu yoktur. İnsan için son Nirvana'ya ulaşmaktır.¹⁶

Budizm'in Çin'e girmesiyle; kıyamet ve yeniden diriliş inancı Taoizm(Çin'deki milli din) tarafından büyük çapta benimsenmiştir. Çin Budizm'i ve Taoizmi de insanın öldükten sonra tarafsız on hakimin önüne götürüldüğüne, hükme göre cennete ve cehenneme sevk edildiğine inanılır.¹⁷

İran dinlerinden Zerdüş inancına göre; alemde Hürmüz ve Ehrimen arasındaki mücadele, ölülerin dirilişi, muhakemeleri ve kötülerin erimiş madenlere atılmasıyla sona erecektir. Sonunda kötülük yok edilecek, günahlarından arınmış olan günahkarlar da dahil, bütün geri kalanlar, ebedilik için yeniden dirilmiş olacaktır.¹⁸

Cennetin nimetleri hakkında Mazdeizm metinleri, basit ve duygusal bir hayal gücü ve anlayışı levhası çizerler. Mazdeizm'e göre yaratılış Hürmüz'de bütünleşecektir. Bundan sonra insanlar, çalışmak zahmetine katlanmayacaklar, herkes kırk yaşında gibi görünecektir. Orada ölümsüz yaşayacaklar, ihtiyarlardan ve çürümekten kurulacaklardır.¹⁹

İlahi olmayan dinlerdeki cennet ve cehennem inancını bu şekilde özetledik. Şimdi de Yahudilik ve Hristiyanlıkta cennet ve cehennem inancını incelemeye çalışacağız.

¹⁵ Cilacı, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, s.71-72.

¹⁶ Tümer-Küçük, **Dinler Tarihi**, s.374.

¹⁷ Şahin, **"Cennet Mad." TDVİA**, c.7, s.375.

¹⁸ Tümer-Küçük, **a.g.e.** s.468.

¹⁹ Rousseau, **a.g.e.** s.78.

2-İslam'dan Önceki İlahi Dinlerde Cennet ve Cehennem

a-Yahudilik'te Cennet ve Cehennem

Tevrat'ta kıyamet ve berzahtan bahsedilmektedir.²⁰ Fakat insan öldükten sonra ruhun ne halde, ne keyfiyette bulunduğu hakkında bir şey zikredilmemektedir.²¹

Ölüm gerçeği ve ölümden sonra ruhun gideceği yer olan "ölüler diyarı"²² zikredilmektedir.

"Rab öldürür ve diriltir. Ölüler diyarına indirir ve çıkarır."²³

Yine "Ölüler diyarı" tabiri insanları kötülüklerden sakındırmak maksadıyla korkutucu bir unsur olarak göze çarpmaktadır.

"Kuraklık ve sıcaklık kar sularını alıp götürür. Ölüler diyarı da suç işleyenleri."²⁴

Görülüyor ki Yahudilikte, ahiret hakkında kesinlik ifade eden bilgiler bulunmamakta, sadece ölüler diyarından söz edilmektedir. Nitekim bu ölüler diyarında insanlar hesap görürler mi? Cennet ve cehennem var mıdır? Gibi sorular muallakta kalmaktadır. Kıyamet alametleri, kabir ahvali, ahiret halleri ile ilgili bilgileri görememekteyiz.

Yahudilikte ilk zamanlarda ahirete imanın varlığına dair bilgilere rastlanılmamaktadır. Bu sebeple, eski Yahudilikte ahirete inancın olmadığını iddia edenler vardır.²⁵

Daha sonra Yahudilikte ahiret inancının olduğu görülmektedir. Yahudilikteki cennet fikrinin ne zamandan beri var olduğu, başka dinlerden Yahudiliğe bu konuda bir tesirin olup olmadığı hususu, öteden beri münakaşa edilmiştir.

²⁰ Cilacı, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, s.76.

²¹ Kutup, **Kıyamet**, s.38.

²² **Kitabı Mukaddes**, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997, Hoşea, 13/14.

²³ 1.Samuel, 2/6.

²⁴ Eyyub, 24/19.

²⁵ Sarıkçıoğlu, Ekrem, **Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, 4.Baskı, Isparta, 2002, s.272.

Babil esaretinden sonra, İran tesiriyle Yahudiler arasında kıyamet ve haşir inancının ortaya çıktığı kanaati hakimdir. İyiler için ebedi mükafattan, kötüler içinde ebedi cezadan bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak, eski Yahudi mezheplerinden Saddukiler bu inancı Tevrat'ta bulamadıkları için kabul etmezlerdi. Kabbala isimli meşhur tasavvufi eserin taraftarları ise ayrıca ruh göçüne (tenasüh) inanırlardı. Milad yıllarında görülen Esseniler gibi mezheplerde, cennet-cehennem inancı vardır. Daha sonraki asırlarda, tüm Yahudilerce, bu inancın benimsendiği görülür.²⁶

Yahudilikteki cennet ve cehennem fikrinin ne zamandan beri var olduğu konusunda:

- 1- İran dinindeki Cennet ve Cehennem kavramları Yahudiliğe geçmiştir.
- 2- Sonradan Zerdüşt dininden Cennet ve Cehennem kavramları Yahudiliğe geçmiştir.
- 3- Mesih kavramının ortaya çıkışı ile Yahudiler arasındaki “yeryüzündeki cennet” ümidi kaybolmuştur.
- 4- Sonraki Yahudilerde Cennet, "Eden" adı ile velilerin ve azizlerin yeri olarak kabul edilmiştir.²⁷

Tevrat'ta cennet ve cehennem ile ilgili cümleleri tespit etmek oldukça zor bir iştir. Çünkü Tevrat'ta açık seçik bir cennet ve cehennem mefhumu yer almamaktadır. Bununla birlikte dolaylı anlatımlardan yola çıkarak, Tevrat'ta yer alan ilgili cümleler şu tür bir tasnife tabi tutulabilir.

- 1- “Aden” in Rabb'in bahçesi olduğunu bildiren cümleler.²⁸

"Çünkü Rab Sion'u teselli etti, bütün harabelerini teselli etti ve onun çölünü Aden ve bozkırını Rabb'in bahçesi gibi etti; orada meserret ve sevinç, şükran ve terennüm sesi bulunacak."²⁹

- 2- Rabb'in yeryüzünde bahçeler diktiğini ifade eden cümleler.³⁰

²⁶ Sarıkçıoğlu, **Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi**, s.272.

²⁷ Cilacı, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, s.78.

²⁸ İşaya, 51/3; Hezekiel, 31/8; Yoel, 2/3; Tekvin, 2/8.

²⁹ İşaya, 51/3.

3- Göklerin Rabb'e ait olduğuna, Rabb'in evinin orada bulunduğuna dair cümleler.³¹

"Ve Mikaya dedi; öyle ise Rabbin sözünü dinle; Rabbi tahtı üzerinde oturmakta ve bütün gökler ordusunu onun yanında, sağında ve solunda durmakta gördüm."³²

4- Rabb'in gökten her şeyi işittiğini ve oradan diğer yaratıklarla konuştuğunu bildiren cümleler".³³

5- Rabb'in göklerden yiyecek verdiğini ve yağmur yağdırdığını bildiren cümleler.³⁴

6- Gökyüzü gibi yeryüzü saltanatının da Rabb'e ait olduğunu bildiren cümleler.³⁵

7- Rabb'in adil ve saltanatının geçici olmadığını bildiren cümleler.³⁶

8- Rabb'in azabına uğrayanların halini bildiren cümleler.³⁷

Yukarıda da gördüğümüz gibi, Tevrat'ta açık bir şekilde cennet kelimesi geçmemektedir. Fakat kıyamet, berzah ve ahiretten bahsedilmektedir.

Ayrıca Kur'an'a baktığımızda, Yahudilerin Hz Musa'dan bu yana bir ahiret inancı olduğunu söyleyebiliriz. Bakara suresinde, Yahudilerin Tanrı'nın seçkin kulları oldukları düşüncesiyle, günahlarının karşılığını kısa süreli çeceklerine dair inançlarını Kur'an tenkit etmektedir.³⁸

³⁰ Sayılar, 24/6; Nehemya, 2/8; Vaiz, 2/5; Neşidelilerin Keşidesi, 4/13; İşaya, 1/30; Hezekiel, 28/14.

³¹ Tekvin, 28/17; Tensiye, 10/14, 25/19, 33/26; 1.Krallar, 22/19; Nehemya, 9/6; İşaya, 14/13; Yeremya, 17/12; Hezekiel, 1/26.

³² 1.Krallar, 22/19.

³³ Çıkış, 20/22; 2.Tarihler, 6/21-23-35, 7/14, 30/27.

³⁴ Tekvin, 49/25; Çıkış, 16/4; Tesniye 28/2; Nehemya, 9/15.

³⁵ 1.Samuel, 2/8; Hezekiel, 1/28.

³⁶ 1.Tarihler, 17/14; Mezmurlar, 11/17; Daniel, 7/14, 27.

³⁷ Hezekiel, 28/15-16-17.

³⁸ Davutoğlu, Ahmet, **Kur'an-ı Kerim ve Meali**, Çile Yay. İstanbul, 1981, s.11.

b-Hristiyanlık'ta Cennet ve Cehennem

Hristiyanlığa göre, adil bir hakim olan Tanrı, her iyiliği mükafatlandırıp hiçbir kötülüğü cezasız bırakmaz. Amellerin karşılığı, kısmen bu dünyada görülmekle beraber Allah birçok durumda, faziletli insanları dünyada sıkıntı ve mahrumiyet içinde, azgınları da nimet ve refah içinde bırakır. Zira O'nun hesabı, insanlarınkinden farklıdır. İnsanlara göre uzun olan bir süre, O'nun indinde pek kısadır. Nihai hesap ve karşılık ise ancak ahirette görülecektir.³⁹

Yeni Ahit'te Hristiyanlığın cennet ve cehennem telakkisine ışık tutan ifadelerde, asıl ağırlık eski Ahit ve Yahudi geleneğidir. Ancak sonraları Hristiyanlığa özgü farklı yorumlara dayanan ahiret telakkisi oluşmuştur.⁴⁰

Ölenlerin nihai mükafatlandırılmalarından önce, berzahta cennetle cehennem arasında kaldıkları bir takım yerler vardır ki, buna; "İbrahim'in sinesi" denilir. Bir nevi bekleme salonu olan bu yerde, özellikle vaftiz öncesi ölen çocuklar kalırlar. Zira onlar masum olmakla birlikte cennete de giremeyip, cennetle cehennem arasında kalırlar.⁴¹

Hristiyan inanişına göre ölen kimse ilk muhakemesi sonunda, A'raf'ta (purgatoire) kalacak, burada onun ruhu beşeri günahların kefareti ödeyecek, İsa'nın ikinci gelişinden sonra başlayacak olan bin yıllık devrenin başında iyiler, sonunda ise kötüler yeniden dirilecektir. Daha sonra Hz. İsa'nın başkanlığında, büyük genel muhakeme kurulacak ve sonunda iyiler cennete, kötüler cehenneme gidip orada ebedi kalacaklardır.⁴²

İnsanın işlediği suç yüzünden bütün bedeni cehenneme gidip, orada gerekli acıları çekecektir. Kişinin cehenneme gitmemek için, elden geldiğince suçtan kaçınması gerekir. İncil'de geçen şu ifadeler meseleyi özetler mahiyettedir."Eğer elin sürçmene sebep oluyorsa, onu kes; senin için hayata çolak olarak girmek, iki elin olarak cehenneme, sönmez ateşe atılmaktan iyidir. Eğer ayağın sürçmene sebep oluyorsa onu kes; senin için hayata topal olarak girmek, iki ayağın olarak cehenneme atılmaktan iyidir. Eğer gözün sürçmene sebep oluyorsa onu çıkar; senin için bir gözün olarak

³⁹ Yıldırım, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, Diyanet Yay. Ankara, 1988, s.139.

⁴⁰ Şahin, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.376.

⁴¹ Yıldırım, a.g.e. s.140.

⁴² Tümer-Küçük, **Dinler Tarihi**, s.471; Sarıçioğlu, **Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi**, s.346.

Allah'ın melekutuna girmek, iki gözün olarak cehenneme atılmaktan iyidir. Orada onların kurdu ölmez ve ateşi sönmez.”⁴³

Öteki dünyada mutlular için ayrılan yer, Havva ile Adem'in kovulmuş oldukları cennettir. Tanrı'nın iradesine uymadıkları için Cennet'ten (Aden) kovulmuş olan Adem ile Havva'nın soyundan gelenler de, bu ilk suç yüzünden lanetlenmişlerdir. Fakat İsa'nın gelmesi, kendini insanların mutluluğuna adanması ve bu yola kanını akıtması, O'na bağlananların Hristiyan dinini bir bütün olarak benimseyenlerin, yargılandıktan sonra cennet (Aden)'e girmelerini sağlar. Cennet'e, Hristiyanlığı bütün olarak benimsemiş olanların bile ölümden sonra hemen gitme olanağı yoktur; daha önce ruhun arınması, yargılanması gerekir.⁴⁴

Ölümden sonra Cennet'te nimete kavuşan, cehennemde azap gören ve A'raf ta (purgatoire) temizlenen yalnız ruhtur. Beden ise toprak olur. Fakat kıyametten sonra Yüce Allah kudretiyle, ruhu bedene iade edecektir. Böylece, ebedi nimet veya azap sadece ruha değil aynı zamanda bedene de vaki olacaktır. Bu suretle nimet veya azap, daha mükemmel bir şekilde his olunacaktır.⁴⁵

"İnsanın işlediği suç yüzünden bütün bedeni cehenneme atılacak, orada gerekli acıları çekecektir. İncil'de geçen; "...Çünkü senin için azandan birinin yok olması bütün bedeninin cehenneme gitmesinden iyidir"⁴⁶ ifadesi, azabın beden de yaşanılacağını anlatmaktadır.

Yine İncil'de, Allah'ın kurtuluş tacı vereceği müjdelerini ihtiva eden cümleler⁴⁷ vardır.

"Bundan böyle salah tacı benim için hazır duruyor; adil ve hakim olan Rab o günde onu bana, ve yalnız bana değil, fakat onun zuhurunu sevmiş olanlara hepsine de verecektir."⁴⁸

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, cennet kavramının açıkça geçtiği ayetler vardır.

⁴³ Markos, 9/43-49.

⁴⁴ **Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, Ansiklopedi Yay. İstanbul, 1999, c.2, s.49-50.

⁴⁵ Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, s.140.

⁴⁶ Matta, 5/30.

⁴⁷ II.Timoteos, 4/8; I.Petrus, 5/4.

⁴⁸ II.Timoteos, 4/8.

"...Onlardan biri Hz. İsa'ya iman ettiği için Hz. İsa ona şöyle dedi: "Sana doğrusunu söyleyeyim, sen bugün benimle birlikte cennette olacaksın."⁴⁹

"Kulağı olan işitsin, Ruh kiliselerine ne diyor. Galip olana, ona Allah'ın cennetinde olan hayat ağacından yemeği ihsan edeceğim."⁵⁰

İncil'de özet olarak, iyi ve doğru kimselerin ebedi mükafatı elde edecekleri ve semada bulunan bir mekanın mevcudiyeti, "göklerin"⁵¹ "melekutu"⁵² şeklinde ifade edilir. Göklerin melekutu bu dünya krallıklarından tamamen farklıdır ve ebediyen devam edecektir. Sadece doğrular oraya gidebilecek ve orada barış içinde ebediyen mutlu hayat süreceklerdir.

"Ve bütün melekler tahtın ve ihtiyarlığın ve dört canlı mahlukun etrafında duruyorlardı ve tahtın önüne yüzüstü kapandılar. Allah'a secde kılarak dediler: Amin bereket ve izzet hikmet ve şükran ve hürmet ve kuvvet ve kudret Allah'ımıza ebedler ebedince olsun."⁵³

Hristiyanlar arasında, cennet ve cehennem konusunda, mezhepler arasında farklılıklar görülür. Katolik kilisesi cennetle cehennem arasındaki A'raf ı kabul ederler. Ortodokslara göre yalnız cennet ve cehennem vardır. Yine Protestanlar ve başka reform kiliseleri A'raf'ı inkar ederler. Yeni Ahit'in bunlardan bahsetmediğini söylerler.⁵⁴

Genel olarak bakarsak, Hristiyanlıktaki ahiret inancı ile İslam'daki ahiret inancı, bazı ihtilaflara rağmen aynı paralelliktedir. Kıyametin kopuşu, öldükten sonra diriliş, ruhlarla birlikte bedenlerin ceza görmesi, hesap günü, cennet, cehennem, a'raf gibi ortak özellikler göze çarpmaktadır.

İslam dışındaki diğer dinlerde cennet ve cehennem inancını özetlemeye çalıştık. Şimdi de son ve mükemmel din olan İslam'ın cennet ve cehennem akidesini anlamaya çalışalım.

⁴⁹ Luka, 23/43.

⁵⁰ Vahiy, 2/7.

⁵¹ Romalılara, 24/17; Vahiy, 7/12, 21/6, 22/5.

⁵² Romalılara, 2/5-9.

⁵³ Vahiy, 7/11-12.

⁵⁴ Yıldırım, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, s.140.

BİRİNCİ BÖLÜM

CENNET KAVRAMI

1.1. CENNET'İN TANIMI

1.1.1. Sözlük Anlamı

Cennet; Arapça kök harfleri “c.n.n.” olan “cenne” fiilinden türetilen bir isimdir. Cenne; gizledi, üzerini örttü⁵⁵, gözle görülmeyecek şekilde üzerini kapattı⁵⁶ demektir.

Cennet, görünen eşyanın bakıştan gizlenmesi, zemini görünmez gayet girift ağaçlarla örtülmüş bahçe, bostan anlamlarına da gelir.⁵⁷ İsim olarak sık dal ve yaprakları ile zemini gölgelendiren çok ferah ve havadar yer⁵⁸ anlamına gelmektedir. Ayrıca dalları birbirine girmiş, kesif, gölgeli ağaçlardan, hurmalıklardan meydana gelmiş bir bahçe⁵⁹ anlamlarına da gelmektedir

Cennet'in çoğulu "cinan" veya “cennat”⁶⁰ şeklinde gelmektedir. Ahiret yurdu olan cennetin Kur'an'da genellikle “cennat” şeklinde çoğul olarak ifade edilmiş olması, onun müstehaklarına göre derece derece veya tabaka tabaka olduğunu göstermektedir.⁶¹

Ahiret hayatında müminlerin ebedi saadet yurdu olan bu yerin, bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerinin insan idrakinden gizlenmiş olması⁶² şeklinde anlaşılmaktadır.

⁵⁵ İbn Manzur, Ebul Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, **Lisanu'l Arap**, “Cenne mad.”, Daru Sadır, Beyrut, 1990, c.13, s.94.

⁵⁶ Ragıb el-İsfahani, el-Huseyn İbn Muhammed, **el-Müfredat fi Garib'l-Kur'an**, Mısır 1961, c.13, s.95.

⁵⁷ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Sadeleştiren: Komisyon, Azim Dağıtım, İstanbul, tsz, c.1, s.240.

⁵⁸ Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Lugat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970, s.165; Pusmaz, Durak, “Cennet Mad.” **ŞİA**, İstanbul, 1990, c.1, s.147.

⁵⁹ Razi, Fahrettin Ebu Abdillâh Muhammed bin Ömer, **Tefsirul Kebir**, Terc. Suat Yıldırım, Akçağ Yay. Ankara, 1998, c.2, s.167.

⁶⁰ İbn Manzur, **a.ge.** c. 13, s.96; **el-Mu'cemu'l Vasit**, Haz. Komisyon, Çağrı Yay. İstanbul, 1992, c.1, s.141.

⁶¹ Zemahşeri, Carullah Mahmud bin Ömer, **Tefsiru'l-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzili ve Uyunu'l-Ekavili fi Vucuhi't-Te'vil**, Thk. Mustafa Hüseyin Ahmet, Daru'r-Rıyan li't-Türas, Kahire, 1987, c.1, s.256-257.

⁶² Şahin, “Cennet mad.” **TDVİA**, c.7, s.374.

Cennet kelimesi Arap ıstılahında bostan, hurma ve özellikle üzüm ve hurma ağaçlarının bulunduğu bahçe manasında kullanılmaktadır. Bu iki ağacın bulunmadığı bahçeye Araplar cennet demezler.⁶³ Cennet, bina-ı merre (bir kere oluş) şeklinde değerlendirildiğinde, ağaçlarının sıklığı ve dallarının genişliği nedeniyle bir defada örtüp, gölgelendirdiği anlamı çıkmaktadır.⁶⁴

Cennet kelimesi Kur'an-Kerim'de 147 defa kullanılmıştır. 70 defa "cennet" şeklinde tekil olarak, 8 defa "cennetani" veya "cenneteyni" şeklinde ikil (tesniye) olarak ve 69 defa da "cennat" şeklinde çoğul olarak kullanılmıştır.⁶⁵

Genel olarak cennet kelimesi Latince'de, Yunanca'da, Farsça'da ve Arapça'da bahçe anlamına geldiği ilk anda görülmektedir. Bazı Türkçe lugatlarda cennet, uçmak, güzel ve havadar bir yer, müminlere Allah tarafından vaad edilen ebedi hayat, iyilik işleyenlerin öldükten sonra mükafat görecekleri yer şeklinde geçmektedir.⁶⁶

Batı dillerinde cennet karşılığı olarak kullanılan "paradise" kelimesinin aslı Grekçe "paradeisos" olup, eski Farsça'da bu kelime, etrafı duvarla çevrili, içinde ağaç ve yeşillik olan doğal kaynak veya kanallarla beslenen bir bahçeyi ifade eden "pairi -daeza" dan gelmektedir. İbranice, Tevrat'ta ilk insanın yerleştirildiği bahçeyi ifade etmek üzere kullanılan Gan Aden (Aden bahçesi) tanımlamasındaki "gan" kelimesi, Tevrat'ın ilk Yunanca çevirisi olan yetmişler çevirisinde, paradeisos olarak kullanılmıştır.

Eski Farsça'daki "pairidaeza" kelimesi, sonraki dönem İbranice'sinde, cennet anlamında kullanılan "pardes" kelimesinin onaya çıkmasına sebep olmuştur. Ancak Yahudi din bilginleri, hem Adem'in yerleştirildiği hem de iyilerin ölüm sonrasında ikamet edecekleri cenneti ifade etmek üzere, "Gan Aden" ismini kullanmaya devam etmişlerdir.⁶⁷

⁶³ İbn Manzur, **a.g.e.** "Cenne mad.", c.13, s.98-100.

⁶⁴ Ez-Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c.1, s.256-257.

⁶⁵ Abdülbaki, Muhammed Fuad, **Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Çağrı Yay. İstanbul, 1990, s.180-181.

⁶⁶ Cilacı, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, s.20-21.

⁶⁷ Şahin, **"Cennet mad."**, TDVİA, c.7, s.374.

1.1.2. Terim Anlamı

Semavi olan veya olmayan hemen hemen bütün dinlerde cennet veya cennete benzer anlayışların olduğu görülmektedir. Çeşitli dinlerde iyilik işleyenlerin, günahlardan sakınanların, öldükten sonra mükafat göreceklerinden, ebedi saadetten faydalanacaklarından söz edilmektedir.⁶⁸

Terim olarak cennet; ahiret hayatında, müminlerin ebedi saadet yurdu, nimetler diyarı,⁶⁹ çeşitli nimetlerle bezenmiş ahiret yurdu,⁷⁰ maddi ve manevi zevk unsurlarını ihtiva eden, mü'minlerin mükafat evi olarak nitelendirilmektedir.⁷¹ Cennet, iman edip dünya ve ahirete ait işleri, kulluk vazifelerini güzel bir şekilde yapan⁷² takva sahipleri için ahirette hazırlanmış olan ferah ve huzur mekanıdır.⁷³

Cennet, Allah'ın emir ve yasaklarına uygun hareket eden mü'minlerin öldükten sonra başlayacak olan ebedi hayatlarında,⁷⁴ huzur ve sükun içinde, dertsiz ve kedersiz, gönül hoşnutluğu içinde yaşayacakları saadet ve mutluluk yurdunun adıdır.

Cennet, dünya hayatı boyunca tevhid akidesine bağlı olan mümin, müslüman, muttaki, salih, veli, şehit, sıddık, nebi, resul kullar için Allah Teala tarafından hazırlanmış olan ebedi bir ikamet yeridir.⁷⁵

1.2. CENNETİN İSİMLERİ

1.2.1. Cennet

Ebedi saadet yurdunu ifade etmek üzere Kur'an-ı Kerim, hadis ve diğer İslami eserlerde yer alan isimler içinde en çok kullanılan kavram cennettir. İçindeki bütün

⁶⁸ Cilacı, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, s.32.

⁶⁹ İbn Manzur **a.g.e.** “**Cenne mad.**”, c.13, s.100; **el-Mu'cemu'l Vasit**, c.1, s.141; Şahin, **a.g.e.** c.7, s.374.

⁷⁰ Kılavuz, Ahmet Saim, **İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997, s.228.

⁷¹ Gölcük, Şerafeddin-Toprak, Süleyman.”**Kelam, Tarih, Ekoller, Problemler**”, Tekin Kitabevi, Konya, 2001, s.490.

⁷² Pasmaz, Durak, “**Cennet Mad.**” **ŞİA**, 1990, c.1, s.300.

⁷³ Şibay, Halim Sabit, “**Cennet Mad.**” **MEBİA**, İstanbul, 1963, C.3, s.102.

⁷⁴ **Osmanlıca Türkçe Lugat**, Haz. Komisyon, Türdav Yay. İstanbul, 1994, s.55.

⁷⁵ Gölcük, Toprak, **a.g.e.** s.430.

mekan ve imkanları kapsayacak şekilde, muhtevası geniş olan bir terimdir. İslam literatüründe ebedi saadetle ilgili va'dleri içerir.

Özendirici anlatım ve tasvirler genellikle "cennet" ismi etrafında yoğunlaşır; şiir, dil ve edebiyat alanında da daha çok bu kelimeye yer verilmiştir. Diğer isimler tekil olarak kullanıldığı halde cennet birçok ayette çoğul, "cennat" formuyla kullanılmıştır. Bu da, cennet kavramının saadet yurdunun belli bir bölgesinin değil, tamamının adı olduğunu gösterir.⁷⁶

1.2.2. Adn

Sözlükte karar kılmak, sabit olmak, ikamet etmek, bir yeri vatan edinmek gibi manalara gelmektedir.⁷⁷ Ayrıca "Allah'ın makamı"⁷⁸ anlamına gelmektedir. Tevrat'ta Hz. Adem yaratıldıktan sonra içine konulduğu bahçeden "Aden" (İbranice-Eden) diye bahsedilir.⁷⁹

Kur'an'da "Onlar için kapıları açılmış olarak zemininden ırmaklar akan Adn cennetleri var."⁸⁰ şeklinde bahsedilmektedir. Tefsirlerde İbn Abbas, İbn Mes'ud, İbn Ömer ve Hasan Basri'ye atfedilen rivayetlerde adn cennetinin; arşın altında ve diğer cennetlerin ortasında bulunan "Mukarrabin" (peygamberler, şehitler, sıddıklar, alimler) zümresine tahsis edilmiş bir şehir veya saray olduğunu, burada altından yapılmış, inci ve yakutla süslenmiş, yiyecekler ve hurilerle donatılmış sarayların bulunduğu, içlerinde tensim ve selsebil pınarlarının aktığı, arşın altından mis kokulu rüzgarların estiği, yani "hiçbir insan gözünün görmediği, hayalinin canlandıramadığı" nimetlerle dolu olduğu zikredilir.⁸¹

Bir kısım müfessirler, "adn" kavramının sözlükte, "ebedi ikamet yurdu" manasına gelmesini ve Kur'an'da cennat kelimesiyle birlikte "Cennat'ü Adn" şeklinde kullanılmasını delil göstererek, ebedi saadet yurdunun tamamına verilen umumi bir ad olduğunu ileri sürerler. Ancak bu görüş pek isabetli görülmemektedir. Çünkü

⁷⁶ Topaloğlu, Bekir, "**Cennet Mad.**" TDVİA, İstanbul, 1993, c.7, s.376.

⁷⁷ Ragıb, **Müfredat**, s.488; El-Cevziyye, Şemseddin, Ebu Abdullah Muhammed bin Kayyım, **Hadi'l-Ervah ila Biladi'l-Efrāh**, nşr. Beşir Muhammed Uyun, Daru'l-Beyan, 3. Baskı, 2002, Dimeşk, s.91.

⁷⁸ Salih, Suphi, **Ölümünden Sonra Diriliş**, terc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay. İstanbul, 1998, s.38.

⁷⁹ Tekvin, 2/8-15.

⁸⁰ Sad, 38/50; Kehf, 18/31; Taha, 20/76.

⁸¹ Yavuz, Yusuf Şevki, "**Adn Mad.**" TDVİA, c.1, s.154.

Kur'an'daki tasvirlerin hepsinde, cennetin ebedi bir ikamet yurdu olduğu açıkça belirtildiği gibi, Firdevs, Naim, Me'va gibi cennetlerin bulunduğu da haber verilir.

Allah'a karşı yaptıkları kulluğun derecelerine göre, mü'minlerin değişik mertebelerde bulunması ve birkaç cennet mevkinin adı olması kuvvetle muhtemeldir. Bu itibarla "Cennat'ü Adn" şeklindeki çoğul terkipte birlikte kullanılması cennetin bütün kısımlarının adı olmasını gerektirmez.⁸²

1.2.3. Firdevs

Firdevs kelimesinin aslı hakkında ihtilaf vardır. Arapça'ya Habeşçe'den, Rumca'dan veya Farsça'dan geçtiği hususunda görüşler bulunmaktadır. Kelimenin Arapça olduğu da iddia edilmiştir.⁸³

Firdevs, içinde üzüm bulunan bağ bahçe anlamına gelir. Firdevs; cennetin tamamını ifade eden bir isim olabileceği gibi onun ortası, en yüksek ve en değerli bölgesinin özel adı da olabilir.⁸⁴ Firdevs, cennetin en yüksek yeri ve yüce Allah'ın arşına en yakın kısmı olduğu da söylenir. Diğer cennetlere göre en üstün olan bu cennete, bu isim daha layık gibidir. Firdevs'in asıl anlamı ise bahçe demektir.⁸⁵

Firdevs, her çeşit bitkiyi cem eden bahçe, bostan manasına gelir. Buradan dört nehir çıkacağı, biri su, biri süt, biri hamr, biride bal nehridir.⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de yalnız iki ayette geçtiği görülür.

"İnanıp iyi işler yapanlara gelince onların konağı da Firdevs cennetleridir."⁸⁷

"Onlar üzerlerindeki emanetleri gözetirler. Onlar verdikleri sözleri tam tamına tutarlar. Onlar namazları vaktinde eda edip zayi etmekten korurlar. İşte onlar varis olanlar. Onlar ebedi kalacakları Firdevs cennetine varis olanlardır."⁸⁸

⁸² Yavuz, Yusuf Şevki. "Gılman", TDVİA, İstanbul, 1996, c.1, s.398.

⁸³ Yazır, Hak Dini, c.5, s.3430; El-Cevziyye, Hadi'l-Ervah, s.93.

⁸⁴ Topaloğlu, Bekir, "Cennet Mad.", TDVİA, c.7, s.377.

⁸⁵ El-Cevziyye, Hadi'l-Ervah, s.133.

⁸⁶ Canan, İbrahim, Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-i Sitte, Akçağ Yay. İstanbul, tsz, c.14, s.238.

⁸⁷ Kehf, 18/107

⁸⁸ Mü'minun, 23/8-11.

1.2.4. Naim

Kur'an'da "cennetü'n-naim" şeklinde geçmekte olan bu terkip on ayetin üçünde tekil (cennetü'n-naim)⁸⁹ diğerlerinde "cennatü'n-naim"⁹⁰ şeklinde çoğul olarak bulunmaktadır.

Arapça'da "refah, huzur, mutlu hayat" anlamına gelen nimet kelimesinden, daha kapsamlı muhtevaya sahip olan "naim" kavramı, insana mutluluk veren maddi ve manevi bütün güzellikleri ifade etmektedir.⁹¹

Naim kavramının bir ayette cehennemden isimlerinden olan "cahim'in" mukabilinde kullanılması,⁹² diğer bir ayette de, cennetle ilgili tasvirin baş tarafında tek başına⁹³ yer alması, sebebiyle "naim" kavramının cennetin isimlerinden biri kabul edilebileceğini göstermektedir.⁹⁴

"İyiler nimet içindedirler." "Müttakiler ise cennetlerde nimet içindedirler." "Sonra o gün size verilen nimetten sorulacaksınız."⁹⁵ Bu ayetlerde naim kelimesi nimet anlamında kullanılmıştır.

Ve Hz. İbrahim'in duaları arasında: "Ya Rabbi beni Naim Cennetlerine varis olanlardan eyle."⁹⁶ Bu ayetlerde ise "Cennetü'n-naim" yani nimet cenneti anlamında kullanılmıştır.

1.2.5. Gurfe

Gurfe "konak, köşk" anlamına gelen bir kelimedir. Gurfe'nin çoğulu; guraf ve gurufat⁹⁷ şeklinde gelmektedir. Bu kelime Kur'an-ı Kerim'de cennetle birlikte ve onun bölümleri anlamında kullanıldığı gibi cennet adının yerine tek başına da kullanılmıştır.

⁸⁹ Şuara, 26/85; Vakıa, 56/89; Mearic, 70/38.

⁹⁰ Maide, 5/65; Lokman, 31/8; Kalem, 68/34; Hac, 22/56; Saffat, 37/43; İnfitar, 82/13; Mutaaffifin, 83/22.

⁹¹ Topaloğlu, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.376.

⁹² İnfitar, 82/13.

⁹³ Mutaaffifin, 83/22.

⁹⁴ Topaloğlu, a.g.e. c.7, s.376.

⁹⁵ İnfitar,82/13; Tur, 52/17; Tekasür, 102/ 8.

⁹⁶ Şuara, 26/85.

⁹⁷ El-Mu'cemu'l-Vasit, Haz. Komisyon, c.1, s.650.

"İman edip güzel ve makbul işler yapanları, cennetin yüksek köşklerine yerleştireceğiz. İçinden ırmaklar akan o cennetlere onlar devamlı kalmak üzere gireceklerdir. İş yapanların mükafatları ne güzel."⁹⁸

Cennetin bu ismiyle ilgili başka bir ayet de şöyledir: "Bizim nezdimizde size değer kazandıran şey, ne mallarınızın ne de evlatlarınızın çokluğudur. Şu var ki iman edip güzel ve makbul işler yapanlara bu gayretlerinden ötürü kat kat mükafat verilecek ve onlar cennetin yüksek köşklerinde güven ve huzur içinde olacaklardır."⁹⁹

1.2.6. Daru's Selam

Cennet yerine kullanılan diğer bir isim de "darusselam"dır. Darusselam; Maddi ve manevi afetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden korunmuş olma, manasındaki "selam" ile, "ev, yurt" anlamındaki "dar" kelimesinden oluşmuştur. Bu terkip,¹⁰⁰ tüm bela ve afetlerden güvende olunan yer anlamına gelir.¹⁰¹ Daru's-Selam, terkihi Allah'ın yurdu, kurtuluş yurdu, selam yurdu diye tavsif edilmiştir.¹⁰² "Selam yurdu" ndan muradın cennet olduğunda şüphe yoktur. Ancak alimler arasında, Daru's-Selam'a niçin bu ismin verildiği ile ilgili farklı izahlar vardır.¹⁰³

Bu farklı izahlardan bir tanesi şöyledir: Cennetin Allah'ın "es-Selam" gibi güzel bir ismiyle isimlenmesi, onun her keder, üzüntü ve beladan, hoşlanılmayan her şeyden kurtulmuş olup selamette olmasını sağlamıştır.¹⁰⁴

Darusselam, Kur'an-ı Kerim'de iki ayette,¹⁰⁵ ebedi saadet yurdunun adı olarak zikredilmiştir.

⁹⁸ Ankebut, 29/58.

⁹⁹ Sebe, 34/37.

¹⁰⁰ Topaloğlu, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.377.

¹⁰¹ El-Cevziyye, Hadi'l-Ervah, s.95.

¹⁰² Razi, Tefsiru'l-Kebir, c.10, s.177.

¹⁰³ Razi, a.g.e. c.12, s.353.

¹⁰⁴ Aşur, Abdullatif Ahmed, Kur'an'a ve Sünnet'e Göre Cennet Nimetleri, Çev. İsmail Kaya, Konya 1993, s.283; Zemahşeri, Muhamed bin Ömer, Tefsiru'l-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzili ve Uyunu'l-Ekavili fi Vucuhi't-Te'vil, Thk. Mustafa Hüseyin Ahmet, Daru'r-Rıyan li't-Türas, Kahire, 1987, c.2, s.49.

¹⁰⁵ En'am, 6/127; Yunus, 10/25.

"Allah, selamet yurduna (cennete) çağırır ve dilediği kimseyi doğru yola hidayet eder."(En'am, 6/127) "Allah; esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir." (Yunus, 10/25)

1.2.7. Cennetü'l-Me'va ve Cennetü'l-Huld

Cennetü'l Huld ve Cennetü'l-Me'va terkiplerini her ne kadar bazı alimler, müstakil birer isim telakki etmişlerse de, bu terkiplerde yer alan "huld" (ebediyet) ile "me'va" (sığınılıp barınılacak yer) kelimeleri, cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlardır. Duhan süresi 51. ayette geçen "makam-ı emin" terkiбинin de müstakil bir isim olarak kabul edilmesi isabetli görünmemektedir. Çünkü 52. ayette, makam-ı eminden kastedilen şeyin cennet olduğu açıklanılmaktadır. Böylece de iki ayet birbirini tamamlamaktadır.

Bundan başka Sad suresi 49. ayette geçen "hüsn-i meab" kavramı mevcuttur. Bu kelime, ebedi saadet yurdunun müstakil bir adı olmayıp, bir sonraki ayetten anlaşılacağı üzere Adn cennetini nitelemektedir.¹⁰⁶

Bunlardan başka "ecr (mükafat, sevap), rahmet, rahmetullah, rızkun kerim (değerli nimet)" gibi kelime ve terkipler de bulundukları ayetlerin anlatım özelliklerine göre, cennet manasını ifade etmektedirler."¹⁰⁷

1.3. CENNET VE NİMETLERİ

1.3.1. CENNETİN KONUMU

Bu bölümde cennetin konumu ile ilgili genel bir bilgi vermeye çalışacağız. Cennetin varlığı ve Hz. Adem'in yaşadığı cennet ile alakalı ileride "cennet ve cehennemın yaratılmışlığı" konusunda cennetin konumunu daha ayrıntılı bir şekilde anlatacağız.

¹⁰⁶ Topaloğlu, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.376.

¹⁰⁷ Topaloğlu, a.g.e. c.7, s.377.

1.3.1.1. Cennetin Genişliği

Kur'an cennetin eni, genişliği ve durumu hakkında bizim idrak seviyemizde örnekler vererek cenneti idrakimizde şu şekilde canlandırmaktadır:

"Ve Rabbiniz'den bir mağfirete ve eni göklerle yer genişliğinde olan bir cennete koşunuz ki, takva sahipleri için hazırlanmıştır."¹⁰⁸

"Koşunuz Rabbiniz'den bir mağfirete ve bir cennete ki, onun, eni gök ile yerin eni gibidir, Allah'a ve Peygamberlerine iman etmiş olanlar için hazırlanmıştır, işte bu, Allah'ın lütfudur. Bunu dilediği kimseye verir ve Allah pek büyük fazl sahibidir."¹⁰⁹

Razi bu ayeti şöyle tefsir eder: "Gökler ve yerin eni gibi geniş" ifadesinden maksat cennetin alabildiğine geniş olduğunun bir ifadesidir. Çünkü bize göre yer ile göklerden daha geniş bir şey yoktur.¹¹⁰

Bu ayetle ilgili müfessirlerin çoğu şu yorumda birleşirler: Gökler ve yer kumaş gibi yayılıp bir birine ulaşınca cennetin enine bir ölçüsü olur. Uzunluğunu ise Allah'tan başka kimse bilmez.¹¹¹

Ayrıca insanların ellerindeki küçük teleskopların evrenin sınırsız ve müthiş enginliğini ortaya koydukları günümüzde cennetin uçsuz bucaksız genişliğine ve cennet köşklerine yıldızlara bakar gibi bakılacağına ilişkin açıklamalar, kesin ve gözlenebilir gerçekler haline gelmişlerdir. Artık bu açıklamaları mecaz anlamlarına yormanın hiçbir mantıki gereği kalmamıştır. Mesela yerküre ile güneş arasındaki uzaklık, evrenin enginliği yanında hiçbir şey değildir.¹¹²

Zikredilen ayetler incelendiğinde, cennetin ne derece geniş olduğu ve iman sahipleri için hazırlandığı ifade edilmektedir. "Cennetin eni; gökle yerin eni kadardır"¹¹³ ifadesinden maksat; cennetin, muhatapların tasavvur edemeyeceği kadar geniş olduğu beyan edilmekle beraber cennet, eni ve boyuyla gözün görebileceği kadar geniş ve yüksek bir mekandan da oluşabilir.

¹⁰⁸ Al-i İmran, 3/133.

¹⁰⁹ Hadid, 57/21.

¹¹⁰ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.7, s.68.

¹¹¹ Yazır, **Hak Dini**, c.2, s.424.

¹¹² Kutub, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'an**, Daru's-Şuruk, Beyrut, 1992, c.6, s.3492.

¹¹³ Al-i İmran, 3 /133; Hadid, 57/21.

1.3.1.2. Cennetin Güvenliği

Cennetin cehennemden uzak olduğu, güvenli bir yer olduğu ve cennet ehlinin cehennem azabından ve endişesinden emin olduğunu anlatan ayetler şu şekilde gelmektedir:

"Kendilerine Rab'lerinin verdiği şey ile sevinmektedirler ve onları Rab'leri cehennem azabından korumuştur."¹¹⁴

"Muhakkak ki, kendileri için bizden bir güzellik takdir edilmiş olanlar, oradan uzak bulundurulmuşlardır. Onun hışıldısını bile duymazlar ve onlar nefislerinin hoşlandığı şeyler içinde daima kalacak kimselerdir."¹¹⁵

Ayette geçen "hasiseha" uğultusu kelimesi, musiki vurgusu ile anlamını tasvir eden kelimelerdendir. Bu kelime vurgusu ile ateşin alev alev yanarken çıkardığı sesi aktarmaktadır. O korkunç sesi canlandırmaktadır. Hiç kuşkusuz bu, insanı ürperten, tüyleri diken diken eden bir sestir. Bu yüzden daha önce kendilerine iyilik bahşedilenler, fiilen bu ateşi tatmak bir yana, yanarken çıkardığı sestten, müşrikleri dehşete düşüren bu büyük panikten kurtulmuşlardır. Canlarının istediği gibi güvenli bir ortamda ve her türlü nimet içinde yaşıyorlar. Melekler onları sevgi ile karşılıyorlar. Bu korkunç ve dehşet verici ortamda içlerine güven duygusunu akıtmak için onlara eşlik ediyorlar.¹¹⁶

Cennetin, cehennemden, cehenneme ait, ses, hışılta, uğultu ve gürültüden uzak, güvenilir bir yer olduğu ifade edilmektedir. Cennetliklerin ise bütün bu tüyler ürpertici hadiselerden uzak, emin, güvenilir bir şekilde, sevinç içinde yaşam sürecekları beyan edilmektedir.

1.3.1.3. Cennette İklim ve Hava

Kur'an'da: "Onları koyu bir gölgeye sokacağız."¹¹⁷ "O iki cennet koyu yeşil renktedirler."¹¹⁸ denilmektedir.

¹¹⁴ Tur, 52/18.

¹¹⁵ Enbiya, 21 101,102.

¹¹⁶ Kutub, **Fi Zilal**, c.4, s.2398.

¹¹⁷ Nisa, 4/57.

¹¹⁸ Rahman, 55/22.

Razi bu ayetlerdeki gölgeleri şöyle yorumlar: Gölge rahatlık vesile ve sebeplerinin en büyüklerindendir. İşte bu sebep den 'koyu göle' tabiri rahatlıktan kinayedir.¹¹⁹

Başka bir ayette, "Uzanmış, yayılmış gölgeler"¹²⁰ şeklinde bir tabir vardır. Bu ayeti ise Razi şöyle tefsir eder: Zeval bulmayan hep sürüp giden bir gölge ki bu gölge Allah'ın yarattığı bir gölge, ağaçların gölgesi olmayabilir.¹²¹ Yine başka bir ayette, "Orada ne bir güneş ve ne de bir şiddetli soğuk görürler."¹²²

Bu ayeti de aynı müfessir şöyle tefsir eder: Gölge güneşin olduğu yerde olur. Güneş yoksa gölge nasıl olur? Cennet ağaçları öyle bir konumda bulunurlar ki; şayet güneş olsaydı, bu ağaçlar onları güneşten korurdu.¹²³ Diğer müfessirlerin yorumları da şu şekildedir.

Onlar güvenli bir toplantıda bir araya gelmiş, sohbet ediyorlar. Çevrelerini saran hava bolluk, refah havasıdır. Bu hava sıcak değil, ılıktır; soğuk değil, serindir. Ne yakıcı rüzgar estiren bir güneş ve ne de dondurucu soğuk vardır. Bu betimlemelere şunları da ekleyebiliriz: Orası başka bir alemdir; orada ne şu bildiğimiz güneş ve ne de onun benzeri olan başka güneşler vardır.¹²⁴

Cennette ne rahatsız edici bir sıcak, ne de eziyet verici bir soğuk vardır. Sürekli ve ebediyen aynı rahatlıkta ve güzellikte bir havası vardır. Oraya girenler çıkıp dönmek istemezler.¹²⁵

Kur'an da iklimle ilgili ayetler o kadar açık ve net ki Allah'ın beyanından daha açık bir beyan da bulunmak mümkün değildir.

¹¹⁹ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.8, s.95.

¹²⁰ Vakıa, 56/30.

¹²¹ Razi, **a.g.e.** c.21, s.202.

¹²² İnsan, 76/13.

¹²³ Razi, **a.g.e.** c.22, s.344.

¹²⁴ Kutub, **Fi Zilal**, c.6, s.3782.

¹²⁵ İbn Kesir, **Tefsir**, c.7, s. 182.

1.3.2. Cennet Nimetleri

Ehl-i Sünnet kelimcileri cennette müminler için “maddi, ruhani ve manevi” mutluluğun söz konusu olacağını ve bunlara ait araçlar olan nimetlerin varlığını kabul etmiş fakat bunların mahiyetlerinin bilinemeyeceğini, İbn Abbas’ın ifadesiyle, dünyadaki zevk ve araçlarıyla ahirettekiler arasında isim benzerliğinden başka bir ortak yön olmadığını söylemişlerdir. Örneğin, Kur’an ve sünnette yer alan ahirete dair bazı kavramları temsil ve kinaye olarak değerlendiren Maturidi, cennette müminlere ikram edileceği bildirilen nimetleri literal olarak anlatmakta, ancak oradaki insan gibi, bu nesnelerin de dünyadakilerin yenilenmiş ve tekamül ettirilmiş şekli, yani aynısı değil, benzeri olduğunu söylemiştir. Maturidi’ye göre naslardaki cennet ve nimetlerine dair ifade ve üslup, insanın epistemolojik, psikolojik ve pedagojik gerçeklerine uygun olarak seçilmişlerdir.¹²⁶

Kelamcılığı kadar sufiliği ile de tanınmış bir alim olan Gazzali, ahiret hayatının beden ve ruh olarak yaşanacak bir hayat olacağını, ahiretle ilgili genel ilahi beyanların ve özellikle cennette müminlere lutfedileceği bildirilen mutluluk ve nimetlerin açıklanmasına ilişkin Kur’an hadis lafızlarının apaçık olduğunu bildirmektedir. Ona göre ahiretteki mutluluk ve araçları, insanın bu dünyada elde edeceği gelişimine bağlı olarak “maddi, ruhani ve zihni” gibi türlere ayrılacaktır. Mümin bu dünyadan ahirete aktaracağı kimliğine bağlı olarak, bunlardan birini hatta bazı kimseler ikisini veya tamamını yaşayabileceklerdir.

Kur’an-ı Kerim ve sahih hadislerde mevcut beyanlara dayanarak cennet nimetlerinin ana özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1.Sonsuz lüks ve konfor.
- 2.Sürekli barış ve huzur.
- 3.Manevi tatmin ve doygunluk.
- 4.Allah’ı görmek ve Onunla konuşmak.
- 5.Bedeni ve ruhi güçlülük.

¹²⁶ Bebek, Adil, “Cennet Meyveleri Örneğinde Ahiret Hayatına Kelami Bir Bakış”, **F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ, 2005, Sayı.10/2, s.9.

6.Bütün bunları saran bir ebediyet ve sonsuzluk.¹²⁷

Kur'an; Mü'min kullarının genel manada nimete nail olacaklarını işaret etmekle beraber, cennetteki mükafat ve ödüllerin sonsuz ve minnetsiz olduğunu, ayrıca dünyada yapmış oldukları amellerin en güzeli ile karşılaşacaklarını bildirmektedir.

Cezanın Kur'an'da 72 yer de geçmesine karşılık, mükafatın 160 yerde geçtiği dikkate alınacak olursa Kur'an'ın cezalandırmaktan çok mükafatı öngören bir mesaja sahip olduğu söylenebilir."¹²⁸

Nitekim "Rahmet'im her şeyi kuşatmıştır"¹²⁹ ayeti de Allah Teala merhamet ve affının çok geniş olduğuna işaret etmektedir.

Şimdi bu konuyla ilgili ayet meallerinden bir kaçına bakalım:

"Şüphe yok o kimseler ki, iman etmişlerdir ve salih amellerde bulunmuşlardır. Onlar için kesintisiz (başka kakılmayacak)¹³⁰ bir mükafat var,¹³¹ ve elbette onların kötülüklerini örteriz ve onları işlemiş oldukları şeyin en güzeli ile mükafatlandırırız."¹³² "İşte o kimseler ki, Rab'leri rahmet içine girdirecektir. İşte apaçık kurtuluş, odur."¹³³

Rabbimizin Rahmetinin her zaman gazabından daha önde olduğunu ve mümin kullara yaptıkları iyiliklerin ecir ve mükafatını, fazlasıyla vereceğini beyan etmektedir.

Şimdi bu nimetleri genel başlıklar altında ayetler çerçevesinde incelemeye çalışalım.

1.3.2. 1. Ebedi Cennette Kalmak

Cenab-ı Hak Kur'an-ı Kerim'de iman eden, salih amel işleyen, takva dairesi içinde yaşayan, daima O'nun rızasını gözetleyen kulların cennet ve nimetleriyle

¹²⁷ Topaloğlu, "Cennet Mad.", TDVİA, c.7, s.381.

¹²⁸ Ay, M.Emin, **Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza**, Nil Yay. İzmir, 1994, s.61.

¹²⁹ A'raf, 7/156.

¹³⁰ Özsoy-Ömer, Güler-İlhami, **Konularına Göre Kur'an**, Fecr Yay. Ankara, 1997, s.302.

¹³¹ Fussilet, 41/8.

¹³² Ankebut, 29/7.

¹³³ Casiye, 45/30.

müşerref olacaklarını ifade ettikten sonra bu cennetin ebedi, sonsuz ve kesintisiz olduğunu da belirtmektedir.

Oradaki süreklilik ile ilgili teşbihle dikkatlerimiz çekilir ve şöyle denilir:

"Gökler ve yer durdukça orada ebedi kalacaklardır."¹³⁴

Cennetteki hayatın sürekli ve devamlı olduğu Kur'an da defaatle vurgulanarak, oradaki hayatın ebediliğine işaret edilir. "Orada sürekli kalacaklardır."¹³⁵

Ayetlerde geçen "huld" bir şeyin fesat ve tağyire maruz kalmadan, olduğu hal üzere devamını ifade eder ki, bu cennetlikler için söz konusudur.¹³⁶

Ehli Sünnet'e göre: Huld yani ebedilik ister devamlı olsun, ister olmasın uzun süre durma manasındadır. "Ebeden" sözünün manası "huld" kelimesinin manasında olsaydı tekrar olurdu. Kur'an bu hayatın devamlı ve ebedi oluşunu te'kid için "halidine" devamlı, sürekli kelimesinden sonra "ebeden" kelimesini de kullanmıştır.

"Orada sürekli ve ebedi olarak kalacaklardır."¹³⁷

"Haydi selametle girin oraya, bugün artık ebediyet günüdür."¹³⁸

Bu ayetler tam bir saadetten bahseder. Bu ayetleri tefsir eden İbn Kesir; onlar bu emin makamda ölmekten ve bitip tükenmekten emin olarak nimet içinde yüzerler. Bu nimetin ne sonu nede bitimi vardır. Bu nimet sermedi ve ebedi olarak devam eder.¹³⁹ der.

Elmalılı ise şöyle tefsir eder: Cennet nimetleri öyle bir ve ihsandır ki; kesintisiz sürüp giden, sonsuz bir Allah vergisidir, dünyadaki gibi süreli ve sınırlı değildir.¹⁴⁰

¹³⁴ Hud, 11/108.

¹³⁵ Bakara, 2/25-82; Al-i İmran, 3/15.

¹³⁶ Öztürk, Yener, **Kur'an'da Ahiret**, Işık Yay. İstanbul, 2001, s.35.

¹³⁷ Nisa, 4/57-122.

¹³⁸ Kaf, 50/24.

¹³⁹ İbn Kesir, **Tefsir**, c.1, s.111.

¹⁴⁰ Yazır, **Hak Dini**, c.5, s.13.

1.3.2. 2. Diledikleri ve Arzu Ettikleri Her Şeye Sahip Olmak

Kur'an'da, Cennet ve nimetlerinin ne denli göz kamaştırıcı, iç okşayıcı olduğu ifade edilmekle beraber orada nefsin arzu ve temenni ettiği her şeyin mevcut olduğu da vaad edilmektedir.

“Orada size canlarınızın çektiği, hasılı istediğiniz her şey vardır.”¹⁴¹

Yine bu nimetlerin ebedi oluşu ve iman edip makbul amel işleyenleri ne gibi sürprizler beklediği ve bütün bunların Allah'ın vaadi olduğu beyan edilir.

"Onlar için orada ebedi kalacaklar oldukları halde diledikleri her şey vardır. Bu Rabbin üzerine almış olduğu istenen bir vaad olmuştur."¹⁴²

"İşte onların dünyada yaptıkları makbul işlere mükafat olarak; gözlerini aydın edecek, gönüllerini ferahlatacak hangi sürprizlerin, hangi nimetlerin saklandığını hiç kimse bilemez." ¹⁴³

Kısaca cennet ve nimetleri tam bir sürprizler diyarı, akıldan geçmeyen ve hiç umulmayan mükafatların beklediği bir ebedi istirahat mekanı, içi huzur ve güven dolu köşklerin, konakların bulunduğu ebedi saadet yurdu.

1.3.2. 3. Köşkler, Konaklar ve Tahtlar

Cennet; insanlık tarihi boyunca ardı arkası kesilmeyen dünya sıkıntıları içinde kıvranan, hayattan zevk alamayan, idealindeki mutluluğu bulamayan insanların özlem duyduğu bir mekan olmuştur.¹⁴⁴

Ayrıca cennet, insanın içindeki sonsuzluk arzusuna, ebedi yaşam isteğine cevap veren bir iç huzur kaynağı olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim cennetin görünümünü, köşklerini, konaklarını, tahtlarını, kaplarını, yiyecek ve içeceklerini tasvir ederken beşerin seviyesine inerek, somut örnekler vererek her zamanki gibi insan aklının daha kolay anlayacağı, bir üslup kullanmıştır.

¹⁴¹ Fussilet, 41/31;

¹⁴² Furkan, 25/16.

¹⁴³ Secde, 32/17.

¹⁴⁴ Topaloğlu, “Cennet Mad.”, TDVİA, c.7, s.377.

Cennetliklerin tahtlar üzerinde, kardeş gibi karşı karşıya oturup, etrafı seyredecekleri bildirilmektedir.

"Onlar tahtlar üzerinde kardeşler olarak karşı karşıya bulunacaklardır."¹⁴⁵
 "Birbirleriyle karşı karşıya tahtlar üzerinde."¹⁴⁶ etrafa bakarlar."¹⁴⁷ Ayetleri şöyle yorumlanabilir:

Cennetliklerin birbirleriyle karşılaşmalarında ve konuşmalarında onlar için hiçbir külfet yoktur. Birbirlerinin hitaplarını uzakta iken duymaları ve görmeleri ancak Allah'ın onların gözlerini, kulaklarını ve seslerini kuvvetlendirmesiyle mümkündür.¹⁴⁸

Başka ayetlerde de şu tasvirler yapılır: "Artık o günde de o iman etmiş olanlar, o kafirlere güleceklerdir. Tahtlar üzerinde seyredeceklerdir."¹⁴⁹

"O günde cennet ehli, bulunduğu yer itibariyle hayırlıdır, istirahatça da daha güzeldir."¹⁵⁰

"Orada astarları kaim atlastan yataklara yaslanırlar, orada yeşil yastıklara harikulade güzel işlemeli döşeklere yaslanırlar."¹⁵¹ Seyyid Kutub bu ayetle ilgili şu yorumları yapar:

Astarların atlastan ve döşeklerin işlemeli olması, bunlar nimetin birinci derecedeki, şehirdeki refah ve konforu sembolize eder. Bu tablolar ve şekiller sırf o nimetleri algılayabilmemizi zihnimize kolaylaştırmak için verilmiş örneklerdir.¹⁵²

Razi ise şöyle yorumlar: "Astarları atlastan olan" ifadesinin o yatakların, döşeklerin son derece kıymetli olduklarına, delalet ettiği zira, astarı atlastan olan şeyin dışının ondan daha kıymetli olacağını ve bunun adeta gözün görmediği bir şey olduğunu "sündüsten" yani yumuşak ve ince ipekten olduğunu söylemişlerdir.¹⁵³

¹⁴⁵ Hicr, 15/47.

¹⁴⁶ Saffat, 37/44.

¹⁴⁷ Muttaffifin, 83/23.

¹⁴⁸ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.18, s.600.

¹⁴⁹ Muttaffifin, 83/34-35.

¹⁵⁰ Furkan, 56/24.

¹⁵¹ Rahman, 55/54-76.

¹⁵² Kutub, **Kıyamet**, s.315.

¹⁵³ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.21, s.205.

Sonuç olarak cennet nimetleri insanın hayal gücünün ötesinde tasavvurlar üstü bir yaklaşımla sunulmuştur. Zaten Kur'an "Yaptıklarına karşılık olarak onlar için ne gözler aydınlatıcı (nimetlerin) saklandığını hiç kimse bilmez"¹⁵⁴ demekle mü'min kulların sürprizlerle karşılaşacağına işaret etmektedir.

1.3.2.4.Gümüş Kaplar, Altın Takılar ve İpek Giysiler

Kur'an ev, konak, köşk ve tahtlardan sonra nazarlarımızı insan için zinet sayılan gümüş, altın, takı ve giysilere çevirir.

“Etraflarında hizmet edenler; gümüş kaplar, billur kaseler, gümüş parlaklığında billur kaplarla dolaşır, onlara ikram ederler. Cennetlikler içeceklerini kendi iştahları ölçüsünde tayin ederler.”¹⁵⁵

Taberi'nin bu ayetle ilgili farklı bir yaklaşımı vardır. Cenab-ı Hak bu kapların gümüşten yapılmış olduğunu söyleyerek o kapları vasfetmesi ve övmesi şuna delalet eder. Bilinsin ki cennetin toprağı gümüştedir, zira nerede yaşanılıyorsa oradaki kaplar o yerin toprağından imal edilir.¹⁵⁶

Cennetliklerin takılarından bahseden ayetlerden birisi şöyledir: "Adn cennetleridir ki, onlara giriverirler. Orada altından bilezikler ile ve inciler ile süsleneceklerdir.”¹⁵⁷

Cennet giysilerinden bahseden: “Onların üzerlerinde ince ve kalın ipekten yeşil elbiseler vardır.”¹⁵⁸ Ayetinde ayrıntılı tarif yapılır. Bu ayeti yorumlayan Kutub şöyle der: Ayetin orjinalinde yer alan "sündüs" sözcüğü, "ince ipek kumaş", "istebrak" sözcüğü ise "kalın ve astarlı kumaş" anlamına gelir. Cennetlikler bu süsleri ve bu göz kamaştırıcı konforu Rabb'lerinden alırlar. Başka bir deyimle bu görkemli hayat dekoru, kerem sahibi yüce Allah'ın cömert bağışdır. Bu durum, elde edilen nimetlerin değerini

¹⁵⁴ Secde, 32/17.

¹⁵⁵ İnsan, 76/15-16.

¹⁵⁶ Taberi, Muhammed bin Cerir, *Camiul-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, Matbaatu'l-Halebi, Mısır, 1954, c.6, s.2687.

¹⁵⁷ Fatır, 35/33.

¹⁵⁸ İnsan, 76/21.

arttıran, ek bir değerdir.¹⁵⁹ İbn Kesir ise ayeti şöyle tefsir eder: Cennet ehlinin giyecekleri ipektir. Bir kısmı yeşil ipektir ki gömlek ve benzeri giyecekler bundandır. Bir kısmı da parlak atlastandır. En üste giyilen bu atlas parıl parıl parlar ve göze çarpar.¹⁶⁰

Bütün bu ayetlerden anlaşılıyor ki cennetliklerin, elbiseleri ipek, kapları ve takıları altın ve gümüşdür. Elbiseler içinde en yumuşağı ipektir, böylece Allah Teala elbisede hem dış güzelliği ve gözün lezzet duymasını, hem de yumuşaklığı ile bedeninin lezzet duymasını bir araya getirmiş oluyor.¹⁶¹

1.3.2. 5. Yiyecekler

Kur'an'da cennetteki yiyecek ve içeceklerin beş duyu organı ile hissedilecek bir şekilde tasvir edilerek, somut bir ifade ve anlatımın kullanılması insanın duygu ve düşüncelerinin cennet hayatına bir şekilde tevcih edildiğini göstermektedir. Rahman suresindeki anlatımlar da böyledir:

"Rabbinin huzuruna çıkmaktan endişe duyan mümine iki cennet var, her iki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla dolu, ikisinde de akıp giden iki pınar var, ikisinde de her çeşit meyveler çift çift var, iki cennetin de devşirmesi yakın, ikisinde de meyveler, hurmalar, narlar var."¹⁶² İnsan suresinde de: "Cennetin gölgeleri üzerlerine yaklaştırılmış, meyveleri de eğdirildikçe eğdirilmiştir."¹⁶³ İfadesi yer almaktadır. Kutub ayetleri şu yorumlarla açıklığı kavuşturmaya çalışır:

Cennetlikler geniş yapraklı ağaçların gölgeleri, yere sarkmış dalların ve tatlı, ılık bir havanın altında, koltuklarına kurulmuş olarak safa sürerlerken emirlerindeki hizmetçiler kendilerine gümüş kaplarda getirilen ve yine gümüş maşrapalarla dağıtılan içecekler sunarlar. Bu gümüş maşrapalar gümüşten olmalarına rağmen kristal gibi şeffaftırlar ki, dünyadaki gümüş kaplarda böyle bir özellik görülemez. Ayrıca bu maşrapalar, bu kaseler hem yararlılığı ve hem de güzelliği bir araya getiren, uygun

¹⁵⁹ Kutub, **Fi Zilal**, c.6, s.3783.

¹⁶⁰ İbn Kesir, **Tefsir**, c.7, s.185.

¹⁶¹ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.248.

¹⁶² Rahman, 55/46-48-50-52-54-68.

¹⁶³ İnsan, 76/14.

büyükklüktedirler. Sonra bu içeceğe "zencefil" karıştırılmıştır. Tıpkı daha önce tanıtılan bir cennet içeceğinin içine "kafur" karıştırıldığı gibi. Ayrıca içecek tatlılığından ve hoş içimliliğinden dolayı "selsebil" adı ile anılan bir cennet pınarından sağlanmaktadır.¹⁶⁴

Razi cennet ağaçlarıyla dünyadakileri karşılaştırarak meseleyi vuzuha kavuşturmaya çalışır: “Dünyadaki ağaçların kökleri ve gövdesi bulunması gerekli şeylerden olup, insanın bahçelerde rahatça dolaşmasına manidirler. Cenneteki ağaçlar ise, üzerinde enteresan yapraklar, güzel meyveler bulunan dallar şeklinde olup, kalınca gövdeleri yoktur. "Dallı budaklı" ifadesinden kasıt oradaki lezzetlerin nitelenmesidir. Bu cenneteki ağaçların dalları vardır. Cennetlikler de onların altındadırlar, gölgelenirler.”¹⁶⁵

Cennet ağaçları ile dünyadaki ağaçlar arasında bir kısım farklılıklar vardır:

1 -Dünyadaki bahçelerin ağaçlarında meyveler, tepelerde, dal uçlarındadır. İnsan arkaya yaslanırken dal uçlarından uzak düşer. Ahirette ise cennetlikler yaslandığı halde, meyveler onlara doğru iner, sarkar.

2-Dünyada bir ağacın meyvesine yaklaşan kimse diğerinden uzaklaşır. Ahirette ise aynı anda ve aynı yerde bütün meyveler yakındır.

3-Cennetteki ağaçlar cennetliklerin yanma gelir, onları bürür ve gölgelendirir. Dünyada durum böyle değildir.¹⁶⁶

Cennet ağaçları cennetlikler için yaratılmış, emre amade kılınmış, cennetlikler ona istedikleri zaman ulaşır, dilediklerinde elde ederler. Bu ayakta yiyene, oturarak yiyene ve yatarak yiyene sıkıntı vermez.¹⁶⁷

"Tercih edecekleri meyveler, canlarının istediği kuş etleri, dalbastı kirazlar, dolgun salkımlı muzlar, tükenmeyen, eksilmeyen hiçbir surette esirgenmeyen birçok meyveler içindedirler."¹⁶⁸

¹⁶⁴ Kutub, **Fi Zilal**, c.6, s.3782.

¹⁶⁵ Razi, *Tefsiru'l-Kebir*, c.21, s.133.

¹⁶⁶ Razi, **a.g.e.** c.21, s.138.

¹⁶⁷ Razi, **a.g.e.** c.22, s.344.

¹⁶⁸ Vakia, 56/20-21-28-29-32-33.

Bu ayete İbn Kesir şu yorumları katar: Yaz, kış, bitmeyen, tükenmeyen, sürekli yenilen, ne zaman isterlerse hazır buldukları meyveler, o meyvelere uzanmalarını ne çöp, ne diken, ne de uzaklık engellemez.¹⁶⁹ demektir.

Razi ise; kiraz ağacının yaprakları küçük, muz ağaçlarının yaprakları ise büyüktür. Yaprakları alabildiğine büyük ve küçük olan ağaçlara işaret ederek bu iki uç arasında yer alan her türlü ağaç için bir işaret olmuştur.¹⁷⁰ der.

"Orada güven içinde her meyveyi isterler."¹⁷¹ "Onlara canlarının istediği meyveden ve etten bol bol vermişizdir."¹⁷² Burada etten kasıt kuş etidir. Razi: Kuş etine gelince, mümin onu ister ve canı en ufak biçimde onu çektiğinde o hemen hazır olur. Hatta rivayet olunur ki, kuş uçuyor, müminin canı onu arzuluyor, o anda kuş kızartılmış bir şekilde önüne iner.¹⁷³ yorumunu yapar.

Cennet meyveleri dünyada yenildiği gibi yenilecek, fakat abdest bozmaya çıkılmayacak, vücuttan terle atılacaktır.¹⁷⁴

1.3.2.6. İçecekler

Cennet içecekleri çeşit çeşittir. İçeceklerin farklı farklı kaynakları mevcuttur.

"Bu iki cennette akıp giden iki kaynak vardır ki bunlarda fışkıran iki pınardır."¹⁷⁵

Kutub, cennet nimetlerini tefsir eder ve ayetlerdeki su kaynaklarını da şöyle yorumlar: Bu ayetlerde cennetten bahsetme dünya örfüne göre yapılmıştır. Çünkü nimetlenenler bağa, bahçeye girdiklerinde hemen yemeye, içmeye başlarlar. Rahatlamayı ve ferahlamayı daha önce düşünürler. Allah, gezintinin, sayesinde tamamlanacağı, ağaçların yeşilliği, gözlerin, pınarların akışı gibi şeyleri zikretmiş daha sonra meyvelerden, yiyecek ve içeceklerden bahsetmiştir. Bu iki pınarın suyu yukarıya

¹⁶⁹ İbn Kesir, **Tefsir**, c.6, s.523.

¹⁷⁰ Razi, **a.g.e.** c21, s.200.

¹⁷¹ Duhan, 44/55.

¹⁷² Tur, 52/22.

¹⁷³ Razi, **a.g.e.** c.21, s.125.

¹⁷⁴ İbn Kesir, **a.g.e.** c.6, s.505.

¹⁷⁵ Rahman, 55/50-66.

doğru fışkırır, kabarır, müminlere doğru akar. O iki pınar müminlerin bulunduğu yerdedir. Suların hareketi de akış istikameti olarak müminlere doğrudur.¹⁷⁶

"Onlara orada, karışımı zencefil olan kadehten içirilir. Bir çeşme ki adına "selsebil" denir. Ve onlara Rab'leri de gayet temiz bir şurup içilmiştir, bu sizin ödülünüzdür. Çalışmanıza karşılık verilmiştir."¹⁷⁷ İbn Kesir, bu ayeti şöyle tefsir eder:

Bazen şarap kafur ile karıştırılır ki kafur soğuktur. Bazen de zencefil ile karıştırılır ki o da sıcaktır. Böylece mutedil bir içki elde edilir. Cennetliklere karıştırılarak bu içecekler verilir.¹⁷⁸

Diğer bir ayet de şöyledir:

"Onların üzerlerine ırmaktan doldurulmuş bir bardak ile dolaşılır. Bembeyaz içenler için lezzetlidir. Kendisinde ne bir sersemletme vardır, ne de onlar onda sarhoş olacaklardır."¹⁷⁹

Ayetteki "sersemletme" olamayışını Razi şu şekilde yorumlar: Cennet içkilerinde, içki içmekten dolayı meydana gelen baş ağrısı, aklı bürüme ve rahatsız etme gibi bozuk hallerden hiçbirisi bulunmaz, içenler sarhoş da olmaz. İçki içmedeki fesahatlerin en büyüğü bu olduğu için Allah onun bu özelliğine yer vermiştir.¹⁸⁰

Kur'an, cennet içeceklerinden olan şu dört nehirden bahseder:

"Muttakiler için va'd olunan cennetin sıfatı, onun içinde bozulmamış sudan ırmaklar ve tadı değişmemiş süttan ırmaklar ve içenler için lezzetli, şaraptan ırmaklar ve süzölmüş baldan ırmaklar vardır ve onlar için orada her türlü meyvelerden vardır ve Rab'lerinden bağışlanma vardır."¹⁸¹

İçecek ve yiyeceklerle ilgili bu ayetler, cennet içeceklerinin dünyadakilere benzeyeceğini, ancak dünyadakilerden daha farklı olacağını bildirir. Cennet içecekleri, bedene zevk vereceği gibi ruha ve insanın diğer latifelerine de haz verecektir.

¹⁷⁶ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.21, s. 135-149.

¹⁷⁷ İnsan, 76/17-18-21-22.

¹⁷⁸ İbn Kesir, **Tefsir**, c.7, s.183.

¹⁷⁹ Saffat, 37/45-46-47.

¹⁸⁰ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.18, s.602.

¹⁸¹ Muhammed, 47/15.

1.3.2.7. Huriler

“Hur” kelimesi “beyaz olmak, beyazlaşmak anlamındaki “haver” kökünden gelmektedir. Genellikle dilciler huri için "beyaz tenli, gözünün beyazı saf, siyahı koyu ve yuvarlak, göz kapakları ince ve nazik" tasvirini yapmışlardır.¹⁸² Istılah olarak ise “huri” Allah'ın cennetliklere vaad etmiş olduğu güzel kızlardan her biridir.¹⁸³

Şimdi hurilerle ilgili ayetlerin meallerini zikrelelim:

"Hem biz onları güzel gözlü hurilerle evlendiririz."¹⁸⁴

"Kendilerine temiz ve güzel hurileri de eş yaparız."¹⁸⁵

"Sedef içindeki inciler gibi parlayan ceylan gözlü huriler vardır."¹⁸⁶

Bu üç ayette huri kelimesi "in" (iri, kara gözlü) kelimesiyle beraber geçmektedir.

Sedef içindeki inci; gizli, saklı olan ve henüz güneşin görmediği, gözü ve elin değmediği incidir. Bu ifade hurilerin güzelliklerini ifade için birer kinayedir.¹⁸⁷

"Çadırlara kapanmış gün yüzü görmemiş huriler"¹⁸⁸ ki bunlar utangaç olup ve hiçbir kimsenin dokunmadığı dilberlerdir.

Buradaki eşler serkeş değildir, gözlerini çevrede gezdirmezler, onlar sanki saklı deve kuşu yumurtası gibi terü tazedirler.¹⁸⁹ El değmemiş, göz değmemiş, hiçbir el kabuğunu, sedefini kırmamış, hiçbir göz tarafından tırmalanmamış. Bu ifade söz konusu ceylan gözlü huriler konusunda gönül okşayıcı ve somut anlamlar taşır¹⁹⁰

Hurilerin dünya kadınlarından mı olacağı yoksa ayrı bir tür olarak mı yaratılacağı alimler arasında tartışılmıştır.

¹⁸² Topaloğlu, Bekir, “**Huri Mad.**” TDVİA, İstanbul, 1998, c.18, s.387.

¹⁸³ Erboğa, Halil, “**Huri Mad.**” ŞİA, İstanbul, 1990, c.3. s.331.

¹⁸⁴ Duhan, 44/55.

¹⁸⁵ Tur, 52/20.

¹⁸⁶ Vakıa, 56/22-23.

¹⁸⁷ Kutub, **Kıyamet**, s.172.

¹⁸⁸ Rahman, 55/72.

¹⁸⁹ İbn Kesir, **Tefsir**, c.6, s.504.

¹⁹⁰ Kutub, **Fi Zilal**, c.6, s.3464.

"Biz onları yepyeni bir yaratılışla yarattık, eşlerine düşkün, yaşıt bakireler kıldık."¹⁹¹

Müfessirler ayeti şöyle tefsir eder: Bu ifade, ya "onları yoktan yarattık" demektir, çünkü onlar huri kökenlidirler. Ya da "varlıkların devamına yenilik getirdik" anlamındadır. Çünkü bunlar cennetliklere gönderilmiş genç eşlerdir. Onları bakire yaptık: Onlara hiç kimsenin eli değmemiştir. Onlar eşlerine aşık ve onlarla aynı yaşadılar. Eşlerini çok severler ve onlarla akrandılar.¹⁹²

Kutub ayeti böyle yorumlarken İbn Kesir de şu yorumu katar: Yani onları (dünya kadınları) yaşlılar olduktan sonra kendilerini yeniden eski hale getirdik. Ve onlar eşlerine düşkün bir yaşta oldular. Zerafet, melahat ve tatlılıkta eşlerine son derece düşkün, sevimli, hep bir yaşta kadınlar haline geldiler.¹⁹³

Yazır ise şöyle bir yorum getirir: Bu yeniden yaratılan kadınlar dünyada kocamış buruşmuş kadınlardır. Biz onları yeniden, kocalarını çok seven, cilveli, nazlı, güzel söz söyleyen, aynı yaşta hep bir birine denk olarak yarattık.¹⁹⁴

Müfessirlere göre hurilerin yoktan yaratılmaları mümkün olabileceği gibi dünya kadınlarından da yaratılmaları muhtemeldir. Sonuç itibariyle diyebiliriz ki; ayetlerden anladığımıza göre, huriler, hem dünya kadınlarından olacak hem de yoktan var edilecektir. Doğruyu bilen yalnız Allah'tır.

Huriler mi üstün yoksa cenneti kazanmış dünya kadınları mı? Bu hususta da farklı görüşler olmasına rağmen genel kanaat şudur:

İman etmiş salih kullar arasına girmiş kadınlar, hurilerden üstündürler. Çünkü onlar nefisleriyle ve şeytanlarıyla mücadele ederek galip gelmişler ve neticede hakkın rızasını kazanıp, cennete girmişlerdir. Huriler ise diğer nimetler gibi Allah tarafından cennet ehli için yaratılmış bir nimettir.¹⁹⁵

¹⁹¹ Vakıa, 56/35-36-37.

¹⁹² Kutub, **Fi Zilal**, c.6, s.3464.

¹⁹³ İbn Kesir, **Tefsir**, c.6, s.524.

¹⁹⁴ Yazır, **Hak Dini**, c.7, s.399-400.

¹⁹⁵ Erboğa, **"Huri Mad." ŞİA**, c.3, s.331.

Huriler sözü, sadece bir cinse mi hasredilmiş yoksa birden çok huri cinsi mi var? Bu konuda da farklı yorumlar getirilmiştir. Bu konuda çoğunluğun görüşü, birden çok huri çeşidinin olduğu yönündedir. Bu konuda Razi şöyle der: Cennet ehli için, muazzam odalarda ehli perde huriler vardır ki; bu hurilerin de hizmetçileri ve cariyeleri vardır. Ayrıca sabi olan çocuklarla birlikte dolaşan huriler vardır. Buna göre Cenab-ı Hak adeta o cennetliklerin yanında dolaşan çocuklar ve kadınlar vardır, demek istemiştir.¹⁹⁶

1.3.2.8. Güzel Eşler

Lugatta eş, çift olan her şeyin biri, birbirine benzeyen veya zıt olan iki şeyden her biri¹⁹⁷ olarak tarif edilir. "Onlar için o cennetlerde tertemiz çiftler vardır."¹⁹⁸

Yazır bu ayeti şöyle yorumlar: Tertemiz, pampak çiftler, yani erkekler için hanımlar, hanımlar için kocalar vardır. Bunların hiçbirinde dünyadaki pisliklerden eser yoktur. Bunlar sadece temiz değil her yönden temizlenmişlerdir. O hanımlarda ne maddi olan kir, hayız ve nifas ve diğerleri gibi tabii, cismani; ne de ahlaksızlık, geçimsizlik, biçimsizlik, münasebetsizlik olmadığı gibi kocalar da öyle pampak tertemizdirler.¹⁹⁹

Diğer Müfessirlerin yorumları da şöyledir: Temiz eşlerden maksat: Onların bedenlerinin her türlü pislikten uzak, kocalarının ise her türlü kötü hasletten temiz olmalarıdır.²⁰⁰ Kir, pas, murdar ve manevi kirlilerden uzak temiz iri gözlü eşler, cennetlikler içindir.²⁰¹

Nimet ne kadar büyük de olsa ünsiyetin ancak meydana geldiği kadınlarla tamamlanır. Allah kadınları, onlarda bulunması arzu edilen bütün sıfatları içine alan tek bir sıfatla tavsif ederek "tertemiz" şeklinde buyurmuştur.²⁰²

Temiz olmakla beraber bu eşlerin ne gibi özellikleri vardır. Kur'an ayetleriyle açıklamaya çalışalım.

¹⁹⁶ Razi., **Tefsiru'l-Kebir**, c.21, s.186.

¹⁹⁷ Abdalbaki, **el-Mu'cemu'l Müfehres**, s.405.

¹⁹⁸ Bakara, 2/25; Al-i imran, 3/15; Nisa, 4/57.

¹⁹⁹ Yazır., **Hak Dini**, c.1, s.240.

²⁰⁰ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.2, s.170.

²⁰¹ Sabuni, **Saffetü't-Tefasir**, c.1, s.43.

²⁰² Razi, **a.g.e.** c.6, s.198.

"Onların beraberinde, gözleri kocalarından başkasını görmeyen yumuşak bakışlı aynı yaşta güzeller,"²⁰³ "güzel gözlü, gün yüzü görmemiş, yumurtanın pembe beyaz renginde eşler,"²⁰⁴ "daha önce cin ve insten hiç kimse kendilerine dokunmamış,"²⁰⁵ "göğüsleri tomurcuklanmış,"²⁰⁶ "kocalarına aşık yaşta bakire kızlar"²⁰⁷ "iyi huylu, güzel hanımlar,"²⁰⁸ vardır. Razi'nin ifadeleri içinde bu ayetlerden cennet kadınlarının özellikleri şu şekilde anlaşılmaktadır:

1-Onlar tıpkı iffetli kimselerin meşgul oluşları gibi gözlerini, bakışlarını alı koymuşlardır. Bunlar tıpkı kendisini çadırlar içinde kapalı tutan, bakışlarını başkalarına bakmaktan alı koyanların adeti gibi kendilerini adeta çadırlara hapsetmişlerdir.

2-Bu onların kıymetlerini ve iffetlerini anlatan bir ifadedir. Çünkü kendileri için çok güçlü, başkalarına mani olabilecek, velileri ve akrabaları olan kadınlar dışarı çıkmaktan başkalarına görünmekten çekinirler. Bu onların saygınlıklarına delalet eder.

3-Bu ifade onların güzel gözüktüğüne kocalarını başkalarından alıkoyacak bir biçimde çok sevdiklerine delalet eder.

4-Bu ifade onların utangaç, terbiyeli ve edepli olduklarını gösterir.²⁰⁹

"Aynı yaşta olan güzeller" ifadesi o dilberlerin aynı yaşta olma ihtimalleri olduğu gibi, kocalarıyla aynı yaşta olmaları da muhtemeldir. Böyle bir sıfatla zikredilmesinin sebebi şu da olabilir. O dilberler, görünüm, yaş, süs ve nimet bakımından hep birbirine benzeyince onlara meyil ve arzuda hep aynı seviyede olacaktır. Bu da kıskançlığın olmamasını gerektirir.²¹⁰

Bu ayetler bizlere cennette ister kadın olsun ister erkek olsun herkes için uygun, güzel, nezih çiftlerin olacağını belirtmektedir.

²⁰³ Sa'd, 38/52.

²⁰⁴ Saffat, 37/48-49.

²⁰⁵ Rahman, 55/56.

²⁰⁶ Nebe, 78/33.

²⁰⁷ Vakıa, 56/36-37-38.

²⁰⁸ Rahman, 55/70.

²⁰⁹ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.21, s.142.

²¹⁰ Razi, **a.g.e.** c.6, s.198.

1.3.2.9. Gılmanlar

Gılman: Çocuk, bıyığı yeni terlemiş genç hizmetçiler anlamındadır ki; “gulam” (çocuklar) kelimesinin çoğuludur. Kur'an literatüründe cennet ehlinin emrine verilen ve hiçbir zaman yaşlanmayan gençlerdir. Kur'an'da geçen bir ayette “kabuğunda saklanmış inciler gibi taze ve berrak” şeklinde tasvir edilir. Müminlerin iman etmiş zürriyetleriyle birlikte cennette mutlu bir hayat sürerken etraflarında gılmanlar dolaşacaklardır.²¹¹

Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir:

"Çevrelerinde de kendilerine mahsus, sedef içinde saklı inci gibi civanlar dolaşır, hizmet eder."²¹² Ölümsüz gençler etrafında dolanır. Zaman onlara etki etmez. Yaş onların gençliğini yıpratmaz.²¹³

Gılman hakkında tefsircilerin görüşlerini şu üç noktada toplamak mümkündür.

1-Ergenlik çağına gelmeden, mükellef olmadan ölen mümin çocuklarıdır.

2-Kafirlerin mükellef olmadan ölen çocuklarıdır.

3-Müminler için cennette yaratılan hizmetçilerdir.

Üçüncü yorum daha isabetli görünmektedir. Nitekim Kur'an onları anlatırken her türlü aşınma ve kirlenmeden korunmuş, cennet ehlinin etrafına saçılmış, özel bir yaratılışa sahip oldukları ve içki sunma görevinden bahsedilerek hizmetçi statüsünde oldukları ifade edilmiştir.

Gılman, her türlü aşınma ve kirlenmeden korunmak için kabuğunda saklanırken, buradan çıkarılıp cennet ehlinin etrafına saçılmış incilere benzetildiğinden, onların cennete ait özel bir yaratılışla yaratıldıkları anlaşılmaktadır. Onlar hizmet sunmak gibi özel bir vazife ile ayrı bir konumda olacaklardır.²¹⁴

Öyle anlaşıyor ki üçüncü görüş daha ağır basmakta, akla ve nakle daha uygun bir yorum, daha isabetli bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır.

²¹¹ Yavuz, “Gılman Mad.” TDVİA, c.14, s.50; Kademoğlu, Mahmut Rifat, “Gılman Mad.” ŞİA, Şamil Yay. İstanbul, 1990, c.3, s.43.

²¹² Tur, 5/25-24.

²¹³ Kutub, Kıyamet, s.172.

²¹⁴ Yavuz, a.g.e. c.14, s.50.

Kur'an da bir yerde geçen “gılman” ile iki yerde geçen “Vildan” kelimelerinin aynı manada kullanıldığı kanaatini taşımaktayız. Ama yine de her şeyin en iyisini Allah bilir.

1.3.2.10. Vildanlar

Kur'an-ı Kerim de iki ayette geçen “Vildan”, “velid” (çocuk) kelimesinin çoğulu olan “Vildan” (çocuklar) anlamındadır. Her iki ayette de “ebedi” anlamındaki “muhalled” sıfatıyla nitelendirilmiş olup bu sıfat, gençlerin fizyolojik değişikliğe uğramayacaklarını yaşlanıp yıpranmaktan sürekli korunacaklarını ifade etmektedir.²¹⁵

“Çevrelerinde öyle ölümsüz gençler dolaşır ki, onları görsen kendilerini saçılmış inci sanırsın.”²¹⁶

“Etraflarında, cennet şarabından dolu testiler, sürahiler, kadehlerle, ebediliğe ermiş çocuklar dolaşıp hizmet ederler.”²¹⁷

Bu ayetlere Müfessirlerin dürbünüyle şöyle bakabiliriz:

“Vildan”dan maksat, müminlerin küçükleri veya kafirlerin küçük çocukları kastedilmiş olabilir. Asli manada ise; onların doğmuş olup olmamalarına bakılmaksızın sadece küçük olduklarının kastedilmesidir.²¹⁸

“Muhalledün” yani ebediliğe mahzar edilmiş, ifadesinden ise onlar ebedidirler, ölümleri, yok olmaları söz konusu değildir. Onların halleri değişmez, onlar hep küçük olarak kalırlar, büyümmezler.²¹⁹

Bu gençler aynı hal üzere devam eden, hiç değişikliğe uğramayan, yaşlanmayan, hep genç kalan delikanlılardır.²²⁰

Bu gençler için zaman işlemez. Dünyadaki benzerleri gibi gençlikleri ve tazelikleri zamanın etkisi ile aşınmaz. İşte bu genç hizmetçiler aralarında dolaşırlar.²²¹

²¹⁵ Kademoğlu, “Gılman Mad.” ŞİA, c.3, s.43; Yavuz, “Gılman Mad.” TDVİA, c.14, s.50.

²¹⁶ İnsan, 76/19.

²¹⁷ Vakıa, 56/17-18.

²¹⁸ Razi, Tefsiru’l-Kebir, c.21, s.178.

²¹⁹ Razi, a.g.e. c.21, s.178.

²²⁰ İbn Kesir, Tefsir, c.7, s.184.

Allah'ın cennete layık kıldığı müminler son derece değerli ve seçkin insanlardır. Müminlere hizmet etmek için yaratılan hizmetkarlar müminlerin etrafında, arasında dönüp dolaşırlar.²²²

1.3.2.11. Allah, Melekler ve İnsanlar Tarafından Selamlanmak

Cennet ehline verilecek nimetlerden biriside Allah'ın onlarla konuşması ve onlara selam vermesidir. "Çok esirgeyen Rab'den onlara sözle selam vardır."²²³

Yine cennetliklerin melekler ve cennet bekçileri tarafından selamla karşılanması vardır. "Melekler her kapıdan yanlarına varırlar: Sabretmenize karşılık selam size yurdun sonu ne güzel derler."²²⁴ "Cennetin bekçileri selam size ne hoşsunuz ebedi kalmak üzere buraya girin demişlerdir."²²⁵

Bu, çok güzel bir karşılama, hoş bir övgüdür. Nedeni de açıklanıyor: Siz arındınız, temizlendiniz. Siz tertemiz idiniz. Tertemiz olarak geldiniz. Cennette ancak güzellik vardır. Oraya ancak güzel, tertemiz olanlar girerler. Onlar, bu güzelim nimetler içinde sonsuza dek kalacaklardır.²²⁶ Cennetliklerin birbirleriyle ve müminlerle selamlaşmaları onların gönül huzuru ve itminan içinde olduklarını gösterir. "Onların orada dirlik temennileri “selam”dır."²²⁷

Onların tüm hayatı selamdır, esenliktir. Üzerinde esenlik, kanat çırpır, havasında buram buram esenlik (selam) tüter. Bu bol nimetli ve güvenli ortamda melekler onlara selam verir, birbirleri ile selamlaşırlar ve kendilerine rahmeti bol olan Allah'ın selamı iletilir. Kısacası içinde yaşadıkları atmosfer baştanbaşa selam ve esenlik atmosferidir.²²⁸

²²¹ Kutub, **fi Zilal**, c.6, s.3464.

²²² Yalçın, Cavit, **Mü'minlerin Asıl Yurdu Cennet**, Vural Yay. İstanbul, 1997, s.54.

²²³ Yasin, 36/58.

²²⁴ Ra'd, 13/23-24.

²²⁵ Zümer, 39/73.

²²⁶ Kutub, **Fi Zilal**, c.5, s.3063.

²²⁷ İbrahim, 14/23.

²²⁸ Kutub, **a.g.e.** c.6, s.3464.

"Onların orada duası: "Allah'ım sen her türlü eksikliklerden uzaksın" demek, birbirlerine iyi dilek ve temennileri ise hep "selam" dır. Dualarının sonu da: "Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun" sözleridir.²²⁹

1.3.2.12. Allah'ın Görülmesi

Ru'yetullah, yani Allah'ın cennette görülmesi, cennet nimetlerinin en güzeli ve en gözde olanıdır. Ehli Sünnet mensubu, müfessir, muhaddis, ve mütekellimler, müminlerin ahirette Allah'ı göreceklerini, ayet ve hadislerin zahir manalarına dayanarak ispat etmeye çalışmışlardır.

Mutezile, Havariç ve Rafizilerden bir grup ve Filozoflar aklın, Allah'ın görülemesinin imkansızlığını gösterdiğini iddia ederler.²³⁰

1.3.2.12.1. Ehl-i Sünnet'in görüşü

Ehl-i sünnete göre ahirette müminlerin Allah'ı görmeleri aklen caiz naklen vaciptir. Nakil (ayet ve hadis) ise Allah'ın ahirette görüleceğini ispat etmektedir.²³¹ Nihayet sahabe, tabiin başta olmak üzere bütün Müslümanlar ayet ve hadislerdeki açık hükümlere istinaden ru'yetin vuku bulacağı inancı üzerinde ittifak etmişlerdir.²³² Bu konuda Ehli Sünnet'in dayandığı ayetler ve yorumları şöyledir:

1- "Yüzler (vardır) o gün terütazedir, Rablerini göreceklerdir."²³³

Hiç bir teville ve tahrife girişmeden, ayetin ortaya koyduğu açık mana üzerinde durulacak olursa, mü'minler kıyamet günü Rab'lerini ayan beyan göreceklerdir.

²²⁹ Yunus, 10/10.

²³⁰ En-Nesefi, Ebu'l-Berekat, Ahmed b. Muhmud, **el-Umde fi'l-Akaid**, Çev. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yayınları, Malatya, 2000, s.45.

²³¹ En-Nesei, **a.g.e.** s.45; Kılavuz, **İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, s.230.

²³² Koçyiğit, Talat, **Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, TDV Yay. Ankara, 1998, s.172.

²³³ Kıyame, 75/22-23.

Müfessirler, ayeti bu manada anladıkları gibi, sahabede Hz. Peygamberden aynı manaya gelen tefsiri rivayet etmiştir.²³⁴

2-"Hayır, şüphesiz ki onlar, o gün (kıyamet günü) Rab'lerini de görmekten mahrumdurlar."²³⁵

Ayetin öncesinde Allah; ölçü ve tartıda hile yapanlar, kıyamet günü yeniden dirilmeyi inkar edenleri, kafirleri ve akıbetlerini tasvir ederken, onların Rab'lerini görmekten mahrum olacaklarını bildirmektedir.

O halde ahiret günü Rabbi görmekten mahrum olmanın, bu ayetle sadece kafirlere tahsis edilmesinden de anlaşılıyor ki, mü'minler bundan mahrum kalmayacaklar, evvelki ayette açıklandığı gibi, bu büyük nimetin ve diğer nimetlerin yüzlere verdiği tazelik, parlaklık ve sevinç içinde Rab'lerini göreceklerdir.²³⁶

3-"İyi iş ve güzel amel işleyenlere daha güzel karşılık ve bir de ziyade (Allah'ı görmek) vardır."²³⁷

4-"Musa tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi ona hitap edince: Ya Rabbi dedi. Göster bana zatını bakayım. Sonra Allah Teala şöyle cevap verdi. Sen beni göremezsin ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de beni görürsün! Derken Rabbi dağa tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi. Musa da düşüp bayıldı. Ayılınca: Sen yücesin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim dedi."²³⁸

Bu ayette Hz. Musa(a.s.) nın görme arzusuna karşı Allah Teala "beni göremezsin" demişse de hakikatte bu olay çeşitli yönlerden ru'yetin vuku bulacağına delalet etmektedir:

²³⁴ Koçyiğit, **a.g.e.** s.173.

²³⁵ Muttaffin, 83/15.

²³⁶ Koçyiğit, **Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. Ankara, 1974, s.7.

²³⁷ Yunus, 10/26.

²³⁸ A'raf, 7/143.

1-Eğer ru'yet imkansız bir şey olsa idi, Hz. Musa böyle bir talep de bulunmazdı. Çünkü peygamberler için Allah üzerine caiz olmayan şeyleri istemek mümkün değildir.²³⁹

2-Hz. Musa Allah'ı görmeyi istemiş, fakat Allah, onun isteğini red ve inkar etmemiştir. Eğer ru'yet muhal olsa idi Allah bunu şiddetle reddederdi. Kur'an'da bunun çeşitli örneklerini görmek mümkündür: Hz. İbrahim Allah'tan ölüyü nasıl dirilttiğini göstermesini istemiş;²⁴⁰ Hz. İsa semadan sofrı indirmesini istemiş;²⁴¹ Allah bu istekleri reddetmemiştir. Fakat Hz. Nuh isyan eden oğlunun kurtuluşu için dua ve niyazda bulunduğu zaman Allah onun bu isteğini kabul etmemiş ve ona “cahillerden olmaman için sana öğüt veriyorum.”²⁴² hitabında bulunmuştur.

3-Allah Teala, Hz. Musa'nın görme isteğine karşı daimilik ifade etmeyen manada 'len terani' (beni göremesin) demiş fakat katiyet ve devamlılık ifade eden manada “le terani” (beni hiçbir zaman göremezsin) dememiştir. Her iki mana arasında açık farklar vardır, bu da Allah Teala'nın görüleceğine delalet eder.

Ancak Hz. Musa Allah'ı görmek arzu ve hevesiyle bu geçici dünyada sahip olduğu görme kudretinin bundan aciz kalacağını hesaba katamamıştır. Oysa burada üzerinde durulan ru'yet insanların yeniden dirileceği ahiret günü ile ilgilidir. Allah Teala o gün mü'minlere tecelli ettiği zaman O'nu ayan beyan görecek göz kudretini de insanda yaratmaya kadirdir.²⁴³

Ebu'l-Berekat en-Nesefi, Allah'ın görülemeyeceğini iddia edenlerin; (görme için) karşıda bulunuş gibi ileri sürdükleri koşullar, Allah'ın bizi görüyor oluşuyla geçersiz olmaktadır şeklinde görüş beyan eder. Ayrıca illet ve koşullar görülene ve görülme-yene göre değişmez. Halbuki burada değişmiştir. Bundan anlaşılmaktadır ki; o, görmeyi gerektirici delillerden (altı yön gibi) değil, var oluşun niteliklerinden olmaktadır.²⁴⁴

²³⁹ En-Nesefi, **el-Umde**, s.45; Koçyiğit, **a.g.e.** s.174.

²⁴⁰ Bakara, 2/260.

²⁴¹ Maide, 5/114.

²⁴² Hud, 11/46.

²⁴³ Koçyiğit, **Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi**, s.174.

²⁴⁴ En-Nesefi, **el-Umde**, s.46.

Sünni kelamcılarının çoğunluğu bu konuda “vücut delili” denilen bir delili de dikkate alarak Allah'ın görüleceğini söylerler. Bu delile göre bir şeyin görülebilmesinin illeti var olması (vücut) dır. Allah Teala var olduğuna göre O'nun görülmesi de haktır. Fakat İmamı Maturidi “vücut delili”ni kabul etmez. Allah Teala'nın ahirette görüleceğini, bu görmenin mahiyetini bizim kavrayamayacağımızı söyler.²⁴⁵

Maturidi Allah'ın kıyamette görüleceğini, görme meselesinin, hesap, sevap ve ceza günü olan kıyamet hallerinden biri olduğunu fakat görülmenin nasıl olacağını anlatmaya kalkışmanın mantıksız olacağını beyan eder.”²⁴⁶

1.3.2.12.2. Mu'tezile'nin Görüşü

Mutezile, Allah yarattıklarına benzetilmiş oluyor düşüncesiyle, O'nun ahirette görülmesini kabul etmemiştir.²⁴⁷ Çünkü, (görme eyleminin gerçekleşmesi için) gören ile görülen arasında karşı karşıya bulunuş, ne fazla uzak ne de fazla yakın olabilecek şekilde ölçülü bir aralık, gören ile görülen nesne arasına ışığın ulaşması gereklidir. Bunların hepsi imkansızdır.²⁴⁸

Mutezile bu konuda delil olarak: "Gözler O'nu idrak edemez. Fakat O, gözleri idrak eder."²⁴⁹ Ayeti ile Hz. Musa (a.s.)'nın talebine karşılık Allah'ın “beni asla göremeyeceksin”²⁵⁰ hitabını ileri sürerler.²⁵¹

Mutezile Allah'ın görülmesi meselesini cisimlerin görülmesine benzetmektedir. Görenin ve görülenin bir yerde bulunması gerekmektedir. Bu da Allah'a mekan isnad etmek olur ki O, mekandan münezzehtir. Böylelikle Mutezile temeli olmayan bir kıyas yapmaktadır.²⁵²

Mutezile'nin "Allah Teala'nın gözle görüleceğini söylersek cihetle muttasıf olduğunu isbat etmiş oluruz. Cihetle muttasıf olmak Allah'tan nefyedilmiştir."

²⁴⁵ Kılavuz, **İslam Akaidi ve Kelama Giriş**, s.232.

²⁴⁶ Ebu Zehra, Muhammed, **İslam da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, Terc. Hasan Karakaya- Kerim Aytekin, Hisar Yay. İstanbul, 1983.

²⁴⁷ Kılavuz, **İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, s.232.

²⁴⁸ En-Nesefi, **el-Umde**, s.45.

²⁴⁹ En'am, 6/103.

²⁵⁰ A'raf, 7/143.

²⁵¹ Kılavuz, **a.g.e.** s.223.

²⁵² Ebu Zehra, **Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi**, s.229.

Demelerine gelince, görülen bir cihette olursa bu doğrudur. Fakat görülen Zat bir cihette olmazsa O'nun cihetle muttasıf olduğunu ispata götürmez.²⁵³

Bununla birlikte Mutezile'nin çoğunluğu Allah'ın kendisini görebileceğini itiraf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı ise; Allah'ın görülebileceğini de, kendisini de kabul etmemişlerdir.²⁵⁴

İslam Mezheplerinden olan Şia'nın itikadına göre de Allah'ın dünya ve ahrette görülmesi ilmi ve Kur'ani verilere göre mümkün değildir. Şia'nın bu görüşü de diğer pek çok konuda olduğu gibi Mu'tezile'nin görüşüyle uyumaktadır.²⁵⁵

Ru'yet ile ilgili bazı ayetler de şöyledir:

İşte onlardır Allah'a yaklaştırılanlar,²⁵⁶ Allah'a kavuşacakları gün: "selam" iltifatı ile karşılanırlar.²⁵⁷ Allah onlardan razı olmuştur, onlarda O'ndan razı olmuşlardır.²⁵⁸ Allah'ın razı olması hepsinden büyüktür.²⁵⁹ "O gün bazı yüzler ağarır, yüzleri ağaranlar ise Allah'ın rahmeti içindedirler."²⁶⁰

Kutub fi-Zilal tefsirinde: Nasıl parıldamasınlar ki, mutlu gözler, doğrudan doğruya Rableri'nin "Cemal"ine bakıyorlar. Peki, insan yüce Allah'ın "Cemal"ini nasıl, hangi organı ile ve hangi yöntemle görür? Bunlar bu ayetin sunduğu sevinçle, coşku ile, mutlulukla, özgürlükle ve heyecanla iletişim kuran mümin bir kalbi hiç ilgilendirmeyen boş sözler, anlamsız tartışmalardır. Buna göre cennette yüce Allah'ın görülüp görülemeyeceğine ilişkin gerek mutezile mezhebinin, gerek Ehl-i sünnet karşıtlarının ve gerekse bir kısım kelim bilginlerinin giriştikleri uzun ve bıktırıcı tartışmalar boş ve anlamsızdır. Bu tartışmanın tarafları bu büyük gerçeği yeryüzü kaynaklı kriterlerle değerlendiriyorlar, yeryüzü çekimli kavramlara bağımlı akim baskısı altındaki insandan

²⁵³ Nesefi, Ebu'l-Muin, **İslam İnançları**, Terc. Cemil Akpınar, Konya, tsz, s.63.

²⁵⁴ En-Nesefi, **el-Umde**, s.45.

²⁵⁵ Şeyh Saduk, Ebu Cafer Muhammed bin Ali bin Babavehy el-Kumni, **Risaletü'l-İtikadi'l-İslamiyye**, (Şii İmamiye'nin İnanç Esasları), Çev. E. Ruhi Fırlı, Ankara, 1978, s.19; Özarlan, Selim, Allah'ın Görülmesi, /Rü'yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi, F.Ü. **Sosyal Bilimler Dergisi**, Elazığ, 2001, c.11, sayı-1, s.278.

²⁵⁶ Vakıa, 56/11.

²⁵⁷ Ahzab, 33/44.

²⁵⁸ Maide, 5/119; Tevbe, 9/100; Fecr, 89/28; Beyyine, 98/8.

²⁵⁹ Tevbe, 9/72.

²⁶⁰ Al-İmran, 3/106-107.

söz ediyorlar, bu sınırsız gerçeği sınırlı kavrama güçlerinin kapasitesine sığdırmaya çalışıyorlar.²⁶¹ der. Ru'yet meselesi, hem bir inanç, hem de bir başka dünya ile ilgili olması hasebiyle, akim dar çerçevesi içinde halledilebilecek bir mesele değildir. Biz kıyamet ahvalini, ancak ayet ve sahih haberlerle öğrenebiliriz.²⁶²

Allah'ın görülmesi meselesi Kur'an ayetlerinden ve sahih sünnetten anladığımıza göre cennette vuku bulacağı muhakkaktır. Ancak görülmenin keyfiyetinin nasıl olacağını en iyi bilen Allah'tır.

²⁶¹ Kutub, **Fi Zilal**, c.6, s.3771.

²⁶² Koçyiğit, **Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi**, s.98.

İKİNCİ BÖLÜM

CEHENNEM KAVRAMI

2.1. CEHENNEM'İN TANIMI

2.1.1. Sözlük Anlamı

İslam literatüründe, ahiret hayatının safhalarından birini oluşturan veya kafirler için öngörülen azabın gerçekleşeceği yer olarak bilinen cehennem kelimesinin menşei hakkında çok farklı görüşler mevcuttur. Cehennem kelimesinin Arapça bir kelime olduğunu iddia edenler olduğu gibi, onun Arapça olmadığını, Arapça'ya başka dillerden girdiğini söyleyenler olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'in yetmiş yedi ayetinde²⁶³ yer alan cehennem kelimesi Arapça olduğunu söyleyenler, cehennem kelimesinin Arapça "Cehnam" kelimesinden alındığını, cehnam'ın da "cehm" den türediğini söylemişlerdir. Cehm; galiz, kirli, hoş görülme- yen manasındadır. Ayrıca Cehm, "somurtkan, asık, soğuk yüz"; fiil olarak türevleri de; "kötü davranmak, kaşlarını çatmak, dik dik bakmak"²⁶⁴ galiz söz söylemek, kötü ve müstekreh bir yüz ile karşılamak, yüzünü ekşitmek"²⁶⁵ gibi manalara da gelmektedir. Cehnam ise; dibi görünmeyen derin kuyu demektir.²⁶⁶ Arap şiirinde de "cihinnam" kelimesi, derin kuyu anlamında kullanılmıştır.²⁶⁷ Bazı çukurlarından dolayı ateşe verilen isim olduğu da söylenmiştir.²⁶⁸

Cehennem kelimesinin Arapça olduğunu söyleyenler, kelimenin "fa'lele" vezninden geldiğini ve alemiyyet ile tenisten dolayı gayr-ı munsarîf olduğunu kabul etmişlerdir.²⁶⁹ Cehennem özel isim olup semai müennestir. Gayr-ı munsarîf bir kelime olan cehennem, dişilik ve bilirlilik takısı kabul etmemektedir. Bu takıları almaması yabancı dilden geçmiş özel bir isim olmasına bağlanmıştır.²⁷⁰

Cehennem kelimesinin başka dillerden Arapçaya girdiğini iddia edenlerin bir kısmı Farsça'dan geçtiğini²⁷¹ söylemişlerdir. Bir kısmı da İbranice "ge hinnom" (hinnom vadisi)' den veya Grekçe "geenna" dan geçmiş olabileceğini söylemişlerdir.²⁷²

²⁶³ İbn Manzur, **Lisanü'l Arap**, c.1, s.525; Asım Efendi, **Kamus Tercümesi**, İstanbul, 1305, c.4, s.226.

²⁶⁴ Ma'luf, Luis, **el-Müncid**, 21.Baskı, Matbaa-i Kasulikiyye, Beyrut, 1973, s.108; Asım, **a.g.e.** c.4, s.226; İbn Manzur, **a.g.e.** c.1, s.525.

²⁶⁵ İbn Manzur, **a.g.e.** c.1, s.525; Asım, **a.g.e.** c.4, s.226; Ma'luf, **a.g.e.** s.108.

²⁶⁶ Elmalılı, **Hak Dini**, c.2, s.232.

²⁶⁷ İbn Manzur, **a.g.e.** "Cehennem Mad.", c.12, s.112; Mu'cemu'l-Vasit, c.1, s.145.

²⁶⁸ Hazin, Alaaddin Ali bin Muhammed bin İbrahim el-Bağdadi, **Lubabu't-Te'vil fi Meaniyi't-Tenzil**, Mısır, trs, c.1, s.145.

²⁶⁹ Elmalılı, **a.g.e.** c.2, s.232.

²⁷⁰ İbn Manzur, **a.g.e.** c.1, s.525; Asım, **a.g.e.** c.4, s.226; Ma'luf, **a.g.e.** s.108.

²⁷¹ Ragıb, **Müfredat**, s.102; İbn Manzur, **Lisanü'l Arap**, c.1, s.525; Şibay, "Cennet Mad." **MEBİA** c.3, s.45.

Hemen hemen bütün dini inanışlarda, kötülerin ölümden sonra cezalandırılacağı bir yer tasavvur edilir. Bu yerin mahiyeti veya keyfiyeti, inanışlara göre farklılık arz etse bile, neticede bir ceza yeri olabileceği hususunda ortak bir görüş etrafına birleşilmektedir. Özellikle vahye dayalı semavi dinlerde bu görüş daha belirgindir.

2.1.2.Terim Anlamı

Cehennem, ahirette günahkar kulların ve kafirlerin gideceği azap yeridir. Yahut Allah'ın azabı hak eden kişilere kendisi ile ceza vereceği ateşin adı ve öldükten sonra varılacak ebedi ceza yurdudur.²⁷³

Kur'an'da cehennem, yakıtı insan ve taşlar olan²⁷⁴, tamamıyla doldurulamayacak kadar büyük ve geniş olan²⁷⁵, sıcaklık derecesi bildiğimiz ateşin çok üstünde olan²⁷⁶ bir yer olarak tarif edilir.

Cehennem, Kur'an'da cennet mukabili olarak kullanılmıştır. Günahları bağışlanmayanlar, inkarcılar, süfli arzu ve hırslarının ardından koşanların uğrak yahut barınma yeridir. Cennet, yükseliş fikrini sembolize eder. Cennet yolunda, arınma, ahlaken ve ruhen olgunlaşma, kamil insan olma vardır. Cennet yolu, dünyada meşakkatler ve engellerle doludur. Zorluğu aşıp, huzur ve nimete kavuşmak; büyük bir gayret ve engin bir ruh ister. Cehennem ise, düşüşü, alçalmayı temsil eder. Hırslarına ve hevalarına uyanlar, uçsuz bucaksız derinliğe giderler.²⁷⁷

İbn Manzur, Cevheri'den; "Cehennem, Allah'ın kullarına kendisi ile azap ettiği ateşin adıdır ve ondan Allah'a sığınırız" şeklindeki tanımını naklettikten sonra, Cevheri için; keşke "Allah onunla kullarından hak edenlere azap eder" dese idi daha iyi olurdu" der.²⁷⁸ Cehennem, "Allah'ın tutuşturduğu ateşin ismi"²⁷⁹ veya "yürekleri yakıp saran Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir."²⁸⁰

²⁷² Topaloğlu, Bekir,"cennet mad." TDVİA, c.7, s.225.

²⁷³ Ragıb, a.g.e. s.102; İbn Manzur, a.g.e. c.1, s.525; Şibay, a.g.e. c.3, s.45.

²⁷⁴ Bakara, 2/34; Tahmim, 66/6.

²⁷⁵ Kaf, 50/30.

²⁷⁶ Duhan, 44/43.

²⁷⁷ Kurtubi, Şemsüddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed, **et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevta ve Umuri'l-Ahire**, 2.Baskı, Daru'r-Reyyan li't-Türas, Kahire, 1987, s.444.

²⁷⁸ Ma'luf, **el-Müncid**, s.108.

²⁷⁹ İbn Manzur, **Lisanü'l Arap**, c.1, s.525.

²⁸⁰ Hümeze, 104/6-7.

Cehennem Allah'ın kafirlere, şeriatına başkaldıran ve elçilerini yalanlayanlara hazırlamış olduğu bir yurt olup düşmanlarını cezalandıracağı bir azap ve günahkarları hapsedeceği bir hapishanedir.²⁸¹

2.2. CEHENNEMİN İSİMLERİ

İslami kaynaklarda cehennemle ilgili yedili bir tasnif görmekteyiz. Bu yedili tasnifte, bazen cehennemin şiddet dereceleri, bazen cehennemin tabakaları, bazen cehennemin bölümleri ve bazen de cehennemin kapıları esas alınmıştır.²⁸²

Elmalılı bu yedili tasnifi tabaka bazında ele alıyor. Bu tabakaları şöyle anlatıyor. “O cehennemin yedi kapısı vardır. Yani gireceklerin kesretinden dolayı yedi mahalli veyahut azgınlığın enva (çeşitleri) ve derecatına göre evvela cehennem, sonra Leza sonra Hutame, sonra Sair, sonra Sakar, sonra Cahim, sonra Haviye namında yedi tabakası vardır.”²⁸³

İmam Gazali ise konuya tasavvufi açıdan bakarak, bu yedili tasnifi, insanın günah işleyen yedi azasıyla münasebet kurarak izah etmiştir. “İşte bu, cehennem ve cehennemin şube ve vadileridir. O da dünya vadileri ve dünya şehvetleri nisbetindedir. Cehennemin kapıları da kulun birbirinden daha büyük günahlar işlediği yedi azaları sayısındadır (beş duyu, kalp, tenasül uzvu). En üst kapı cehennem, sonra Leza, sonra Sair, sonra Sakar, sonra Cahim, en alt kapı da Haviye’dir. Var da Haviye’nin derinliğini düşün. Dünya şehvetlerinin sonu olmadığı gibi Haviye’nin derinliğinin sonu yoktur.”²⁸⁴

Bu sınıflandırma, sapıklığın derecesi ve sapıkların sınıflandırılması şeklinde de telakki edilebilir. Bu farklı sınıf ve dereceye göre cehennemin girilecek kapıları ve yerleri vardır. İşledikleri suça göre her biri bir yerden girerler.²⁸⁵

Ömer Nasuhi Bilmen de azap yurdu olan yerlerden cehennemin günahkar mü’minler için hazırlandığını belirtir. Orada geçici olarak azap gördükten sonra cennete girecekler. İkinci derecedeki Leza’nın Yahudilere, Hutame’nin Hıristiyanlara, Sair’in Sabilere (yıldızlara tapanlara), Sakar’ın Mecusilere, Cahim’in inatçı müşriklere, Haviye’nin ise münafıklara hazırlandığı ifade edilmektedir.²⁸⁶

²⁸¹ Aşkar, Ö. Süleyman, **El-Cennetü ve’n-Nar**, Daru’n-Nefais, 6.Baskı, Amman-Ürdün, 1995. s.13.

²⁸² İrbili, Muhammed Emin, **Tenviru’l-Gulub**, Çev. Halil Gönenç, İstanbul, 1984, s.117.

²⁸³ Yazır, **Hak Dini**, c.5, s.3065.

²⁸⁴ Gazzali, Huccetü’l-İslam, Zeynu’d-din, **İhya-i Ulumu’d-Din**, Çev.Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, trs, c.4, s.956.

²⁸⁵ Kutub, **Fi Zilal**, c.9, s.126.

²⁸⁶ Bilmen, **Kur’an-ı Kerim Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, c.4, s.1732.

İslam literatüründe genel olarak cehennem isimleri diye yer alan bu yedi kelime alimlere göre farklı katmanlara ayrılmış ve farklı sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur. Şimdi de bu yedi ismi açıklamaya çalışacağız.

2.2.1. Cehennem

Genel anlamda ahiretteki azap yerinin bütünüdür. En üst tabakayı oluşturur, azabı en hafif olan kısımdır. Sünni alimlere göre burası günahkar mü'minlerin azap yeri olacak, bunların azabı sona erdikten sonra da boş kalacaktır. Bu durumda cehennem genel olarak ahiretteki azap yerinin bütünüdür, özel olarak da en üst tabakasının adı olmaktadır.²⁸⁷

2.2.2. Leza

"Halis alev" anlamında cehennem bir ismidir. Lügat anlamı alevlendirmektir.²⁸⁸ Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir. "Fakat ne mümkün! Çünkü o halis alevdir, beden bütünü uzuvlarını söküp koparandır."²⁸⁹ Şiddetli alevleriyle başın derisini, bedenin her tarafını soyup kavuran, eti ve deriyi kemikten ayıran, kemik üzerinde hiçbir şey bırakmayan cehennemdir.²⁹⁰

2.2.3. Hutame

"Hatm" kelimesinden türemiştir. Bir şeyi kırmak, koparmak, ufalamak anlamına gelir. Hutame, "şiddetli bir ateş" demektir. Bir görüşe göre de cehennem bir kapısının adıdır. İçine atılanları kırıp parçaladığı için bu ismi almıştır.²⁹¹ "O Allah'ın yüreklerin ta üstüne çıkacak tutuşturulmuş bir ateşidir."²⁹²

Kelimenin sözlük anlamı ile Kur'an'daki açıklaması arasında tam bir uygunluk vardır. Zira tutuşturulmuş şiddetli ateş karşılaştığı her şeyi yakıp tahrip eder ve onun en iç kısmına kadar işler. Ahiretteki cezayı ve dolayısıyla cehennem ateşini maddi değil de

²⁸⁷ Topaloğlu, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.227.

²⁸⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l Arap*, c.15, s.249.

²⁸⁹ Mearic, 70/15-16

²⁹⁰ Taberi, *Camiul-Beyan*, c.6, s.2618.

²⁹¹ Asım, *Kamus Tecümesi*, c.4, s.241-242.

²⁹² Hümeze, 104/5-6.

manevi olarak kabul edenler Hutame'nin ayetteki izahına dayanarak "kalpleri saran ateşli kaygı" şeklinde bir yorum getirirler.²⁹³

Mevdudi, Hutame'nin Kur'an'da "Allah'ın ateşi" şeklinde tarif edilmesine şu şekilde açıklık getirmektedir. " Burada ateş Allah'a nispet edilmiştir. Bunun sebebi de sadece o ateşin korkunçluğunu anlatmak için değil aynı zamanda dünyada mal varlığı nedeniyle gurur ve tekebbür edenlerin Allah indinde ne kadar nefretle karşılandıklarını belirtmek içindir..." söz konusu kişiler bu ateşe atılacaktır.²⁹⁴

2.2.4. Sair

Yanmış, alevlenmiş ateş demektir. Ateşi tutuşturmak, alevlendirmek anlamındaki "sa'r" kökünden gelmiştir.²⁹⁵ "...onlara çılgın ateş azabı hazırladık"²⁹⁶ Genellikle cehennemin bir adı olarak geçtiği görülür. "Tutuşturulmuş ateş" anlamında geçtiği yerler de vardır. Bilinen ateşlerden hiçbirine benzemeyen ve şiddetinin derecesini Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir kaynar ateştir.²⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de biri fiil şeklinde olmak üzere on yedi ayette yer alır.²⁹⁸

2.2.5.Sakar

"Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak" anlamındaki "sakar" kökünden isimdir. Dört ayette cehennem kelimesi yerine kullanılmıştır.²⁹⁹

"Güneş çalması, yakması" demektir.³⁰⁰ "Sen biliyor musun sakar nedir? Hem (bedeninden hiçbir eser) bırakmaz. Hem yine (eski haline getirip aynı azabı yapmaktan) vazgeçmez o, insana çok susamıştı: " ³⁰¹

Kurtubi'ye göre sakar kemiği değil eti yakıp tahrip eder. Bu yorum kelimenin sözlük anlamına ve Kur'an'daki kullanımına da uygun düşmektedir.³⁰²

²⁹³ Topaloğlu, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.227.

²⁹⁴ Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur'an**, c.7, s.234.

²⁹⁵ Asım, **a.g.e.** c.2, s.394.

²⁹⁶ Mülk, 67/5.

²⁹⁷ Yazır, **Hak dini**, c.2, s.1296.

²⁹⁸ Abdalbaki, **Mucemü'l-Müfrehes**, "sa'r mad.", s.351.

²⁹⁹ Topaloğlu, **a.g.e.** c.7, s.227.

³⁰⁰ Asım, **Kamus Tercümesi**, c.2, s.401; Ragıb, **Müfredat**, s.235.

³⁰¹ Müddessir, 74/27-29.

2.2.6.Cahim

Alevi çok şiddetli olan, biri birinin üzerinde ve çukur içinde yanan büyük bir ateşe denir.³⁰³ "O alevli ateş daha ziyade kızıştırıldığı zaman"³⁰⁴ Cehennem yerine en çok kullanılan isimdir. Kur'an'da 26 yerde geçmektedir.³⁰⁵ Cehennem tabakaları yönünden altıncı tabaka olup şiddeti bakımından ikinci sıradadır. Burada inatçı müşriklerin cezalandırılacağı rivayet edilir.³⁰⁶

Cahim'in şiddetini ve derinliğini şu ayetlerle daha iyi anlıyoruz: "Onu yakalayın da, (ellerini boynuna) bağlayın; sonra alevli ateşe atın onu! Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun."³⁰⁷

2.2.7.Haviye

Cehennemin isimlerinden olan³⁰⁸ Haviye yedili tasnifte cehennemin yedinci katı olup sıcaklık ve azap yönünden en şiddetlisidir.³⁰⁹

" Yukarıdan aşağıya düşmek" anlamındaki "hüviy" kökünden isim olan haviye, "uçurum, derin çukur" manasına gelir. Kur'an'da sadece bir yerde zikredilmiş ve aynı yerde "harareti yüksek ateş"³¹⁰ diye de tefsir edilmiştir. "Haviye" cehennemin adı olarak bir hadiste de geçmektedir.³¹¹

Karia suresinde geçen " anası haviyedir" ifadesi üzerinde değişik görüşler beyan edilmiştir. Yazır şu yorumu yapar: Haviye, yukarıdan aşağıya düşmek anlamında ism-i faildir. Kelimenin kök anlamında, içi boş, derin, düşüldükçe düşülen engin uçurum gibi manaları da olduğu düşünülünce cehennemin bu en şiddetli azabının icra edildiği mekana, müstahaklarının baş üstü atılacakları anlaşılmaktadır. Çünkü "umm" aynı

³⁰² Topaloğlu, "Cennet Mad." TDVİA, c.7, s.227.

³⁰³ Asım, a.g.e. c.4, s.210.

³⁰⁴ Tekvin, 81/12.

³⁰⁵ Abdülkâki, Mucemü'l-Müfrehes "Cahim mad.", s.164-165.

³⁰⁶ Bilmen, Kur'an-ı Kerim Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri, c.7, s.1732.

³⁰⁷ Hakka, 69/30-32.

³⁰⁸ İbn Manzûr, a.g.e. "Heva mad.", c.15, s.373.

³⁰⁹ Develioğlu, a.g.e. "Haviye mad.", s.410.

³¹⁰ Karia, 101/9-11.

³¹¹ Topaloğlu, a.g.e. c.7, s.227.

zamanda boş anlamındadır. Anne anlamı esas alındığında ise kucağına sığınılıp barınılacak yurt ve yatak manası hasıl olmaktadır. Çünkü ana kucağı, sıkıntı anında çocuğun sığınacağı ve barınacağı tek yerdir. İşte bu durumda kızgın ateş olan haviye, onu himaye eden şefkatli(!) anne kucağıdır.³¹²

³¹² Elmalılı, **Hak Dini**, c.9, s. 6037; Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, **Lubabu't Te'vil fi Meaniyi't-Tenzil**, Mısır, trs. c.4, s.433.

2.3.CEHENNEM VE CEHENNEM AZABI

2.3.1.Cehennem'in Nasıllığı

2.3.1.1.Kapıları

Kur'an'da cehennem'in yedi kapısı olduğu bildirilmiştir: "Şeksiz şüphesiz onların topuna vaad olunan yer cehennem'dir. Onun yedi kapısı, her kapının onlara ayrılmış birer nasibi vardır."³¹³

İbn Kesir, "Her kapının onlara ayrılmış birer nasibi vardır" ayetini, "Herkes amel'ine göre birer kapıdan girer ve yine amel derekesine göre bir derekeye yerleşir"³¹⁴ şeklinde açıklamıştır.

2.3.1.2.Genişliği

İnsanlar ve cinlerden birçoğu cehenneme gideceklerdir.³¹⁵ Cehennemliklerin fiziksel durumu anlatılırken de görüleceği gibi, onlar çok büyük bedenlere sahip olacaklardır. Devasa insanlarla doldurulacak olan cehennem, "doldun mu?" sorusuna, "daha var mı?" diye karşılık verecektir.³¹⁶ Cehennem dolmak ve doymak bilmeyecek kadar büyüktür diyebiliriz.

2.3.1.3.Sıcaklığı

Allah Teala cehennem'in sıcaklığı hakkında Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: "İçlerine işleyen sıcak ve kaynar bir su; ve bir de kapkara bir dumandan bir gölge içindedirler ki, o (gölge) ne serin ne de faydalıdır."³¹⁷

"Onlar doğru yolu bırakıp sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne de sabırlıdırlar!"³¹⁸ Burada da cehennem ateşinin şiddetinden bahsedilmektedir.

³¹³ Hicr, 15/43-44.

³¹⁴ İbn Kesir, **Tefsir**, c.2, s.312.

³¹⁵ A'raf, 7/129.

³¹⁶ Kaf, 50/30.

³¹⁷ Vakıa, 42/44.

³¹⁸ Bakara, 2/175.

2.3.1.4.Cehennemin Vadi ve Kuyuları

Cehennemin vadi ve kuyularından Kur'an'da bahsedilmektedir. Bahsedilen terimlerden bir tanesi "gayy" dır. Bu kelime, Meryem süresinin 59. ayetindeki "gayy" şeklinde geçmektedir. Gayy, kötülük ve sapıklık demektir. Araplara göre her kötülük "gayy" her iyilik de "teşad"dır.³¹⁹

"Kendilerinden sonra yerlerine öyle bir nesil geldi ki; namazı zayettiller, şehvetlerinin peşine düştüler. Helak çukuruna düşerek cezalarını göreceklerdir."³²⁰

"Gayy" kelimesi ile ilgili farklı yaklaşımlar da vardır. Mesela o, cehennemde bir nehir,³²¹ yahut şehvetlerine uyanların atılacağı kaynar suyu olan bir nehirdir.³²²

Halk arasında gayy, "gayya kuyusu" olarak meşhur olmuştur. Bu geleneğe uygun olarak Yazır, ilgili ayetin mealini, "Sonra arkalarından bozuk bir grup halef oldu, namazı zayi ettiler ve şehvetleri ardına düştüler, bunlar da "Gayya'yı boylayacaklar" şeklinde vermiştir.³²³

Ayrıca Kur'an'da açık olarak geçmediği halde alimler tarafından cehennemin vadi ve kuyularından sayılan "veyl" kelimesi vardır. Bu kelime çirkinlik anlamına gelir. Bazen hüznün ve hüsrân için de kullanılır. Veyl, cehennemde bir vadidir diyenler, mutlaka veyl'in cehennemde bir vadi olduğunu söylemek istememişlerdir. Ancak bunu söyleyenler, Allah'ın veyl hitabına muhatap olanların cehennemde hak ettikleri bir yerlerinin bulunduğunu vurgulamaya çalışmışlardır.³²⁴

Kur'an'da kullanılan veyl kelimelerinden mutlak anlamda "Cehennemde bulunan bir vadi" olduğu sonucuna varılmasa da, örfümüzde "veyl deresi" şeklindeki kullanımını bulmuştur.³²⁵ Başka bir görüşe göre veyl, cehennem kapılarından birisidir.³²⁶

³¹⁹ Sabuni, Nureddin, **Maturidiyye Akaidi**, Çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yay. Ankara, 1991, c.3, s.491.

³²⁰ Meryem, 19/59.

³²¹ Kurtubi, **a.g.e.** s.470.

³²² Beyhaki, Ebu Bekr Ahmed b. El Hüseyin, **Kitabü'l-Ba's ve'n-Nüşur**, Thk. Ebu Hacer Muhammed es-Said, 1.Baskı, Müessesetü Kütübi's-Sekafi, Beyrut, 1988, s.260.

³²³ Yazır, **a.g.e.** c.5, s.3310.

³²⁴ Ragıb, **Müfredat**, s.535.

³²⁵ Yazır, **Hak Dini**, c.8, s.5649.

2.3.1.5. Dağları; Saud

Ateşten bir dağ olarak kabul edilen "Saud," Müddessir suresi 17. ayetinde geçmektedir. El-İsfehani'nin beyanına göre "Saud", sarp bir yokuşa tırmanmak demektir. Burada "Saud" ifadesi, sıkıntı ve meşakkati ifade etmek için mecazi olarak kullanılmıştır. Akabe, dağlar arasında bulunan zorlu yol demektir.³²⁷ Netice olarak kelimenin özünde bir zorluk ve sıkıntı gizlidir: "Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım."³²⁸

2.3.1.6. Bekçiler ve Zebaniler

2.3.1.6.1. Bekçiler

Kur'an'da bu konuda şöyle buyrulmaktadır: "Ey Malik! Rabbin bizim işimizi bitirsin (öldürsün)! diye seslenirler. Malik de: Siz böyle kalacaksınız der."³²⁹ Cehennemde görevli meleklerin sayısı Kur'an'da şöyle açıklanmaktadır: "Üzerinde on dokuz (melek) vardır."³³⁰

İbn Kesir'e göre "ondokuz melek," zebanilerin önderleridir.³³¹ Kurtubi de ondokuz meleğin, zebanilerin reisleri yahut cehennemde görevli meleklerin tamamı olabileceğini söylemektedir.³³²

"Ondokuz" rakamından "cehennemin korucuları olan melaikeler yani zebanilerin anlaşıldığını" söyleyen Yazır, bu işin sır ve hikmetinin dirayetle elde edilecek bir ilim işi olmadığını ve mutlak bir imanı gerekli kılan bir imtihan işi olduğunu belirtmiştir. Ona göre "ondokuz" rakamından cehennem bekçileri olan "ondokuz melek" anlaşılmalı dahi, bunun görevli meleklerin kesin sayısı mı, yoksa nev'ileri mi olduğu bilinmemektedir. Meselenin on dokuz sayısı ile bir muamma olarak ifade edilip haber verilmesi, inkarcılar için bir sıkıntı ve imtihan vesilesi olmuştur³³³

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde bu mihnet ve imtihanın yaşandığını görüyoruz. Süddi'nin naklettiğine göre Ebu'l-Eşedd lakaplı Üseyd b. Halef "on dokuz

³²⁶ Kurtubi, **et-Tezkire**, s.469.

³²⁷ Ragıb, **Müfredat**, s.280.

³²⁸ Müddessir, 74/17.

³²⁹ Zuhuf, 43/77.

³³⁰ Müddessir, 74/30.

³³¹ İbn Kesir, **Tefsir**, c.3, s.570.

³³² Kurtubi, **et-Tezkire**, s.452.

³³³ Yazır, **Hak Dini**, c.8, s.5458-5459. (Özetlenerek alınmıştır)

melek" haberini duyunca şöyle demişti: "Kureyşliler! On dokuz tane (melek) kesinlikle sizi korkutmasın. Ben on meleğe karşı sağ, kalan dokuzuna karşı da sol omzumla sizi müdafaa ederim. (Alay ederek) siz de böylece cennete girersiniz!" Bunun üzerine Allah (c.c.) şöyle buyurdu: "Biz o ateşin bekçilerine meleklerden başkasını memur etmedik. Sayılarını da kafirler için, başka değil, ancak bir fitne yaptık..."³³⁴

Melekleri az bularak alaya alanlardan birisi de Ebu Cehil'dir. O da bir gün şöyle hitap etmişti: "Kureyşliler! Arkadaşınız, cehennemdeki meleklerin on dokuz tane olduğunu iddia ediyor. Siz kalabalık bir topluluksunuz. Sizden on kişi, cehennem bekçilerinden yalnız birini haklasa bu iş biter."³³⁵

2.3.1.6.2. Zebaniler

Zebini, "zıbnıyye" kelimesinin çoğuludur. Güçlü, kuvvetli, kolluk kuvveti veya polis, cin ve insanların isyankarı gibi manalara gelir. Araplara göre zebani, polise denir. Cehennem ehlini zorla ateşe soktuklarından dolayı bazı meleklerle de zebani denmiştir.³³⁶ Kur'an'da, "O hemen gidip meclisini çağırсын. Biz de zebanileri çağıracağız"³³⁷ buyrulmuştur.

Rivayete göre Ebu Cehil, Hz. Peygamber (s.a.v)'i İbrahim makamında namaz kılmaktan alıkoymak istemiş, Hz. Peygamber de ona sert tepki göstermişti. Ebu Cehil; "Ey Muhammed, beni ne ile tehdit ediyorsun. Ben bu vadide adamı en çok olan kimseyim" diye Hz. Peygamber'i tehdit edince yukarıdaki ayet inmiştir. Hadisin ravisi İbn Abbas diyor ki: "Vallahi, eğer Ebu Cehil adamlarını yani meclisini çağırıyaydı, Allah'ın zebanileri de onu derhal yakalardı."³³⁸

Tahrim Suresi 6.ayetinde Zebaniler; "iri gövdeli, sert tabiatlı, Allah'ın emrettiği şeylere asla isyan etmeyen melekler" olarak tanımlanmışlardır. Sabuni bu ayeti şu şekilde tefsir etmiştir."Bunlar katı kalplidir. Kendilerinden merhamet istenince

³³⁴ İbn Kesir, **Tefsir**, c.3, s.571; Müddessir, 74/31.

³³⁵ İbn Kesir, **a.g.e.** c.3, s.571.

³³⁶ Ma'luf, **el-Müncid**, s.294; **el-Mucemü'l-Vasit**, s.390.

³³⁷ Alak, 96/17-18.

³³⁸ Tirmizi, Muhammed bin İsa b.Sevre, **es-Sünen**, A. M. Şakir- M. F. Abdalbaki-İbrahim Atve, Çağrı Yay. İstanbul, 1981, c.5, s.444; İbn Kesir, **Tefsir**, c.3, s.657.

acımazlar. Çünkü onlar gazaptan yaratılmışlardır. İnsanoğluna nasıl yemek ve içmek sevdendirilmişse onlara da cehennem ehline işkence etmek sevdendirilmiştir.”³³⁹

2.3.2. Cehennem Azabı

Azap, Kur'an ve Hadislere göre, azaba layık olan kimseler için farklı şekillerde uygulanacaktır. Kur'an'da, yaptıkları iyi ve kötü işlere göre her insanın bir derecesinin olduğu³⁴⁰ ve işledikleri suçlara uygun cezaların verileceği haber verilmektedir.

Kurtubi azabın farklılığı ile ilgili şunları söylemiştir: "Yalnızca inkar eden bir kimsenin küfrü ile insanlara zulmeden, başkaldıran ve isyankar olan bir kimsenin küfrü birbirine denk değildir. Kitap ve Sünnetten öğrendiğimiz gibi kuşkusuz kafirlerin cehennemdeki azapları birbirinden farklıdır. Kati olarak biliyoruz ki, Peygamber ve müslümanları katleden, onların aralarını ayıran ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar ile Peygamberlere ve müslümanlara iyilik edenlerin azabı aynı değildir. Ebu Talib'in durumunu görmüyor musun? Allah Resulü (s.a.v), kendisine yardım edip, düşmanlarına karşı savunduğu ve yaptığı birçok iyilik nedeniyle onu, cehennemin en derin yerinden alıp, Dahdah'a (ateşi daha az olan bir yere) çıkarmıştır.”³⁴¹

Cehennem ehline uygulanacak azabın çeşit ve farklılığı belirlendikten sonra, konuyu bedene uygulanacak azapları içermek üzere fiziksel; cehennem ehli üzerinde oluşturduğu üzüntü ve derin hasreti ortaya koyması açısından da psikolojik olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

2.3.2.1. Fiziksel Azab

2.3.2.1.1. Yiyecekler

2.3.2.1.1.1. Zakkum

Zakkum, “zakn” kökünden türemiştir. “Zakn” lügatte, bir şeyi lokma yapıp yutmaktır. Öldüren her yiyeceğe zakkum denir.³⁴² O, cehennemde tadı çok acı ve pis kokulu bir ağaç olup meyvesi ise cehennem ehlinin yiyeceğidir.³⁴³

³³⁹ Sabuni, **Maturidiye Akaidi**, c.6, s.497.

³⁴⁰ En'am, 6/112.

³⁴¹ Kurtubi, **et-Tezkire**, s.478-479.

³⁴² Ma'luf, **el-Müncid**, 301; **el- Mu'cemü'l-Vasit**, s.397.

Kafirler cehenneme girdiklerinde kendilerine "nüzul"³⁴⁴ olarak ilk verilecek olan yiyecek, cehennemin dibinden çıkan ve tomurcukları şeytanların başı gibi iğrenç bir ağaç olan zakkum'dur.³⁴⁵ İbn Abbas zakkum ağacının cehennem derekelerinden olan "sakar"da bittiğini, Hasan el-Basri de, "ağacın kökünün cehennemin en derin yerinde, dallarının ise cehennem derekelerinin üzerinde" oluşunu söylemiştir.³⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre mücrimler, cehennemde öyle acıklar ki karınlarını dolduruncaya kadar zakkumdan yerler. Zakkum onları öyle susatır ki; iç organlarını parçalayacak derecede kaynar bir içecek olan Hamim'den, hüyam hastalığına³⁴⁷ yakalanmış develer gibi içmelerine rağmen yine de kanmazlar.³⁴⁸ Ayrıca Kur'an'da "Şüphesiz o zakkum ağacı günaha düşkün olanın yemeğidir" buyrulmuştur.³⁴⁹

2.3.2.1.1.2. Dari

Dari, Hicaz'da yetişen dikenli bir bitki olup Araplar arasında "şıbrık" olarak bilinir. Bu bitki kuruduktan sonra "Dari" adını alır. Şıbrık bazılarına göre zehirdir.³⁵⁰ Ayette: "Yiyecekleri sadece bir dikenden ibarettir."³⁵¹ şeklinde geçmektedir. Sonraki ayette de "dari" ile ilgili, kıyamet günü cehennem ehli onu yediğinde; onu ne semirtir ve ne de açlığını giderir.³⁵²

Develer bu bitkiyi yaşken yemesine rağmen, kuruyunca yemezler.³⁵³ Katade'nin bildirdiğine göre "Dari", yiyeceklerin en kötüsü ve en pisidir.³⁵⁴ Cehennem ehli onu yediği vakit "boğazına takılıp kalır."³⁵⁵

Yazır, "Dari" hakkında bir takım rivayetlere temas ettikten sonra şöyle demiştir: "Demek ki Arapça'da "Dari", değil insanın hayvanın bile yemesi kabil olmayan

³⁴³ el-Mucemu'l-Vasit, S.397.

³⁴⁴ Nüzul: "Gelen misafir için hazırlanan ziyafet ve ikram demektir." Bkz. Ragıb, Müfredat, s.489.

³⁴⁵ Saffat, 37/62-68.

³⁴⁶ İbn Kesir, Tefsir, c.3, s.182.

³⁴⁷ Yazır, Hak Dini, c.7, s.4713; İbn Kesir, a.g.e. c.3, s.436.

³⁴⁸ Vakıa, 56/52-55.

³⁴⁹ Duhan, 44/43-44.

³⁵⁰ el-Mu'cemü'l-Vasit, s.540; Taberi, Camiu'l Beyan, c.15, s.161.

³⁵¹ Gâşiye, 88/6.

³⁵² Gâşiye, 88/7.

³⁵³ Kurtubi, et-Tezkire, s.487.

³⁵⁴ İbn Kesir, a.g.e. c.3, s.632.

³⁵⁵ Müzzemmil, 73/13.

dikenli, sert veya yumuşak olsa da gayet fena kokulu, zehir zemberek birkaç türlü dikene ve bitkiye denirmiş. Bu özellikleri bir yana, mühim olan bu yiyeceğin yenilip yutulmak ihtimali olmayan elim vasfıdır."³⁵⁶

2.3.2.1.2. İçecekler

2.3.2.1.2.1. Hamim

Hamim, lügatte kaynar su demektir.⁷⁴¹ Kur'an'da "Ve onlara: İşte! denir, suçluların yalan saydıkları cehennem! Onlar cehennem ile kaynar su arasında devamlı gidip gelirler."³⁵⁷ Mevdudi'ye göre bu ayet Hamim'den bahsetmektedir. Mevdudi, tefsirinde bu konuyla ilgili şöyle demiştir: "Onlar cehennemde susadıkça çeşmelere koşacaklar ama orada kaynar sudan başka bir şey bulamayacaklardır. Mecburen o kaynar sudan içecekler ve yine susayacaklardır. Böylece ateş ile çeşme arasında koşarak cezalarını bulacaklardır."³⁵⁸

2.3.2.1.2.2. Sadid

Sadid, lügatte, yarayı fesada uğratan iltihab³⁵⁹ veya et ile deri arasında bulunan irindir.³⁶⁰ Mücahid, sadid'in irin ve kandan olduğunu söylemiştir. Katade'ye göre sadid, kan ve irin karışmış olarak kafirin içinden çıkmıştır³⁶¹ "Ardından da (o inatçı zorbaya) cehennem vardır; kendisine irinli su içirilecektir! Onu yudumlamaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecek..."³⁶² ayetinin beyanına göre cehennem ehlinin içeceğini temsil eden iğrenç bir içkidir.

2.3.2.1.2.3. Gassak

Gassak, bozuk, pis kokulu ve çok soğuk bir suya denilmiştir.³⁶³ Bu su kafirlerin derileri ile etleri arasından çıkan bilumum akıntılar, cerahat, irin, gözyaşı ve kanları gibi şeylerden oluşmuş olup cehennem ehlinin içeceğidir.³⁶⁴

³⁵⁶ Yazır, **Hak Dini**, c.8, s.5776.

³⁵⁷ Rahman, 55/43-44.

³⁵⁸ Mevdudi, **Tefhimu'l Kur'an**, c.6, s.83; İbn Kesir, **a.g.e.** c.3, s.421.

³⁵⁹ **el-Mu'cemu'l-Vasit**, s.511.

³⁶⁰ **A.y.**; Ragıb, **Müfredat**, s.276.

³⁶¹ İbn Kesir, **Tefsir**, c.2, s.293.

³⁶² İbrahim, 14/16-17.

³⁶³ Asım, **Kamus Tercümesi**, c.3, s.975.

Nebe Suresi 24 ve 25. ayetlerini değerlendiren müfessirler, ayette geçen "gassak"ın hamimin zıddı olarak aşırı derecede soğuk bir içecek olduğunu söylemişlerdir.³⁶⁵ İbn Kesir bu konuda Rebi b. Enes'in şu görüşünü nakletmiştir: "Hamim'e gelince o, ısısı son sınıra dayanmış sıcaklıktır. Gassak ise cehennem ehlinin çıkan irin, gözyaşı, kan ve cerahatlerinin birikmesiyle oluşmuştur. O, kullanılmayacak kadar soğuk, yüz yüze gelinemeyecek kadar da kokuşmuştur."³⁶⁶

2.3.2.1.2.4. Mühl

Lügatte mühl; gümüş, demir, bakır ve altın gibi eritilmiş maden, ince katran, zeytinyağı tortusu veya irine denir.³⁶⁷

Mühl, Kur'an'da üç yerde geçmektedir.³⁶⁸ Kehf suresi 29. ayetinde mühl şöyle anlatılmıştır: "... Eğer onlar (susuzluktan) feryat ve istimdat ederlerse kaynamış ve kalın bir maiye benzeyen, yüzleri kavuran bir su ile imdat olunacaklardır. O ne fena içecektir, ve (o ateş) ne kötü bir dayanaktır."

Said b. Cübeyr bu ayeti tefsir ederken "mühl" hakkında şöyle demiştir: "Onlar susadıklarında su isterler ve kendilerine mühl verilir. O son derece kaynar bir sudur. Onu içmek üzere ağızlarına yaklaştırdıklarında onun sıcaklığından dolayı yüz etleri kızarak yere dökülür. Onun bu kötü vasfından dolayı Allah "O ne kötü içecektir" buyurmuştur."³⁶⁹

Yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız cehennemin dört içeceği temelde ortak özellikler taşıyorlar. Bunlar, sıcaklık, soğukluk, kan, irin, kokuşmuşluk gibi daha duyar duymaz insanın canını sıkan, yüzünü buruşturup, keyfini kaçıran özelliklerdir.

Sonuç olarak, günahkarları diğer alemde çok korkunç içeceklerin beklediğidir. Kur'an'da buyrulduğu gibi; "(Bu, amellerine) uygun bir cezadır. Çünkü onlar hiçbir hesap ummuyorlardı."³⁷⁰

³⁶⁴ Taberi, **Camî'u'l Beyan**, c.15, s.13-14.

³⁶⁵ İbn Kesir, **a.g.e.** c.3, s.207.

³⁶⁶ İbn Kesir, **a.g.e.** c.3, s.592; Taberi, **a.g.e.** c.15, s.13.

³⁶⁷ **el-Mu'cemü'l-Vasit**, s.897; Asım, **a.g.e.** c.4, s.98.

³⁶⁸ Kehf, 18/29; Duhan, 44/45; Mearic, 70/8.

³⁶⁹ İbn Kesir, **Tefsir**, c.2, s.417.

³⁷⁰ Nebe, 78/26-27.

2.3.2.1.3. Kılık Kıyafet

Kur'an'da bildirildiğine göre, cehennem ehlinin giysileri ateşten biçilecek³⁷¹ ve giyecek oldukları gömlekleri de katrandan olacaktır.³⁷² Katran, siyah renkli, pis kokulu ve yanıcı bir maddedir. Araplar, develerdeki uyuzu tedavi için katran sürerler.³⁷³ Yazır, ayeti değerlendirirken şöyle diyor: "Cehennem halkı katranla sıvanacak. Ve o, adeta onların donu, gömleği olacak. Bu suretle, onların üzerinde dört türlü azap birleşmiş olacaktır: "Çirkin bir renk, fena koku, aşırı sıcaklık ve çabuk tutuşma özelliği."³⁷⁴ Seyyid Kutup ise şöyle değerlendirir; Cehennem ehlinin "bu katranla bulanmış olmaları, onları küçültüp rezil rüsvay ettiği gibi, ateşe yaklaşır yaklaşmaz çabucak tutuşmalarını sağlayacaktır."³⁷⁵

"İşte o küfredenler (yok mu?) onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir"³⁷⁶

Said b. Cübeyr, cehennem ehlinin elbiselerinin çokça kızdırılmış bakır madeninden olacağını söylemiştir. Çünkü ona göre bakır ısı düzeyi en çok yükselen bir madendir.³⁷⁷

2.3.2.1.4. Diğer Bazı Azap Şekilleri

Kur'an'da yüzleri üstünde sürüklenerek cehenneme atılacak kimselerin olduğundan bahsedilir. Bu kimselerin kitabı ve peygamberlerin getirdiklerini yalanlayanlar olduğu bildirilmiştir. Bu kimseler, inkar, inat ve büyükenmelerinin karşılığında, boyunlarına kızgın demir halkalar takılmış bir halde zincirlerle yüzükoyun önce hamim'e, daha sonra da ateşe sürükleneceklerdir.³⁷⁸ İbn Kesir'in belirttiği gibi mücrimler, zebanilerin ellerinde bazen hamım'e, bazen de ateşin içine sürüklenip duracaklardır.³⁷⁹

³⁷¹ "İşte o küfredenler (yok mu?) onlar için ateşten elbiseler biçilmiştir." (Hac, 22/19)

³⁷² "Gömlekleri katrandandır." (İbrahim, 14/50)

³⁷³ Sabuni, **Saffetü't Tefasir**, c.3, s.262.

³⁷⁴ Yazır, **Hak Dini**, c.5, s.3033.

³⁷⁵ Kutub, **Fi Zilal**, c.9, s.85; Hicazi, M. Mahmud, **Et- Tefsiru'l- Vadih**, 10. Baskı, Daru't- Tefsir, 1980,Cüz.13, s.83.

³⁷⁶ Hac, 22/19.

³⁷⁷ İbn Kesir, **Tefsir**, c.2, s.536.

³⁷⁸ Mü'min, 40/70-72; Kamer, 54/48.

³⁷⁹ İbn Kesir, **a.g.e.** c.4,s.251.

2.3.2.2. Psikolojik Azap

İnsanın bedenine uygulanan fiziki azabın yanında, onun en önemli yanını oluşturan ruhunu da etkileyen psikolojik bir azap vardır. Bu azap, ruhunu saran hasret ve pişmanlıktır.

O, bedenine uygulanan korkunç azaplara kendisinin sebep olduğunu, ahirette elde edeceği ebedi nimet ve zevkleri geçici dünya zevklerine feda ettiği için cehennem ateşi bedenini yakıp dururken hasret ve nedamet ateşi de onun yüreğini yakıp kavuracaktır. Cehennem ehlini psikolojik açıdan rahatsız edip onu derin bir pişmanlığın içine sürükleyecek olan hususları şöyle özetleyebiliriz.

2.3.2.2.1. Allah'ı Görmekten Mahrum Kalma

Cennetteki her türlü nimetin içinde en üstün olanı, Allah'ın mü'min kullarından razı olması; en büyüğü ise tecelli etmek suretiyle kullarına cemalini göstermesidir. Tıpkı bunun gibi cehennem azabının da en büyüğü, Allah'ın cehennem ehline görünmemesi, onları kendisinden uzaklaştırıp yüz çevirmesi ve onlardan hoşnut olmamasıdır.

Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulmuştur: "Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir. Hayır! Onlar şüphesiz o gün Rablerinden (O'nu görmekten) mahrum kalmışlardır. Sonra onlar cehenneme girerler."³⁸⁰

2.3.2.2.2. Azabın Bitmemesi

Şüphesiz, cehennem azabının en şiddetli tarafı hiçbir zaman bitmeyecek olmasıdır.

"Biz sapık kimseleri kıyamet günü yüzükoyun, körler, dilsizler ve sağırlar olarak haşır ederiz. Varacakları yer Cehennem'dir. Onun ateşi ne zaman sönmeye yüz tutsa hemen alevini artırırız."³⁸¹ ayetinde de işaret edildiği gibi cehennem ateşinin sönmemesi azabın devamlılığına işarettir. Zuhuruf 74. ayette: "Ölümü isterler fakat azapları devamlıdır, ölmezler." Ölümün ölmeyeceği net bir şekilde ifade edilmektedir.

³⁸⁰ Muttaffin, 83/14-17.

³⁸¹ İsra, 4/97.

Ölümün gerçekleşmemesi meselesinde farklı görüşler vardır:

İbn Arabi'nin naklettiğine göre bir grup, ölümün koç kılığına sokulup boğazlanılacağını belirten hadislere hem içerik, hem de ahad yolla gelmiş olması gibi nedenlerle itiraz etmişlerdir. Onlara göre ölüm araz olduğundan, koç şeklinde bir bedene sokulamaz. Ayrıca boğazlama olayı akıl açısından da mümkün değildir. Akıl açısından imkansız olan bir hadis ancak reddedilir.

Diğer bir grup ta, "Şayet hadisin zahiri anlatılan iş için imkansız görülürse o zaman tevil ederiz" demişlerdir. Fakat ne yazık ki, hadisi tevil edeceğimiz derken birçok görüş ortaya çıktığı için ihtilafa düşülmüştür. İbn Arabi devamında diyor ki: "Bana göre meselenin aslı, hadiste geçtiği gibidir. Takva ve huşu ehli olan, sünnete gönülden bağlı bulunan ilk nesil de bu görüştedir."³⁸²

Sonuç olarak denilebilir ki, ölüm, ister koç suretine sokularak kesilsin, isterse herhangi bir canlıya ölüm adı takılarak boğazlansın, ahiret yurdunda ölüm denilen şey olmayacak, orada hem cennet, hem de cehennem ehli ebediyen yaşayacaklardır. Cehennem azabının dehşetinden iyiden iyiye bunalan suçlular için ölümsüzlük daha da kahredici olacak ve "...inkarcı kişi, Keşke toprak olsaydım! " diyecektir."³⁸³

³⁸² İbn Arabi, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Maliki, **Arızatü'l-Ahvezi bi Şerhi Süneni't-Tirmizi**, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, trs, c.10, s.27.

³⁸³ Nebe, 78/40.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CENNET VE CEHENNEMİN YARATILMIŞLIĞI MESELESİ

İslam bilginlerinin çoğu cennet ve cehennemin halen mevcut olduğunu kabul ederken Cehmiyye, Mu'tezile ve Hariciler'den bir grup bunların kıyametin vukuundan sonra yaratılacağını ileri sürer. Konu inanç açısından önem taşımakla birlikte, kelam kitaplarında ve ilgili diğer eserlerde tartışılmıştır.³⁸⁴

3.1. Mu'tezile'nin Görüşü

Cennet ve cehennemin yaratılmamış olduğunu ileri süren Mu'tezile, akli ve nakli argümanlar ileri sürmüştür. Cennet ve cehennemin sevap ve ceza gününden önce yaratılmasında bir fayda olmadığı gibi bir hikmet de yoktur. Böyle bir durum da Allah'a layık değildir demişlerdir.

Şehristani, cennet ve cehennemin şu anda yaratılmamış olduğunu, varlıklarının bir faydası olmadığını bildirenin Mu'tezile'nin önderlerinden olan Hişam b. Amr el-Fuvati, cennet ve cehennemin fayda ve zarar vermekten hali olduğunu söyler. Şehristani, bu görüşün Mu'tezile'ye temel bir inanış olarak kaldığını nakleder³⁸⁵

Mu'tezile, Allah'ın cenneti, kıyametten sonra yaratacağını iddia eder."Allah'ın böyle yapması gerekmez, şöyle yapması gerekir," gibi sözler sarf ederek, kendi yaptıkları ile, Allah'ın yaptıklarını kıyas ettiler. Şöyle dediler: "Cennetin cezadan önce yaratılması abesle iştirğaldır.Nasıl olur da cennet, içinde hiç kimsenin olmadığı, çok büyük ve boş bir mekan olarak durabilir."³⁸⁶

Mu'tezililere göre, cennet ve cehennem tarafından işgal edilmesi gereken yerlerin bizim dünyamızda ve gezegenler sisteminde hiçbir şekilde olmayışlarından dolayı,

³⁸⁴ Topaloğlu, "Cehennem Mad." TDVİA, s.228.

³⁸⁵ Şehristani, Muhammed b. Abdülkerim, **el-milel ve'n-nihal**, Thk. Ahmet Fehmi Muhammed, Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, trs, s.64; Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.317; Yar, Erkan, "Diriliş Kuramları ve Gerçeklik Bağlamında Kur'an'ın Ahiret Hakkındaki Anlatımları", **Dini Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2006, s.57.

³⁸⁶ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.20.

şimdiki dünya hayatımızda ahiret hayatının yerinin mevcudiyetini kabul etmek akıl almaz bir iş olur."³⁸⁷

Kısacası Mu'tezile cennet ve cehennemini dünya ile birlikte yaratılmış halde oluşunu ve hâalen mevcudiyetini kabul etmezler.³⁸⁸ Bu görüşlerini ispatlamak için de zikredeceğimiz ayetleri delil olarak getirirler.

Biz de İbn Kayyım El-Cevzi'nin "Hadi'l-Ervah adlı esrinden nakillerle Mu'tezile'nin delil olarak getirdiği ayetleri ve ayetlerin yorumlarını açıklamaya çalışacağız.

"Dedik ki ey Adem! Sen eşinle birlikte cennete yerleşin .Onun nimetlerinden istediğiniz yerden, ikiniz de bol bol yeyin.Ama şu ağaca yaklaşmayın.Yoksa zalimlerden olursunuz"³⁸⁹ ayetini Mu'ezile şöyle yorumlar:

Bu cennet "Adem ile Havva'nın daha önce yaşadıkları cennet, salihlerin kıyamet gününde girecekleri ebedi saadet yurdu olan cennet değildir. Bu cennet diye ifade edilen yer, yeryüzünde bir yerdedir"³⁹⁰ derler. Mutezile bu görüşlerini desteklemek için diğer ayetleri de şöyle yorumlar:

"Derken şeytan onların ayaklarını kaydırarak içinde bulundukları nimet yurdundan çıkardı. Biz de: " haydi dedik, birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin. Siz yeryüzünde belirli bir süre ikamet edip yararlanacaksınız."³⁹¹

Cennetten çıkarılmalarını belirten bu ayetteki "hubut" kelimesi, gökten yere inmeyi ifade etmez. Etse etse yüksek bir yerden daha aşağı bir yere inmeyi ifade eder. Bu da kabul edilmez bir şey değildir. Çünkü Adem'in cenneti yeryüzünde en yüksek bir yerde idi, işte oradan yere indirildiler.

Allah'ın " Siz yeryüzünde belirli bir süre ikamet edip yararlanacaksınız" İfadesine gelince bu ifade onların daha önce yeryüzünde olmadıklarını belirtmez. Çünkü "yeryüzü" kelimesi bir cins isimdir (içinde çeşitli mekanları bulundurabilir). Onlar bu

³⁸⁷ Salih, **Ölümden sonra diriliş**, s.111.

³⁸⁸ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.47-49.

³⁸⁹ Bakara, 2/35.

³⁹⁰ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.47-49.

³⁹¹ Bakara, 2/36.

yerlerin en yüksek en hoş en değerli bir yerinde idiler. Kendilerine açlık, çıplaklık, susuzluk duygusu ve sıcaklık dokunmuyordu. Sonra kendilerine bunların hepsi dokunacak bir bölgeye indirildiler. Yaşamları ölümleri ve kabirlerinden çıkışları oradan olacaktı.³⁹²

Mu'tezile Ehl-i Sünnet'in söylediklerine karşı yine şöyle yorumlar geliştirmiştir: "Allah, Adem'in cennetini, dünyada bulunmayacak özelliklerle anlatmıştır" sözünüze gelince bunun cevabı şudur: Evet, bu özellikler indirildikleri yerde bulunmaz. Peki, siz o özelliklerin daha önce konuldukları yerde olmadığını nereden biliyorsunuz?³⁹³

Yine Mu'tezile, Ehl-i Sünnet'in "Adem(a.s) dünyanın fani ve geçici olduğunu biliyordu. Eğer konduğu cennet dünyada olsaydı, o zaman İblis'in: "Ey Adem! Sana ebedilik ağacını ve bir de tükenmez mülkü göstereyim mi?" Sözünde yalancı olduğunu anlardı" sözünü iki şekilde yorumlamıştır:

a) Bir kere "huld" kelimesi, sadece kalışı ifade eder ve kesintisiz süreklilikten daha genel bir anlam taşır. Çünkü "huld" dilde uzun bir duruş demektir. Her şeyin duruş süresi de kendine göredir. Bu kökten olarak Araplar, " muhalled kişi" derler ve bununla yaşlı ve ihtiyar kişiyi kastederler. Yine Arapların, bir başlangıcı olsa bile, üzerinden çok zaman geçen şeylere "kadim" (eski) demeleri de aynı şekilde "huld" kavramının kullanımına benzemektedir.

b) Dünyanın bitip ahiretin geleceği ancak vahiyle bilinebilir. Ademe böyle bir bilgi daha önce ulaşmamıştır. Allah Teala ona vahyetmiş ve nübüvvet vermiştir. Fakat bunlar, Kur'an'ın da ifade ettiği gibi yeryüzüne indirilmesinden sonra olmuştur.³⁹⁴

Mu'tezile görüşlerini savunmaya başka delillerle devam eder: Cennet kelimesi belli bir şeyi ifade etmek için kullanılan "el" takısı ile "el- cennet" şeklinde gelmiştir. Bundan ilk akla gelen ebediyet cenneti değildir. Çünkü başka yerde de "el" takısı ile gelmiştir ve orada ebediyet cenneti kastedilmemiştir. Şu ayette olduğu gibi: "Biz onları o bahçe (el-cennet) sahiplerini kınadığımız gibi kınadık. Hani onlar, sabaha girerken bahçeleri hasat edeceklerine yemin etmişlerdi."³⁹⁵ Burada sözün gelişi bu bahçenin

³⁹² El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.50.

³⁹³ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.51.

³⁹⁴ Bakara, 2/38; Taha, 20/123; El-Cevziyye, **a.g.e.** s.51.

³⁹⁵ Kalem, 68/17.

yeryüzünde olduğunu göstermiyor. Tam aksine Adem'in cennetinin yeryüzünde olduğunu gösteriyor.

"Adem ile Havva'nın daha önce yaşadıkları cennet, salihlerin kıyamet gününde girecekleri ebedi saadet yurdu olan cennet değildir. Bu cennet diye ifade edilen yer, yeryüzünde bir yerdedir." diyen Mu'tezile, yukarıda ifade edildiği gibi Ehl-i Sünnet'in delillerine karşı çıkmış, ayrıca bazı delillerini de özetle şöyle sıralamıştır."³⁹⁶

1) Allah Teala müttakiler için hazırladığı cenneti, "darul-muttakin"³⁹⁷ diye nitelendiriyor. Çünkü oraya giren kimse, yerleşerek devamlı kalır. Hz Adem ile Havva orada devamlı kalmadı. Yine Kur'an cenneti, "darul-huld" ismiyle nitelendiriyor. Hz Adem orada ebedi olarak kalmadı.

2) Cennet sadece temiz olanların ikamet ettiği, kutsal bir mekandır. Şayet Hz. Adem ebedi cennete ikamet ettiyse, günahkar, kovulmuş ve azarlanmış şeytan, cennete fitne sokmak ve Hz Adem ile Havva'ya vesvese vermek için nasıl cennete ulaşabilir, lanetlenmiş olan, nasıl muttakilerin yurduna girebilir.

3) Allah Teala'nın Hz Adem'i yeryüzünde yarattığı tartışmasızdır. Çünkü Allah Teala hiçbir yerde, Hz. Adem'i yarattıktan sonra, onu semaya naklettiğini zikretmez. Eğer Allah Teala Hz. Adem'i ruhu ve bedeni ile yeryüzünden semaya çıkarsaydı, bunu mutlaka zikrederdi. Allah Teala nasıl olur da, meleklerle Adem'i yeryüzünde halife kılacağını haber veriyor da daha sonra da onu, girenlerin ebedi kalacağı cennete yerleştirdiğini söylüyor.

4) İlahi Mesaj ebedi saadet yurdunda, hiç kimsenin günaha düşmeyeceğini, orada boş sözlerin işitilmeyeceğini vadetmiştir. Fakat Hz. Adem, şeytanın yalanını işitmiş ve Allah'ın emrine karşı gelmiştir. Cennet, muttakiler için hazırlanan, emir nehiy ve teklif yeri değil, aksine karşılık ve mükafat yeridir. Fakat burada Allah, Hz Adem ile Havva'yı imtihanın en büyüğü ile denemiştir. Eğer bu yer mükellefiyet yeri olmasaydı, Allah Teala onlara bir ağaçtan yemeyi yasaklamazdı."³⁹⁸

Mu'tezile'nin bu görüşlerine ilaveten, Mu'tezile'nin görüşünü takviye eden şu

³⁹⁶ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.41-43.

³⁹⁷ Fatır, 55/33.

³⁹⁸ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.46.

yorumlar da dikkat çekicidir: Cennet ve cehennemin yaratılmış olduğu düşünüldüğünde, onların da bu evrenin düzeni içerisinde kabul edilmesi ve kıyametle birlikte onların düzeninin de bozulmasının kabul edilmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim Fazlur Rahman, “Bu bakımdan Kur’an, kainatın mahvedilmesinden değil, tam aksine onun yeni hayat biçimleri ve yeni varlıkların yaratılması için yeni bir düzenlemeye tabi tutulmasından ve sureten tebdilinden bahsetmektedir, demektir.”³⁹⁹

Mu’tezile’nin delillerinden sonra Ehl-i Sünnet’in delilleriyle meseleye açıklık getirmeye çalışalım.

3.2. Ehl-i Sünnet’in Görüşü

Cennet ve cehennemin şu anda yaratılmış olduğunu söyleyen Ehl-i Sünnet kelimcileridir. Ehl-i Sünnet kelimcileri Kur’an’dan ve hadisten deliller getirmişlerdir.

Kur’an’da anlatılan Hz. Adem ve Havva’nın cennette iskan edilmeleri, bir zelle sebebiyle oradan çıkarılmaları olgusu cennetin var olduğunun kanıtıdır. Cennet böyle yaratılmış olunca cehennem de böyledir. Cehennemsiz cennetin yaratıldığını kabul eden kimse yoktur.⁴⁰⁰

"Adem'in cenneti ebediyet cennetidir" diyen Ehl-i Sünnet, “Adem'in cenneti yeryüzünde bir cennettir” diyen Mu’tezile’ye şu cevapları vermiştir:⁴⁰¹

Allah Teala ebediyet cennetine girişin, ancak kıyamet günü olacağını haber vermiştir, henüz oraya giriş zamanı gelmemiştir, sözünüze gelince bu söz devamlı ve içinde kalmak üzere gireceğimiz mutlak giriş hakkında geçerlidir. Kıyamet gününden önce ise arızı girişler olabilir. Nitekim Peygamber (s.a.v) İsrâ gecesini cennete girmiştir. Mü'minlerin ve şehitlerin ruhları cennette bir berzahta bulunurlar. Bu girişler, Allah'ın haber verdiği kıyamet günündeki girişten ayrıdır. Ebedi giriş elbette kıyamet gününde olacaktır. Şimdi siz herhangi bir girişin daha dünyadayken olmayacağını nereden

³⁹⁹ Yar, **Dini Araştırmalar dergisi**, s.58-59.

⁴⁰⁰ Özarslan, **İslam’da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.316.

⁴⁰¹ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.52.

anladınız da ebediyet cenneti olmadığını öne sürerek kendinize delil getirdiniz.⁴⁰²

Ehl-i Sünnet'in diğer bir delili şöyledir: İblis'in gökten çıkarılıp indirilmesinden sonra Adem'e vesvese vermesi kıssasını delil getirmeniz ise Allah'a yemin olsun ki görüşünüzün doğruluğuna dair en güçlü ve en belirgin delilinizdir. Gökten İblis'in inişinden sonra göğe yükselip tekrar cennete girmesi ile ilgili olarak öne sürülen, o. zoraki açıklamaları da gerçekten insaflı bir insan kabul edemiyor. Ancak Allah Teala'nın takdir buyurduğu imtihan ve belaların tamam olması için İblis'in onlara şöyle geçici bir yükseliş yapmış olmasında, engel teşkil edecek bir şey yoktur. Böyle geçici bir yükseliş, onun için orada, daha önce olduğu gibi yer tutma ve oturup kalma anlamı taşımayacaktır. Yani bu türden geçici bir yükseliş ile, inmesinin emredilmesi arasında bir zıtlık yoktur.⁴⁰³

Diğer bir delil de: Adem'in yeryüzündeki topraktan yaratılmasına gelince onda şüphe yoktur. Ancak siz onun yaratılışının yeryüzünde tamamlandığını nereden biliyorsunuz? Halbuki Allah Teala şöyle buyurmaktadır: " Adem'e isimlerin tümünü öğretti. Sonra onları meleklerle sunup, haydi doğru iseniz, onların isimlerini bana söyleyin, dedi. Dediler ki: Sen yücesin bizim senin bize öğrettiğinden başka bir bilgimiz yoktur. Şüphesiz Sen bilen, Hakimsin. Allah dedi ki: "Ey Adem! Bunlara onların isimlerini haber ver. Adem, onlara onların isimlerini haber verince, Allah, ben size ben göklerin ve yerlerin gaybını bilirim dememiş miydim? Dedi."⁴⁰⁴ İşte bu ayet Adem'in meleklerle beraber gökte bulunduğunu göstermektedir. Şöyle ki onlara, o isimleri haber vermiştir. Değilse meleklerin hepsi yere inmiş ve Adem'in sözlerini işitmiş değildir. Eğer Adem'in yaratılışı yerde tamamlanmış olsa bile, Allah Teala'nın taktir buyurduğu böyle bir iş için onu göğe yükseltmesinde de bir engel bulunmaz. Sonra da onu tekrar yere indirmiştir.⁴⁰⁵

Ehl-i Sünnet Kelamcıları, Mu'tezile'nin: "Cennet ceza ve sevap yurdudur, teklif yurdu değildir. Allah, Adem'i o ağaçtan yemekten sakındırdığı için onu mükellef kılmıştır. O halde Adem'in cenneti bir teklif yurdudur. Ebediyet yurdu olan cennet değildir." iddasını şu şekilde çürütüyor:

⁴⁰² El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.52.

⁴⁰³ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.52.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/31-33.

⁴⁰⁵ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.53.

a) Cennetin teklif yurdu olma özelliği, mü'minler oraya girdiği zaman ortadan kalkacaktır. Dünya hayatında iken orada teklifin bulunmayacağına dair hiçbir engel yoktur.

b) O cennetteki Adem'e yapılan teklif, bu dünyada insanlara yapılan namaz, oruç gibi teklifler türünden bir teklif olmayıp, bütün ağaçlar içinde sadece bir ağacın veya o türden sadece birinin yenmesinin yasaklanmasından ibaretti. Küçük bir yasağın ebediyet cennetinde olması imkansız bir şey değildir.⁴⁰⁶

Görüldüğü gibi Adem'in cennetinin, kıyametten sonra mü'minlerin gireceği yer mi? Yoksa cennete benzer dünyada veya başka bir mekanda, özel olarak hazırlanmış bir yer mi olduğu konusu uzun uzun tartışılmıştır.

Cennet ve cehennem halen mevcut ve yaratılmış olduğunu söyleyenlerden biri de Maturidi kelamcılarının İbn Hümmam'dır. İbn Hümmam, cennet ve cehennem yaratılmış olduğuna Kur'an'dan deliller getirir. Kur'an'da cennet ve cehennemden söz edilen yerlerde kullanılan mazi sığalarını, cennetten çıkarılan veya indirilen Adem ve Havva'nın kıssalarını gösterir.⁴⁰⁷

"Rabbimizin mağfiretine ve takva sahipleri için hazırlamış olduğu eni göklerle yer kadar olan cennete koşun."⁴⁰⁸

"İnkâr edenler için hazırlanmış ateşten sakının"⁴⁰⁹

"Ey Adem! Eşin ve sen cennette kal, orada olandan istediğiniz yerde bol bol yeyin."⁴¹⁰

Bu ayetlerde cennetin Allah'tan sakınanlar, cehennem ise inkâr edenler için hazırlanmış olduğu mazi sığasıyla bildirilmiştir. Bu ayetlerin zahirinden anlaşılan mana,

⁴⁰⁶ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.54.

⁴⁰⁷ İbn Hümmam, Muhammed bin Abdi'l-Vahid bin Abdu'l-Hamid bin Mesud Kemali'd-Din, **Kitab el-Müsayere**, (Kemaleddin İbn Ebu Şerif'in el-Müsameresi ve İbn Kutluboğa'nın Haşiyesi ile birlikte), Bulak, 1899, s.248-249; Özarslan, Selim, **Maturidi Kelamcısı İbn Hümmam'ın Kelami Görüşleri**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s.95.

⁴⁰⁸ Al-i İmran, 3/133.

⁴⁰⁹ Al-i İmran, 3/131.

⁴¹⁰ Bakara, 2/35.

onların varlıklarına yani mevcut olduklarına delalet etmektedir. Bu gibi ayetlerin zahiri anlamlarını terk ederek tevile gitmek için herhangi bir zaruret söz konusu değildir.⁴¹¹

Aynı ayette geçen “cennet” in, mü'minlerin ahirette varacağı cennet olduğunu özellikle ilk dönem müfessirleri ortaya koymuştur. Razi tefsirinde, bu ayetle ilgili görüşleri sıralayarak, sonunda kendi görüşünü ortaya koyar.⁴¹²

1) Bu ayette zikredilen cennetin, yerde mi gökte mi olduğu, mü'minlerin hesaptan sonra gidecekleri ebedi saadet yurdu mu yoksa, başka bir cennet mi olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Ebu-1 Kasım el Belhi ve Ebu Müslim Esbehani gibi bazı alimler, Allah Teala'nın Bakara suresinde zikrettiği; İsrailoğullarına hitaben: "Bir şehre inin. Orada size istediğiniz var."(Bakara 2/61) Bu ayetteki "ihbat" bir arazi parçasından diğerine intikal etmektir. Bu sebeple bu cennet yeryüzündedir demektirler.

2) Razi ikinci görüş olarak, Muhammed ibn Abdulvehhab bin Selam el Cibai'nin (Mu'tezile imamlarından, "Reddü aleyhi-1 Eşari" adlı tefsiri vardır.) "Bu cennet yedinci kat semadadır" görüşünü nakleder.

3) Üçüncüsünde, "bu görüş arkadaşlarımız olan cumhurun görüşüdür"⁴¹³ diyerek, bu cennetin sevap yurdu olan, ebedi cennet olduğunu kabul eder.

Al-i İmran 3/133 ayetinin tefsirinde Razi; "Cennetin eninin gökler ve yerin eni gibi olması ne demektir?" diye bir soru sorar ve bununla ilgili yapılan izahları verir. Bu izahlardan bize en makul geleni şudur;

Maksat, o cennetin alabildiğine geniş olduğunu anlatmaktır. Çünkü bize göre ver ile göklerden daha geniş bir şey yoktur. Bunun bir benzeri de. "Onlar, gökler ve yer durdukça orada ebedi kalıcıdırlar"⁴¹⁴ ayetidir. Çünkü bize göre her şeyin en uzun ömürlüsü gökler ve yerdir. Biz insanlara bildiklerimize uygun şekilde hitap edilmiştir."⁴¹⁵

⁴¹¹ İbn Hümmam, **Müsayere**, s.248-249; Özarslan, **Maturidi Kelamcısı İbn Hümmam'ın Kelami Görüşleri**, s.95.

⁴¹² Razi, **Tefsiru'l Kebir**, c.4, s.3.

⁴¹³ Razi, **a.g.e.** c.4, s.4.

⁴¹⁴ Ra'd, 13/107.

⁴¹⁵ Razi, **a.g.e.** c.7, s.68.

Razi aynı zamanda bu ayete dayanarak, cennetin ve cehennemin şu anda, yaratılmış olmadıklarını, Allah'ın onları (cennet ve cehennem) kıyamet koptuktan sonra yaratacağını söyleyenlerin bulunduğunu ifade eder. "Bu takdirde cennetin göklerin yerinde; cehennemin de yeryüzünün yerinde yaratılacak olmaları uzak bir ihtimal sayılmaz" der. Fakat "Allah Teala'nın Kur'an'ın başka ayetlerinde ifade ettiği "uiddet li'l-muttakin" "(muttakiler için hazırlanmıştır) ifadesinin zahirinin, cennet ile cehennemin şu anda yaratılmış olduklarına delalet etmektedir."⁴¹⁶ diye ekler.

Bazı ayetlerde cennet, yüksek (aliye) kavramı ile nitelendirilmiştir.⁴¹⁷ Bu ve bunun gibi ayetlerden hareketle, cennetin gökyüzünde olduğunu söyleyenler vardır.

Muhyiddin İbn Arabi ise; cennet ve cehennemin halen inşa halinde olduğunu ve bunun kıyamete kadar devam edeceğini ileri sürmüştür; zira bunların her ikisi de mükellefiyetlerin iyi ve kötü amelleriyle inşa edilmektedir.⁴¹⁸ demiştir.

Yukarıdan beri ebedi saadet yurdunun nerede ve nasıl olduğu, Adem ile Havva'nın yaşadığı mekan, mü'minlerin kıyametten sonra gidecekleri cennet mi? Yoksa yeryüzünde herhangi bir mekan mı? Gibi sorular üzerindeki görüş ayrılıklarını verdik.

Sonuç olarak cennet ve cehennemden bahseden İlahi Mesaj, genişliğinin göklerle yer kadar olduğu olduğunu söyler. Cennet ve cehennemin bu alemdeki mekanı için belirgin bir şey söylemek mümkün değildir. Ebediyet alemindeki yeri hakkında ise mutlak manada gökte, dördüncü veya yedinci semada, yahut yedi semanın üstünde ve arşın altında bulunduğu yolunda rivayetler mevcuttur. Burada bize düşen, bu gibi gaybi konularda bize bildirilenlerle yetinerek, hakikatinin ancak Allah katında olduğuna inanmaktır.

⁴¹⁶ Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.7, s.69.

⁴¹⁷ Hakka, 69/22; Ğaşiye, 88/10.

⁴¹⁸ Topaloğlu, "**Cehennem mad.**" TDVİA, s.229.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CENNET VE CEHENNEMİN EBEDİLİĞİ

İslam kelamda cennet ve cehennemin ebediliği, kelamcılar arasında tartışılan konulardan birisi olmuştur.

İslam düşünce tarihinin pek de geç sayılamayacak devirlerinden itibaren bu problemin çözümü için değişik görüşler ileri sürülmüştür. Sayıları çok sınırlı olmasına rağmen bir grup bu problemi; cennet, cehennem ve buradakilerin ebediliğini nefyederek çözmeye çalışmıştır. Bunların dışında kalan büyük çoğunluk ise nassları olduğu gibi kabul ederek, çelişkili gibi görünen bu durumun halledilmesi için değişik düşünce tarzları geliştirmişlerdir.

Cennet, cehennem ve burada bulunanların ebediliğini yok sayan birinci grubu Cehm b.Saffan, Ebu'l-Huzeyl el-Allaf ve Rafizilerden bir grup oluşturmaktadır.⁴¹⁹ Bunların dışında kalan bütün İslam alimleri cennet ve nimetlerinin, cehennem ve azabının fena bulmayacağı konusunda ittifak etmişlerse de bazı alimlerin cehennemin ve azabının sona ereceğini söyledikleri görülmektedir.⁴²⁰

4.1. Cennet ve Cehennemin Sonlu Olduğunu Söyleyenler, Delilleri ve Tenkidi

Cehm b.Saffan; cennet, cehennem ve burada bulunanların uzun müddet buralarda kaldıktan sonra bütün her şey gibi bunların da bir gün yok olacağını tıpkı ezelde Allah'tan başka hiçbir şey olmadığı gibi gelecekte de O'nun zatından başka hiçbir şeyin olamayacağını ileri sürmüştür.⁴²¹

Cehm b.Saffan, kelamcıların alemin hudusunu ispat etmek için kullandıkları delili, ters çevirerek cennet, cehennem ve burada bulunanların ebediliğini nefyetmek için

⁴¹⁹ Eş'ari, Ebu'l-Hasan, Ali bin İsmail, **Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafi'l-Musallin**, Tahkik Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, El-Mektebetu'l-Asliyye, Beyrut, 1990, c.2, s.168; İbn Hazm, **El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahval ve'n-Nihal**, Mektebetü's-Selamu'l-Alemi, Trs, c.4, s.69-70; Bağdadi, Ebu Mansur Abdulkahir, **Kitab Usulu'd-Din**, Daru'l-Kütübü'l-İslamiyye, Beyrut, 1981, s. 69-70.

⁴²⁰ Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.328.

⁴²¹ Eş'ari, **a.g.e.** c.2, s.168.

kullanmıştır.⁴²² Allah'ın kudreti ve ilmiyle varlık kazanan her şeyin bir gayesinin ve nihayetinin olduğunu, ezelde Allah ile beraber hiçbir şey olmadığı gibi, ebedde de onunla beraber hiçbir şeyin olmayacağını düşünmektedir.

Cehm b.Safvan'a göre cennet ve cehennem yaratılmış (hadis) varlıklardır ve bunu için yok olmaları gerekir.⁴²³ Yine ona göre hareket cismin özelliğidir ve hadistir. Ezel yönünde başlangıcı olmayan bir hareket söz konusu olmadığı gibi sonsuzluk yönünde de son bulmayan bir hareket düşünülemez. Cennet ve cehennem için de bu durum geçerlidir. Öyleyse onların da hareketleri sükun bulacaktır.⁴²⁴

Cehm b.Safvan, Kur'an'da bazı azap ayetlerinde azap süresinin şart ve istisnaya bağlanmasını da⁴²⁵ bu görüşüne delil getirmektedir. Bu ayetleri dışında kalan ve birçok yerde geçen diğer ayetlerdeki "huld", "ebed", "beka" gibi kavramları uzun müddet kalma olarak anlatmaktadır. Ona göre bu kelimeler, te'kid, mecaz ve mübalağa olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Cehm b.Safvan'a göre Allah'ın "Ahir" isminin tecelli edebilmesi için Allah'tan başka her şeyin yok olması gerekmektedir.

Cehm b.Safvan; cennet, cehennem ve burada bulunanların yok olacağını savunmakla birçok tenkide maruz kalmıştır. Cennet ve cehennemin ebedi olacağını düşünenler tarafından eleştirildiği gibi⁴²⁶ cehennemin bir süre sonra son bulacağını, sadece cennetin ebedi kalacağını düşünenler tarafından da bu ikisi arasında ayırım yapmadığı için eleştirilmiştir.⁴²⁷

Maturidi kelim ekolünün kurucusu olan Ebu Mansur Maturidi, Cehmiyye'nin kurucusu Cehm b. Safvan'ın, cennet ve cehennemin sonlu olduğu şeklindeki bu görüşünü reddetmektedir. Çünkü ona göre, onların cennet ve cehennemin fani olduğu tarzındaki bu mütalaalarını şu ayet nakzetmektedir." Ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlar. İşte onlar cehennemliklerdir. Orada temelli kalacaklardır."⁴²⁸

⁴²² İbn Ebi'l-İz, Ali bin Muhammed, **Şerhu Akidedi't-Tahaviyye**, el-Mektebetü'l-İslamiyyi, 4. Baskı Beyrut, 1971,s.480; El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.312.

⁴²³ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.311.

⁴²⁴ İbn Ebi'l-İz, **a.g.e.** s.480.

⁴²⁵ Hud, 11/107-108; En'am, 6/128.

⁴²⁶ Eş'ari, **Makalat**, 2/167; Bağdadi, **Usulu'd-Din**, s.238.

⁴²⁷ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.312.

⁴²⁸ Araf, 7/36.

Yine Maturidi, Cehmiyye'nin görüşlerine dayanak yaptığı Allah'ın ilk, son ve baki olduğunu ifade eden ayeti yanlış yorumlamakta olduklarını ifade etmektedir. Cehmiyye şayet cennet ve cehennem sonlu olmazsa, sonsuzlukta Allah gibi olacaklarını ifade etmişlerdir. İşte Maturidi'nin anlayışına göre yanlış yorum buradadır. Zira Allah kendi zatıyla evvel, son ve bakidir. Cennet ve onun içindekiler ise kendi dışındaki bir sebepten dolayı bakidir.⁴²⁹

Ebu'l-Huzeyl el-Allaf ise cennet ve cehennemi aynı kategoride değerlendiren bir diğer düşünürdür. O cennet ve cehennemin hareketlerinin bir gün sona ereceğini ve buz mesabesinde hareketsiz kalarak, devamlı bir sükun halinde varlıklarını sürdürecekleri görüşünü ileri sürmüştür.⁴³⁰

Görüldüğü gibi Ebu'l-Huzeyl el-Allaf; cennet, cehennem ve burada olanların yok olacağını savunmayıp, sadece onların hareketsiz, sükun halinde varlıklarını sürdüreceği kanaatindedir.⁴³¹

Herhalde bununla Ebu Huzeyl'in demek istediği bir süre sonra cennet ve cehennem sakinlerinin azaba ve sevaba başışıklık kazanacakları, acıyı ve zevki hissetmeyecekleridir. Maturidi kelamcılarından olan Pezdevi buna benzer bir ifadeyi Rafiziye'den olan Hişam b. Hakem için kullanarak, onun cehennemliklerin cennetliklerin haline dönüşeceğini, akıllarının başlarından gidip kendilerini kaybedeceklerini, sarhoş ve baygın hale geleceklerini iddia ettiğini söyler.⁴³²

Ebu'l-Huzeyl el-Allaf, Allah'ın takdir ettiği şeylerin son bulacağını⁴³³ ve Cehm gibi ezele doğru sonu olan hareketin ebed yönünde de sonu olacağını düşünmektedir. Ona göre her sayılabilen şeyin bir sonu vardır. Hareket de sayılabılme özelliği

⁴²⁹ Maturidi, Ebu Mansur, **Tevilatu Ehli's-Sünne**, Thk. Muhammed Müstefid er-Rahman, Bağdat, 1983, s.75; Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.329.

⁴³⁰ Eş'ari, **Makalat**, c.2, s.167; Bağdadi, **Usulu'd-Din**, s.238.

⁴³¹ İbn Hazm, **El-Fasl**, c.4, s.70.

⁴³² Pezdevi, Ebu Yusr Muhammed, **Usulu'd-Din** (Terc. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988, s.239; Özarslan, **e.g.e.** s.331.

⁴³³ Bağdadi, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Çev. Prof. Dr. E. Ruhi Fırlı, TDV Yay. Ankara, 1991.s.89.

gösterdiğine göre mutlaka bir sonu olmalıdır ve bu durum cennet ve cehennem için de geçerlidir.⁴³⁴

Ebu'l-Huzeyl el-Allaf'ın, Allah'ın takdir ettiği şeylerin yok olmasından sonra Allah'ın herhangi bir şeye gücü yetmeyeceği görüşü, sert tenkitlere maruz kalmıştır. Bazı Mu'tezile ileri gelenlerinin bu görüşü mazur göstermeye yönelik gayretleri de bu tenkitleri de zayıflatamamıştır.⁴³⁵

Mutezile'den Cahız'a göre; cehennemlikler temelli azapta olmayacaklar, onlar ateşin tabiatına dönüşeceklerdir. Yine ona göre cehennem ateşi ehlini kendisine doğru cezbedecektir.⁴³⁶ Mu'tezile'ye mensup bu isimlerden dolayı olacak Fahreddin Razi, Mu'tezile ve Havaric'in büyük çoğunluğunun mükafat ve azabın son bulacağı görüşünde olduklarını söyler.⁴³⁷

Yine bir kısım mülhitler, ilk Yunan filozofları da, cehennem ateşinin canlıya hayat veren beden rutubetini yok edeceğini ileri sürerek, canlılığın, hayatın ve azabın ebediliğini mümkün görmemişlerdir.⁴³⁸ Halbuki bu görüşün reddi şu Kur'an ifadesiyle mümkündür: "Doğrusu, ayetlerimizi inkar edenleri ateşe sokacağız; derilerinin her yanışında, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz. Allah güçlüdür. Hakimdir."⁴³⁹

Rafizilerden bir gruba göre ise; cennetlikler cennetten, cehennemlikler de cehennemden Allah'ın dilediği bir yere çıkacaklardır.⁴⁴⁰ Bu görüşlerinin mesnetsiz olduğu birazdan zikredeceğimiz delillerle açıkça ortaya konulacaktır.

⁴³⁴ İbn Hazm, **a.g.e.** c.4, s.70.

⁴³⁵ Bağdadi, **Usulu'd-Din**, s.89.

⁴³⁶ Şehristani, **el-Milel ve'n-Nihal**, s.65.

⁴³⁷ Razi, Fahreddin, **Mealimu Usulu'd-Din**, Çev, Nadim Macit, Erzurum, 1996, s.117; Özarslan **a.g.e.** s.331.

⁴³⁸ Harputi, Abdüllatif, **Tekmile-i Tenkihi'l-Kelam**, Necm İstikbal Matbaası, İstanbul, 1911, s.345; Özarslan, **a.g.e.** s.331.

⁴³⁹ Nisa, 47/56.

⁴⁴⁰ İbn Hazm, **el-Fasl**, c.4, s.84.

4.2. Cennet ve Cehennemin Sonsuzluğuna Dair Deliller

Cehm b. Safvan Ebu'l-Huzeyl el-Allaf dışında kalan ve büyük çoğunluğu oluşturan İslam düşünürleri, Allah'ın ebediliği yanında ebedi varlıkların olabilmesine imkan tanımışlardır. Bu iki düşünür dışında en azından cennetin ve orada bulunanların ebediliği hususunda oluşan ittifak⁴⁴¹ bunu göstermektedir.

Bununla birlikte kelamcılar bir cismin bekasının sadece Allah'ın dilemesiyle olabileceğini söylerler. Hiçbir cismin tek başına kendine yeterli olarak hiç değişmeden ve bitmeden varlığını sürdürmesi mümkün olmadığına göre, bir cismin bekası, sadece Allah'ın iradesi, yaratması, benzerlerini yenilemesiyle mümkündür.⁴⁴²

Bu durum, cennet ve cehennem için de geçerlidir. Bunların ebediliği, Allah'ın bunları yok oldukları anda tekrar yaratması, aynı anda bunların benzerlerini getirmesiyle mümkündür.

Cennet, cehennem ve burada bulunanların ebediliğine imkan tanıyanlar, Cehm b.Safvan ve Ebu'l-Huzeyl el-Allaf'ın "hadis" olanın yok olması ve ezele doğru sonu olan hareketin gelecekte de sükun bulmasına dair görüşlerini de reddetmektedirler.

Onlara göre ezelde sonu olan bir hareket, Allah'ın dilemesi ve yaratmasıyla son bulmayıp devam edebilir. Yine aynı şekilde hadis olan bir varlık, Allah'ın tekrar yaratıp onu yenilemesiyle varlığını devam ettirebilir. Çünkü Allah her zaman Kadir, Faal ve Halık'tır, zaman ve mekan Allah'ın bu sıfatlarına halel getirmemektedir. Allah'ın bu sıfatları devam ettikçe varlıkların devamlı yenilenmesi mümkündür. Bu ise sadece Allah'ın dilemesine ve yaratmasına bağlıdır.⁴⁴³

Kur'an'da "her canlının ölümü tadacağı"⁴⁴⁴ ve "Allah'ın zatından başka her şeyin helak olacağı"⁴⁴⁵ dair yer alan ayetler, muarızlarınca cennet ve cehennemin ebediliğini ortadan kaldırmak üzere delil olarak kullanılmışsa da, cennet ve cehennemin ebediliğini savunanlar ayetleri bu dünya hayatına hamletmişlerdir. Onlar bu ayetlerde bahis konusu

⁴⁴¹ Eş'ari, **Makalat**, c.2, s.167; İbn Hazm, **a.g.e.** c.4, s.70.

⁴⁴² Taftazani, Saadettin, Ömer bin Mes'ud, **Şerh'ul-Makasıt**, Tahkik: Abdurrahman b. Ümeyye, Alemi'l-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1389, c.2, s.121.

⁴⁴³ İbn Ebi'l-İz, **Akideti't-Tahaviyye**, s.480.

⁴⁴⁴ Al-i İmran, 3/185.

⁴⁴⁵ Kasas, 28/88; Rahman, 55/26-27.

edilen şeylerin ayetlerin siyak ve sibakından anlaşılacağı üzere ahiret alemi için geçerli olmayıp, bu dünya hayatı için geçerli olduklarını düşünmektedirler.

Cennetin ebediliğini savunanlar, bu ebedilikle, Allah'ın bekasını ayırmalarına rağmen, buradaki ebediliği sonsuzluk, tükenmezlik, kesintisizlik manasına anlamışlardır.⁴⁴⁶

Şüphesiz onları bu fikre götüren en büyük amil, cennetin ebedi olduğuna, ehlinin oradan çıkartılmayacağına, oradaki nimetlerin asla son bulmayacağına dair, Kur'an'da yer alan ifadelerdir. Bu ayetlerden bir kısmı şöyledir:

“Onlara orada hiçbir yorgunluk dokunmayacak ve onlar oradan çıkarılmayacaklardır.”⁴⁴⁷

“Şüphesiz bu bizim rızımızdır. O hiç tükenmez.”⁴⁴⁸

“Orada ilk ölümden başka bir ölüm tatmazlar ve Allah onları cehennem azabından korumuştur.”⁴⁴⁹

“Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara içinde ebedi kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve adn cennetlerinde güzel meskenler va'detti. Allahın rızası ise hepsinden büyüktür.”⁴⁵⁰

Bu ayetlerden ve bunların benzeri birçok ayetten anlaşılacağı üzere, cennet ehli orada ebedi olarak kalacaklar, orada hiçbir ölümle karşılaşmayacaklar, oradan hiç çıkartılmayacaklardır. Cennetliklerin durumu böyle olunca cehennemliklerin durumu da aynıdır. Nitekim Kur'an'da, cennet ehli oradan hiç çıkartılmayacakları için, cennetin bir ismi de “darü'ul-huld”dur.⁴⁵¹

Aynı zamanda Kur'an ve Sünnet nassları, hem cennetin, hem de cehennemin şu anda mevcut olduğunu, kıyamet, haşir ve hesap süreçlerinden sonra cennetlikler

⁴⁴⁶ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.311.

⁴⁴⁷ Hicr, 15/48.

⁴⁴⁸ Sa'd, 38/54.

⁴⁴⁹ Duhan, 44/56.

⁴⁵⁰ Tevbe, 9/72.

⁴⁵¹ Furkan, 25/15.

cennete, cehennemlikler cehenneme gittikten sonra orada ebedi kalacaklarını açık bir şekilde ifade etmektedir.

Şu kadar ki, cennete gidenlerin hiç birisi oradan bir daha çıkmayacak, ancak cehenneme gidenlerin bir kısmı, yani günahkar mü'minler, günahları miktarınca azap gördükten sonra cehennemden azad edilecek ve ebedi hayatlarına cennette devam edeceklerdir. Ancak; bizim varlığımızın sonsuzluğunun, Allah Teala'nın varlığının sonsuzluğu "gibi" olmayacağını, zira bizim sonsuzluğumuzun da varlığımız gibi "mümkün", O'nun sonsuzluğunun ise varlığı gibi "zorunlu" olduğunu unutmamak gerekir.⁴⁵²

Abdülkahir el-Bağdadi, Usulu'd-Din'inde bütün Ehl-i Sünnet Kelamcılarının ve ümmetin geçmiş hayırlı alimlerinin cennet ve cehennemin, cennetliklerin nimetlerinin, cehennemliklerin azaplarının devamlı ve sonsuz oldukları üzerinde fikir birliğine vardıklarını bildirir.⁴⁵³

4.3. Cehennemin Sonsuzluğunu İnkâr Edenler, Delilleri ve Tenkidi

Cennet ehli ve burada bulunan nimetlerin ebediliği konusunda bir fikir birliğinden söz etmek mümkünse de, aynı şeyi cehennem ve burada bulunanlar için söylemek mümkün görülmemektedir.

Her ne kadar bazı muteber kaynaklarda cehennemin ebediliği hususunda bir ittifaktan⁴⁵⁴ söz ediliyorsa da, bu durumun pek de gerçeği yansıttığı söylenemez. Nitekim önemli bir grup alim cehennemin yok olacağını savunmaktadırlar. Bir de bu görüşü destekleyen Sahabe ve Tabiin dönemlerine dayandırılan bazı rivayetlerin olması⁴⁵⁵ görüş birliğini ortadan kaldırmaktadır.

Cehennem ve ehli hakkındaki görüşlerden birisi, Allah'ın cehennemi yok edip, cehennem azabını sona erdireceğini, çünkü onu sonlu kıldığını iddia edenlerin

⁴⁵² Sifil Ebubekir, **Milli Gazete** (Köşe Yazısı), 15 Haziran 2005.

⁴⁵³ Bağdadi, **Usulu'd-Din**, s.238; Sabuni, Nureddin Ahmed bin Ebu Bekir, **el-Bidaye fi Usulu'd-Din**, Çev, Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s.92-93; Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.334.

⁴⁵⁴ Eş'ari, **Makalat**, c.21, s.67; İbn Hazm, **el-Fasl**, c.4, s.69.

⁴⁵⁵ Taberi, **Camiul-Beyan**, c.12, s.120-121.

görüştür. Bu görüş İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyım'a aittir. Onlar bu görüşü Sahaben Hz.Ömer, İbn Mes'ud, Ebu Hureyre, Ebu Said El Hudri gibi şahıslara nispet etmektedirler. Bu görüş sahipleri görüşlerini ispatlamak için akli ve nakli deliller ileri sürmüşlerdir.⁴⁵⁶

İleri sürdükleri delillerden biri cehennem azabının şart ve istisnaya bağlandığı ayet şöyledir: “Rabbinin dilediği hariç (şaki olanlar) gökler ve yer durdukça o ateşte ebedi olarak kalırlar. Rabbin istediğini hakkıyla yapandır.”⁴⁵⁷

Cehennemin yok olacağını düşünenler ayette geçen yer ve gökten kastın dünya hayatındaki yer ve gök olduğunu düşünmektedirler. Bu ayete dayanarak cehennem azabının Allah'ın dilemesiyle son bulacağını, buradan çıkarılacakların karşı tarafın iddia ettiği gibi sadece ehli kible olmayıp cehennemde bulunan herkesin buna dahil olduklarını ileri sürmektedirler. Ayrıca bir sonraki ayette cennet için yapılan istisnadan sonra gelen “bitmez tükenmez” lafzıyla cennetin ebediliği kesinleşmiş olmasına rağmen cehennem için yapılan istisnadan sonra gelen “istediğini yapandır” lafzında böyle bir durumun söz konusu olmadığını ileri sürmektedirler.”

Nitekim bu ayeti, Ömer, İbn Mus'ut, Said el-Hudri gibi Sahabeler de böyle anlamışlardır. Bu Sahabelerin görüşlerine uygun olarak Ku'an'da cehennem için kullanılan “ebed, huld” kelimeleri bu ayete göre değerlendirilmeli ve uzun süre kalma manasında anlaşılmalıdır”⁴⁵⁸ demişlerdir.

Cehennem ve azabının devamlı olduğunu düşünenler Allah'ın azabının şart ve istisnaya bağlanmasının, azabın bir gün sona ereceğine delil olamayacağını düşünmektedirler. Allah böyle bir istisna yapmakla, üzerine hiçbir şeyin vacip olmadığını, O'nu zorlayan hiçbir şeyin bulunmadığını göstermiştir. Nitekim ayetin sonunda “istediğini yapandır” ifadesi bunu te'kid etmektedir. Ayette geçen yerler ve gökler ahiret hayatındaki yerler ve gökler olabileceği gibi, Arap dilinde ebediyeti belirtmek üzere kullanılan bir deyim de olabilir.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.317.

⁴⁵⁷ Hud, 11/107.

⁴⁵⁸ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.321-328.

⁴⁵⁹ Mustafa Sabri, **Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymeti İlmiyesi**, Daru'l-Hilafetu'l-Aliyye, Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1335, s.115-122- s.27-28.

Ayette azabın müddeti Allahın dilemesine bırakılmasına rağmen, Allah hiçbir zaman azabı sona erdireceğine dair bir haber vermemiştir. Buna karşılık Kur'an'da azabın ebedi olacağına dair birçok ayet mevcuttur. Bu da Allah'ın iradesinin ebedilik tarafında tecelli edeceğini gösterir. Ayrıca bu ayetin ebediyeti nefyettiği düşünülse bile, bu durumun bir sonraki ayet için de geçerli olması gerekir ki, bunun muhal olduğunu Cehm ve Allaf dışında herkes kabul etmiştir.⁴⁶⁰

Öncelikle Allah'ın hiçbir ayetinde şüpheli bir durum yoktur. Burada şüpheli durum nerededir? Ayetteki gökler ve yer ile dünyadaki gökler ve yer değil, ahiretin gökleri ve yeri kastedilmiştir. Bunun delili de şu ayeti kerimedir: “Yerin başka bir yerle, göklerin de başka göklerle değiştirildiği gün...”⁴⁶¹ Ahiret hayatı ebedi olduğundan onun gökleri de yeri de ebedi olacaktır. Bunlar ebedi olunca onların azabı da devamlı olacaktır. Başka bir delilde Araplar, devamlılığı ve sürekliliği ifade etmek için “gökler ve yer durdukça ifadesini kullanmaktadırlar.”⁴⁶²

Cehennem ve azabının yok olacağını söyleyenler Kur'an'da Nebe suresi 23. ayette azap süresinin “ahkab” kelimesiyle takdir edilmesini de kendilerini destekleyen bir delil olarak göstermektedirler. Bu görüşü savunanlar “ahkab” kelimesinin sınırlı bir zaman için kullanıldığını, hiçbir zaman “ebed” kelimesine karşılık olamayacağını ileri sürerek, cehennem ve azabının asırlar boyu devam ettikten sonra, bir gün sona ereceğine inanmaktadırlar.⁴⁶³

İbn Kesir tefsirinde ifade edildiğine göre; Katade “ahkab”ı kendisinde kesilme olmayan her müddet geçtikçe ondan sonrakinin gelmesi olarak açıklamıştır.⁴⁶⁴ Zemahşeri de kelimenin tefsirini yaparken bunun sadece peş peşine gelecek zamanlar için kullanıldığını söylemiştir.⁴⁶⁵ Yine aynı müfessir ahkab kelimesinin ayrı bir şekilde de izah edilebileceğini söylemiştir ki şöyledir: “Ayetteki “ahkaban” kelimesi, yağmuru, hayır ve bereketi az olduğunda kullanılan “hakibe amuna” sözüyle, bol rızık elde edemeyen kimse hakkında kullanılan, “hakibe fulan fehuve hakibun” ifadesine ulaşır ki

⁴⁶⁰ Mustafa Sabri, **a.g.e.** s.28.

⁴⁶¹ İbrahim, 14/48.

⁴⁶² Razi, **Tefsiru'l-Kebir**, c.18, s.63-64; Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.342.

⁴⁶³ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.328.

⁴⁶⁴ İbn Kesir, **Tefsir**, c.4, s.448; Özarslan, **a.g.e.** s.337.

⁴⁶⁵ Zemahşeri, **el-Keşşaf**, c.4, s.688; Özarslan, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.337.

bunun çoğulu da ahkab olur. Böylece ayetteki bu kelime “Onlar orada bir kıtlık ve darlık içinde oldukları halde beklerler” takdirinde, kelime hal olarak mansup olmuş olur. “Orada ne bir serinlik, ne de içecek bir şey tadarlar” ifadesi de bunun bir tefsiri olur.” demiştir.⁴⁶⁶

“Ahkab” kelimesini Hamdi Yazır şöyle açıklamaktadır:

“Ahkab” hukubun cem’idir. “Hukub” tetabu’ ve tevali manasını tazammum ederek, karn, asır gibi alettevali bir çok seneleri ihtiva eden bir devir demektir ki, seksen küsur sene diye sayı’dır. Hukub mütenahi bir müddet ifade ettiğinden dolayı, buradan cehennem azabının tenahisini anlamak isteyenler olmuştur. Lakin gaflet edilmemek iktiza eder ki, müfret olan “hukub”un mütenahi olmasından cem’i olan “ahkab”ın mütenahi olması gerekmez. Müfessirin demişlerdir ki, tetabu’ ve tevali manası bulunduğu ve az bir müddetinde tevali ve tetabu’ namütenahi gidebileceği cihetle “ahkab” demek, devirlerce namütenahi demek olur. Sonra buradan tenahi fehmi olunduğu farzedilse bile bu bir mefhumu muhaliftir. Diğer ayetlerde sarîh olan ebed nasslarına muaraza etmez.⁴⁶⁷

Mustafa Sabri ise, bir başka yönden bu ayetin muarızlarının delili olmayacağını ileri sürmektedir. Çünkü muarızları cehennem azabının değil cehennemden yok olacağını ve böylece azabın biteceğini savunmaktadırlar. Oysa bu ayette “ahkab” kelimesi cehennem için değil, cehennem azabı için kullanılmıştır.

Cehennemden bir gün yok olacağını düşüneler buna benzer daha pek çok delil ileri sürmektedirler. Onlar cennet ehlinin ebedi olduklarına inanmalarına rağmen, cehennemden son bulacağına, bu yüzden azabın biteceğine kanidirler. Onlara göre cehennem azabının ebedi olması, cehennemden de ebedi olmasını gerektirmemektedir. Nitekim hapisane olarak duran bir yerden bir mahkum çıkarılsa “hapishaneden çıkarıldı” denir. Fakat hapishanenin harap olması veya hapishanelik sıfatını kaybetmesi sebebiyle kurtulanlara hapishaneden çıkarıldılar denmez. Bunun gibi cehennemden yok olmasıyla oradan çıkartılanlara da cehennemden çıkarıldılar denilemez diye

⁴⁶⁶ Zemahşeri, **a.g.e.** c.4, s.689; Özarslan, **a.g.e.** s.337.

⁴⁶⁷ Yazır, **Hak Dini**, c.8, s.5542.

düşünmektedirler.⁴⁶⁸ Bu sayede cehennemin yok olacağına dair haberlerle, cehennemden çıkışın mümkün olmadığını, bildiren ayetlerin çelişmediğini zannetmektedirler.

Halbuki “Onların malları da oğulları da Allah’a karşı kendilerine bir fayda vermez. Onlar cehennemde ebedidirler. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”⁴⁶⁹ Ayeti onların bu delillerinin ne kadar dayanaksız olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Cehennem ve azabının yok olacağını söyleyenlerin en önemli delilleri bunlar olmakla beraber, diğer bir delilleri de şöyledir:

Cennet Allah’ın rahmet ve rızasının gereğidir. Cehennem ise azap ve hoşnutsuzluğunun gereğidir. Rahmetin gazaba baskın ve onu geçmiş olduğu biliniyor. Şayet bunların hükümleri denk olursa rahmet gazabı geçmiş değil, bu ikisi denk olur. Bu da mümkün değildir.⁴⁷⁰

Yine Allah’ın azabı sonsuzdur, asla kesilmez, cehennem yok olmaz farz edilse bile bu haberler void türünden olurdu. Oysa voidten caymak lütuf sayılır. Tehditlerinden vazgeçenler övülürler. Kullar için beğenilen bu halin, Allah hakkında da gerçekleşmemesi, beğenilmemesi düşünülemez.⁴⁷¹

Yine İbn Arabi, Allah’ın va’dini yerine getirmesinin Allah’a yakıştığı gibi, voidinden dönmesinin Allah’a daha çok yakışacağını düşünmektedir.⁴⁷²

Cehennem ve azabının ebediliğini kabul edenler de, ebediliği kabul etmeyenlerin delillerini şöyle çürütürler: Cennet Allah’ın hoşnutluk, rıza ve rahmetinin gereği olurken, cehennem O’nun hoşnutsuzluk ve gazabının gereğidir. Bunun böyle olması, cennetin ebedi olmasına engel olmadığı gibi cehennemin de ebedi olmasına engel değildir. Yine ilahi rahmetin gazaptan fazla olması azabın mutlaka sona ermesini gerektirmez. Bunu azabın hafifletilmesi, nimet gibi telakki edilmesi veya azap görenlerin rahmete nail olanlara oranla daha az sayıda olması şeklinde yorumlamak da mümkündür.⁴⁷³

⁴⁶⁸ El-Cevziyye, **Hadi’l-Ervah**, s.327.

⁴⁶⁹ Beyine, 98/6.

⁴⁷⁰ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.329.

⁴⁷¹ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.329-331.

⁴⁷² El-Cevziyye, **a.g.e.** s.316.

⁴⁷³ Özarslan, **İslam’da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, s.346-347.

Cehennem bir gün yok olacağını savunanlardan biri de Carullah Bigiyev'dir. Bigiyev, görüşünü destekleyen deliller ileri sürmüştür. İlk delili, İbn Kayyım'da da gördüğümüz üzere, Kur'an'da Allah'ın azap etmesinin ve azap süresinin, Allah'ın dilemesine bırakılmış olmasıdır.⁴⁷⁴

Cehennem ve içindekilerin azabının yok olacağını düşünenlerin dediği gibi, Allah'ın affetmesi her şeye ve herkese şamildir manasına gelmez. Bu cümleyi Allah'ın dilediğini yapmaya kudretinin olmadığını söylemek için değil, inkarcıları affetmeyeceğini bildirmek için söylüyoruz. Yine Allah'ın vaidini yani tehdidini geriye bırakmayacağını söylememesi, tehdidini yerine bırakacağı anlamına gelmez. Hele cehennem içindekilerle birlikte yok olacağı anlamına hiç gelmez.⁴⁷⁵

Cehennem ve azabını yok olacağını iddia edenler, cehennemde ebedi azabın çok manasız ve hikmetsiz bir iş olacağına ve bu azaba kimsenin dayanamayacağına kanidirler. Mustafa Sabri, bu iddiaları pek ciddiye almamaktadır. Buna karşılık onların iddia ettiği gibi, ebedi azaba dayanamayanların asırlarca azaba da dayanamayacağını söylemektedir.⁴⁷⁶

Cehennem ve azabı ile alakalı görüş bildirenlerden birisi de Muhyiddin İbn Arabi'dir. O cehennem ve burada bulunanların ebediyetine kanidir. Fakat ona göre burada bulunanlar, belirli bir süre sonra azabı hissetmeyecekler, hatta zevk alacaklardır.⁴⁷⁷ İbn Arabi'nin Futuhat'taki görüşlerini inceleyen Mustafa Sabri Efendi, bu görüşlerin çoğunun bir delile dayanmadığını, aralarında çelişkiler olduğunu ve İslam inancına uymayan bir çok iddianın olduğunu belirtmektedir.⁴⁷⁸

Cehennem yok olacağını düşünenler hakkında dikkat çekici bir husus, onların cehennem yok olduğundan sonra orada bulunanların akıbeti hususunda suskun kalmalarıdır. Bu görüşün sahipleri bu hususta açık bir yön tayin edememişlerdir

⁴⁷⁴ Bigiyev, Musa Carullah, **Rahmet-i İlahiye Burhanları**, Sadeleştiren Hikmet Akpur, Önsöz Yay. İstanbul, 1991, s.18-20.

⁴⁷⁵ Özarslan, **a.g.e.** s.348-349.

⁴⁷⁶ Mustafa Sabri, **Yeni İslam Müctehidleri**, s.108-109.

⁴⁷⁷ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.317.

⁴⁷⁸ Mustafa Sabri, **a.g.e.** s.115-122.

Daha önce bir çok İslam aliminin cehennem ve azabının ebediliğine hükmetmiş olduklarını belirtmiştik. Her ne kadar cehennem ve azabının yok olacağını savunanların iddia ettiği gibi bu hususta bir ittifak yoksa da yine de bir çok alim cehennem ve azabının ebedi olduğunu düşünmektedir. Cehennemin ve azabının ebedi olacağını ise şu delillerle ifade edebiliriz:

Bu delillerin ilkinin Kur'an'da cehennem azabı hakkında "huld, ebed" lafızlarının kullanıldığı, cehennemden çıkışın mümkün olmadığını belirten ayetler oluşturmaktadır.⁴⁷⁹ Bu ayetlerden bazıları şöyledir:

"Ehl-i Kitap ve müşriklerden İslam'ı kabul etmeyen münkirler, ebedi olarak ateşe girerler. İşte onlar halkın en şerlileridir."⁴⁸⁰

"Allah erkek münafıklara da, kadın münafıklara da, kafirlere de içinde ebedi kalacakları cehennem ateşini va'detti. O onlara yeter. Onlar için devamlı azap vardır"⁴⁸¹

"Bunun böyle olmasının sebebi şudur: Siz Allah'ın ayetlerini alaya aldınız. Dünya hayatı sizi aldattı. Artık bugün ateşten çıkarılmayacak ve onların özür dilemeleri de kabul edilmeyecektir."⁴⁸²

Cehennemin ve azabının son bulacağını düşünenler, cehennemin son bulacağına dair Sahabe ve Tabiin'den gelen rivayetleri delil olarak dillendirirler. Bu rivayetler ise şunlardır:

"Cehennem ehli ateşe, kumsaldaki kumların sayısınca kalsalar da birgün gelir mutlaka oradan çıkarlar."⁴⁸³

Bir diğer rivayette Abdullah İbn Mes'ud'a nispet edilmektedir ve şöyledir: "Bir gün gelir, cehennemde azap edilecek kimse kalmaz. Bu ise orada asırlarca kalıştan

⁴⁷⁹ İbn Hazm, **el-Fasl**, c.4, s.71; El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.324.

⁴⁸⁰ Beyyine, 98/6.

⁴⁸¹ Ahzab, 33/64-65.

⁴⁸² Tevbe, 9/63.

⁴⁸³ El-Cevziyye, **Hadi'l-Ervah**, s.317.

sonradır.”⁴⁸⁴ “İki yurttan en çabuk imar edileni ve en çabuk yıkılanı cehennemdir.” Bu rivayet Tabiin alimlerinden Şa’bi’ye nispet edilmektedir.⁴⁸⁵

Cehennemin ve azabının ebediyetine kani olanlar Sahabe ve Tabiin’dan rivayet edilen ve cehennemin yok olacağını vurgulayan bazı sözlerin, bu Sahabeler tarafından söylenmesinin mümkün olmadığını düşünmektedirler. Çünkü bu sözler Kur’an ayetlerine açıkça muhalefet etmektedirler. Bunun için bu sözlerin Sahabelerce söylenmesi imkansızdır.⁴⁸⁶

El-Cevziyye’nin bildirdiğine göre cehennem ve azabının ebediyetini savunanların delillerinden birisi de şudur: Hz. Peygamber’den “Kalbinde zerre miktarı iman bulunan cehennemden çıkarılacağı ve şefaatin mü’minler için geçerli olduğu” rivayet edilmiştir. Eğer kafirler de ateşten çıkarılsa, Hz. Peygamber’in bu durumu mü’minlere has kılması abes olur.

Ayrıca iman etmeyen kişilerden azabın giderilmeyeceği, hatta belki sürekli olarak cezalandırılacaklarını akıl da gerekli görür. Çünkü Kur’an’da kafirlerin dünyada ebedi kalmaları halinde bile inkarlarından vazgeçmeyecekleri bildirilmiştir. Bu da onların ebedi bir inkar içinde olduklarını gösterir. Ebedi inkara verilen ebedi ceza aklın kabul edebileceği bir şeydir.⁴⁸⁷

Görüldüğü gibi İslam ümmetinden birçok düşünür, cehennem ve azabının ebedi olduğu kanaatindedir.

Bu düşünürler, cehennem için “huld, ebed” gibi kavramların kullanılmasını, cehennem azabının tükenmeyeceğini, orada ölümün olmadığını, cehennemden çıkışın mümkün olmadığını bildiren ayetleri temel alarak bu kanaate ulaşmışlardır.

Bu düşünürlerin, cehennem için kullanılan “huld” ve “ebed” kavramlarını, sonsuzluk manasına kabul ettikleri görülmektedir.

⁴⁸⁴ Taberi, **Camiul-Beyan**, c.12, s.120-121.

⁴⁸⁵ Taberi, **a.g.e.** c.12, s.120-121.

⁴⁸⁶ İbn Hazm, **el-Fasl**, c.4, s.71; Mustafa Sabri, **Yeni İslam Müctehidleri**, s.104-110.

⁴⁸⁷ El-Cevziyye, **a.g.e.** s.235-236.

SONUÇ

İlk insandan günümüze kadar bütün inanç sistemlerinde, cennet özlemi ve cehennem korkusu önemli bir yere sahip olmuştur. İlahi olmayan dinlerde cennet ve cehennem telakkisi bazı yönlerden eksiktir. Eksik ve yanlış olan bilgiler ise; insanları yanlış olan dini inanışlara yöneltmiştir. Ahiret inancı Yahudilik'te muğlak, Hristiyanlık'ta ise; daha anlaşılır ve İslam'a yakın bir çizgide kendini göstermektedir.

Son ve mükemmel din İslam, zihinlerde şüpheyi yer bırakmayacak şekilde bir ahiret inancı getirmiştir. Ana umdeleri Kur'an ve Hadis olan İslam, mütefekkirlerin ve mütekellimlerin izah ve yorumlarıyla cennet ve cehennem akidesini toplumun hafızasına nakşetmiştir. İslam'ın ilahi mesajının birçok ayetinde, ahirete iman, Allah'a imanla birlikte zikredilmektedir.

Cennette; dünyadaki gibi ölüm, yorgunluk, dert, hastalık vb. gibi insanın huzurunu bozan hiçbir şey yoktur. Güven, huzur ve mutluluk, Allah'ın cemalini müşahade, tükenmeyen bir gençlik ve ölümsüzlük... gibi saymakla bitiremeyeceğimiz nimetler duyanların şevklerini arttırmaktadır.

Kur'an, Tevhit akidesine inanmaya olan çağrısında, cennet nimetlerinin güzelliklerini uzun uzun anlatır. İnsanların bu nimetlere ulaşma arzularını uyandırır. Bu tasvirlerin hemen arkasından, insanların dikkatini cehenneme ve azaplarına yönlendirir. Yani Kur'an ne çok korkutarak ümitsizlik ne de fazla müjdeleyerek başıboşluk oluşturur. İkisi arasında, müstakim bir yolu insana kazandırmak ister.

Cehennem ile ilgili Kur'an'ın üslubu korkutucu ve sakındırıcıdır. Emir ve yasakları yerine getirmeyenlerin hüsrana uğrayacaklarını beyan eden Kur'an, insanın çok zalim ve cahil olduğunu hatırlatarak şeytanın desiselerine karşı bizleri uyarmaktadır. Bunlarla birlikte azap sahnelerinden ve cehennem ehlinin durumundan da bahsetmektedir.

Cennet ve cehennemin yaratılmış olup olmadığını ve ebediyeti kelimacılar arasında tartışılmıştır. Bu tartışmalar, değişik görüşleri de beraberinde getirmiştir.

Ehl-i Sünnet kelimacıları, cennet ve cehennemin halen yaratılmış ve mevcut olduğunu dillendirerek, Kur'an ve Sünnet temelli delillendirme yoluna giderler.

Cehmiyye, Mutezile ve Hariciler'den bir grup ise; cennet ve cehennemin mevcudiyetlerinin kıyametin vukuundan sonra gerçekleşeceğini söylerler.

Cennet ve cehennemin ebediliğini, genel itibariyle Mu'tezile ve Rafiziler'in dışındaki bütün İslam alimleri tarafından kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu grupların dışında cehennemin ve azabının sonsuzluğunu kabul etmeyen mütekellimler de vardır.

Cennet bütün güzellikleriyle, cehennem de tüm ürkütücülüğü ile ebediyen kalmak üzere biz insanları beklemektedirler. Bilinmeyenleri bilen sadece Allah'tır.

BİBLOGRAFYA

- ABDÜLBAKİ, Muhammed Fuad, **Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Dar ve Me Metabı'u'ş-Şa'b, trs.
- AŞKAR, Ö, Süleyman, **El-Cennetü ve'n-Nar, Daru'n-Nefais**, Altıncı Baskı, Amman-Ürdün, 1995.
- AŞUR, Abdullatif Ahmed, **Kur'an'a ve Sünnet'e Göre Cennet Nimetleri**, Çev. İsmail Kaya, Konya, 1993.
- AY, M.Emin, **Din Eğitiminde Mükafat ve Ceza**, Nil Yayınları, İzmir, 1994.
- BAĞDADİ, Ebu Mansur Abdulkahir, **Kitab Usulu'd-Din**, Daru'l-Kütübü'l-İslamiyye, Beyrut, 1981.
-, **Mezhepler Arasındaki Farklar**, Çev., Prof. Dr. E. Ruhi Fırlı, T.D.V. Yayınları, Ankara, 1991.
- BEBEK, Adil, “*Cennet Meyveleri Örneğinde Ahiret Hayatına Kelami Bir Bakış*”, **F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Elazığ, 2005.
- BEYHAKI, Ebu Bekr Ahmed b. El Hüseyin, **Kitabü'l-Ba's ve'n-Nüşur**, Thk. Ebu Hacer Muhammed es-Said, I.Baskı, Müessesetü Kütübü's-Sekafi, Beyrut, 1988.
- BİGİYEYEV, Musa Carullah, **Rahmet-i İlahiye Burhanları**, Sadeleştiren Hikmet Akpur, Önsöz Yay. İstanbul, 1991.
- BİLMEN, Nasuhi Ömer, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınevi, İstanbul, trs.
- BİRGİVİ, Muhammed, Terc. İbrahim Eken, **Cennet Bahçeleri**, Bahar Yay. yrz. tsz.
- BÜYÜK LUGAT VE ANSİKLOPEDİ, **Meydan Larousse**, Meydan Yay. İstanbul, 1981.

- CİLACI, Osman, **İlahi Dinlerde Cennet İnancı**, Beyan Yay. İstanbul, 1991.
- CANAN, İbrahim, **Hadis Ansiklopedisi**, Kütüb-ü Sitte, Akçağ Yay. İstanbul, Tsz.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Kur'an-ı Kerim ve Meali**, Çile Yay. İstanbul, 1981.
- DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca Türkçe Lügat**, Doğu Matbaası, Ankara, 1970.
- DİNLER TARİHİ ANSİKLOPEDİSİ**, Ansiklopedi Yayınları, İstanbul, 1999.
- EBU'S-SUUD, Muhammed bin Muhamed el-İmadi, **Tefsiru Ebu's-Su'ud**, Beyrut, 1990.
- EBU ZEHRA, **Siyasi ve İtikadi Mezhebler Tarihi**, Trc. H. Karakaya- H. Aytekin, Hisar Yay. İstanbul, 1983.
- EL-CEVZİYYE, Şemsüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir, **Cennetteki Hayat**, II. Baskı, Terc. İ. Hakkı Sezer, Uysal Kitabevi, Konya, Tsz.
- EL-MU'CEMU'L VASİT**, Haz. Komisyon, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- EN-NESEFİ, Ebu'l-Berekat ,Ahmed b. Muhmud, **el-Umde fi'l-Akaid**, Çev. Temel Yeşilyurt, Kubbealtı Yayınları, Malatya, 2000.
- ERBOĞA, Halil, "*Huri Mad.*" **ŞİA**, İstanbul, 1990.
- ESED, Muhammed, **Kur'an Mesajı, Meal Tefsir**, Terc. Cahit Kaytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yay. İstanbul, 1999.
- EŞ'ARİ, Ebu'l-Hasan, Ali bin İsmail, **Makalatu'l-İslamiyyin ve İhtilafi'l-Musallin**, Tahkik Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, El-Mektebetu'l-Asliyye, Beyrut, 1990.
- GÖLCÜK, Şerafeddin; TOPRAK, Süleyman, **Kelam, Tarih, Ekoller, Problemler**, Tekin Kitabevi, Konya, 2001.
- GAZZALİ, Hucetü'l-İslam, Zeynu'd-din, **İhya-i Ulumu'd-Din**, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.

HARPUTİ, Abdüllatif, **Tekmile-i Tenkihu'l-Kelam**, Necm İstikbal Matbaası, İstanbul, 1911.

HAZİN, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, **Lubabu't-Te'vil fi Meaniyi't-Tenzil**, Mısır, trs.

HİCAZİ, M. Mahmud, **et-Tefsiru'l-Vadıh**, 10.Baskı, Daru't- Tefsir, Kahire, 1980.

İBN ARABİ, Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Maliki, **Arızatü'l-Ahvezi bi Şerhi Süneni't-Tirmizi**, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut, ts.

İBN EBİ'L-İZ, Ali bin Muhammed, **Şerhu Akidedi't-Tahaviyye**, el-Mektebetü'l-İslamiyyin, 4. Baskı Beyrut, 1971

İBN HAZM, **El-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahval ve'n-Nihal**, Mektebetü's-Selamu'l-Alemi, Tsz.

İBN HÜMAM, Muhammed b. Abdi'l-Vahid b. Abdu'l-Hamid b. Mesud Kemalü'd-Din, **Kitab el-Müsayere**, (Kemaleddin İbn Ebu Şerif'in el-Müsameresi ve İbn Kutluboğa'nın Haşiyesi ile birlikte), Bulak, 1899.

İBN KESİR, Ebu'I- Fida İsmail, **Tefsiru'l Kur'ani'l Azim**, Daru'l Endülüs, Beyrut, 1966.

İBN MANZUR, Ebul Fadl Cemaluddin Muhammed b.Mükerrem, **Lisanu'l Arap**, Daru Sadır, Beyrut, 1990.

İBN RECEB, Ebu'l-Ferec Zeynuddin Abdurrahman b. Ahmed, **et-Tahvifmine'n-Nar ve't-Ta'rifu bi Hali Dari'l-Bekar**, Thk. Beşir Muhammed, Mektebetü Dâri'l-Beyan, 3.Baskı, Dımeşk-Beyrut, 1992.

İRBİLİ, Muhammed Emin, **Tenviru'l-Gulub**, Çev. Halil Gönenç, İstanbul, 1984.

KADEMOĞLU, Mahmut Rıfat, **"Gılman Mad."** ŞİA, Şamil Yay. İstanbul, 1990.

KILAVUZ, Ahmet Saim, **İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.

KİTAB-I MUKADDES, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1997.

KOÇYİĞİT, Talat, **Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar**, TDV Yay. Ankara, 1998.

....., **Kur'an ve Hadis'te Ru'yet Meselesi**, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay. Ankara, 1974.

KUR'AN-I KERİM VE AÇIKLAMALI MEALİ, TDV Yay. Ankara, 1993.

KUTUB, Seyyid, **Kur'an'da Kıyamet Sahneleri**, Çev., A.Faruk Haznedaroğlu, İstanbul, 1997.

....., **Fi Zilali'l-Kur'an**, Daru's-Şuruk, Beyrut, 1992.

KURTUBİ, Şemsüddin Ebi Abdullah Muhammed b. Ahmed, **et-Tezkire fi Ahvâli'l-Mevta ve Umuri'l-Ahire**, 2. Baskı, Daru'r-Reyyan li't-Türas, Kahire, 1987.

MA'LUF, Luis, **El-Müncid**, 21.Baskı, Matbaa-i Kasulikiyye, Beyrut, 1973

MATURİDİ, **Tevilatu Ehli's-Sünne**, Thk. Muhammed Müstefid er-Rahman, Bağdat, 1404/1983.

MEVDUDİ, **Tefhimu'l Kur'an**, Terc. Komisyon, İnsan Yay. İstanbul, 1996.

MUSTAFA SABRİ, **Yeni İslam Müctehidlerinin Kıymeti İlmiyesi**, Daru'l-Hilafetu'l-Aliyye, Evkaf-I İslamiyye Matbaası, İstanbul, 1335

MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık Yay. İstanbul, 1995.

NESEFİ, Ebu'l-Muin, **İslam İnançları**, Terc. Cemil Akpınar, Konya, Tsz.

OSMANLICA- TÜRKÇE LUGAT, Haz. Komisyon, Türdav Yay. İstanbul, 1994.

ÖZARSLAN, Selim, **İslam'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi**, Kitap Dünyası Yay. Konya, 2001.

-, **Maturidi Kelamcısı İbn Hüman'ın Kelami Görüşleri**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s.95.
-, “*Allah’ın Görülmesi,/Rü’yetullah Sorunu ve Dirilişle İlişkisi*”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2001.
- ÖZSOY, Ömer, GÜLER, **İlhami, Konularına Göre Kur'an**, Fecr Yay. Ankara. 1997.
- ÖZTÜRK, Yener, **Kur'an'da Ahiret**, Işık Yay. İstanbul, 2001
- PUSMAZ, Durak, “*Cennet Mad.*”, **ŞİA**, İstanbul, 1990.
- PEZDEVİ, Ebu Yusr Muhammed, **Usulu'd-Din** (Terc. Şerafettin Gölcük), İstanbul, 1988.
- RAGIB EL-İSFEHANİ, **Müfredatü Elfazi'l-Kur'an**, Thk. Muhammed Seyyid El-Geylani, Mektebetü'l-Murtazaviyye, İran, 1342.
- RAZİ, Fahrettin Ebu Abdillan Muhammed Bin Ömer, **Tefsirul Kebir**, Terc.Suat Yıldırım, Akçağ Yay. Ankara, 1998.
-, **Mealimu Usulu'd-Din**, Çev. Nadim Macit, Erzurum, 1996.
- ROUSSEAU, Herve, **Dinler**, Trc. Osman Pazarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.
- SABUNİ, Nureddin Ahmed bin Ebu Bekir, **Maturidiyye Akaidi**, Çev. Bekir Topaloğlu, DİB Yay. Ankara, 1991.
-, **el-Bidaye fi Usulu'd-Din**, Çev., Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995.
- SABUNİ, Muhammed Ali, **Saffetü't-Tefasir**, Terc. S. Gümüş- N. Yılmaz, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1992.
- SALİH, Suphi, **Ölümden Sonra Diriliş**, Terc. Şerafettin Gölcük, Kayıhan Yay. 5.Baskı, İstanbul, 1998.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Başlangıcından Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, 4.Baskı, Isparta, 2002.

ŞAHİN, M.Süreyya, “*Cennet Mad.*”, **TDVİA**, İstanbul,1988-1998.

ŞEHRİSTANİ, Muhammed b. Abdulkerim, **el-milel ve’n-nihal**, Thk. Ahmet Fehmi Muhammed, Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, trs.,

ŞEYH SADUK, Ebu Cafer Muhammed bin Ali bin Babavehy el-Kumni, **Risaletu’l-İtikadi’l-İslamiyye**, (Şii İmamiye’nin İnanç Esasları), Çev, E. Ruhi Fırlalı, Ankara, 1978.

ŞİBAY, Halim Sabit, “*Cennet Mad*” **MEBİA**, İstanbul, 1963.

TAFTAZANİ, Saadettin, Ömer b. **Mes’ud**, **Şerhu’l-Makasıt**, Tahkik:Abdurrahman b. Ümeyye, Aleml-i-Kütüb, 1.Baskı, Beyrut, 1389.

TABERİ, Muhammed İbn Cerir, **Camiu’l-Beyan an-Te’vili’l-Kur’an**, Matbaatü’l-Halebi, Mısır, 1954.

TİRMİZİ, Muhammed b.İsa b.Sevre, **es-Sünen, I-V**, Thk. İlk iki cild, A. M. Şakir; Üçüncü cild, M. F. Abdulbaki; Son iki cild, İbrahim Atve, Çağrı Yay. İstanbul, 1981.

TOPALOĞLU, Bekir, “*Cennet Mad.*”, **TDVİA**, İstanbul, 1993.

....., “*Huri Mad.*”, **TDVİA**, Yay. İstanbul, 1998.

TÜMER, Günay; KÜÇÜK, Abdurrahman, **Dinler Tarihi**, Akçağ Yay. Ankara, 2002.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, **Cennet**, MEB, Milli Eğitim Yay. İstanbul, 1960

ÜNAL, Ali, **Allah Kelamı Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, İzmir, 2007.

YALÇIN, Cavit, **Müminlerin Asıl Yurdu Cennet**, Vural Yay. İstanbul. 1997.

YAR, Erkan, “*Diriliş Kuramları ve Gerçeklik Bağlamında Kur’an’ın Ahiret Hakkındaki Anlatımları*”, **Dini Araştırmalar Dergisi**, Ankara, 2006.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “*Gılman Mad.*” **TDVİA**, İstanbul,1996.

....., “*Adn Mad.*” **TDVİA**, İstanbul, 1996.

YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Sadeleştiren: Komisyon, Azim Dağıtım, İstanbul, Tsz.

YILDIRIM, Suat, **Mevcut Kaynaklara Göre Hristiyanlık**, Diyanet Yay. Ankara, 1988.

ZEMAHŞERİ, Muhamed b. Ömer, **Tefsiru'l-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzili ve Uyunu'l-Ekavili fi Vucuhi't-Te'vil**, Thk. Mustafa Hüseyin Ahmet, Daru'r-Riyan li't-Tülas, Kahire, 1987.